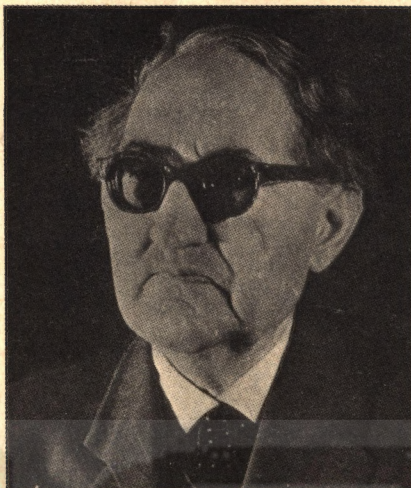

perpessicius

ISBN 973-21-0103-2

ISBN 973-21-0101-6

Vol. I—II, lei 16

editura minerva

«Fără îndoială, *Eminesciana* ne dezvăluie una dintre ipostazele dominante sub care se prezintă personalitatea prestigioasă a lui Perpessicius, aceea de ctitor și arhitect savant al monumentalei ediții critice a liricii lui Eminescu. Studiile și articolele respective reprezintă contribuții fundamentale la cunoașterea structurii interioare a operei lui Eminescu, sint expresia observațiilor și concluziilor trase de Perpessicius, în urma pătrunderii adânci în intimitatea manuscriselor eminesciene, oferindu-ne, implicit, posibilitatea de a cunoaște detaliat însuși laboratorul de creație al celui ce a intrat în nemurire ca Luceafăr al poeziei românești»

TEODOR VÂRGOLICI

1330

perpessicius

perpessicius

eminesclana

★★

177

Ilustratia copertei de *Anton Slavnicu*

perpessicius
eminesciana

★★

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ DE DUMITRU D. PANAITESCU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1989

EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

ISBN 973-21-0101-6
ISBN 973-21-0103-2

EMINESCIANA I

(Continuare)

RECTIFICĂRI ȘI CONTRARECTIFICĂRI LA EDIȚIILE POEZIILOR LUI EMINESCU¹

Reactualizată, în anii din urmă, problema rectificărilor, așadar a erorilor (sau a „smintelor de tipar“, cum se spunea pe la jumătatea veacului trecut, dincolo de munți) și a îndreptării lor a luat naștere o dată cu întâia ediție a poeziilor lui Eminescu, îngrijită de Maiorescu și tipărită la „Socec“, în decembrie 1883, în timp ce poetul, cu fondurile strânse și din „conferința“ lui Alecsandri la Ateneu, se afla la Sanatoriul „Ober-Döbling de lângă Viena. Ce a însemnat ediția Maiorescu în momentul acela de grea cumpănă pentru poezia românească, cu ce solitudine a fost întocmită, ce criterii logice și de artă l-au călăuzit pe editor s-a spus din timp, și noi încă am spus-o de la întâiul volum al ediției noastre, din 1939, și am repetat-o ori de câte ori un prilej sau altul a cerut-o. Lucrul se cuvine reamintit, cu atât mai mult astăzi, când zeloși apărători din oficiu se socotesc îndreptățiți să protejeze o glorie pe care nimeni n-o contestă, chiar dimpotrivă. Dar dacă n-am încetat a ne minuna de armonioasa arhitectură a ediției Maiorescu, nimic nu ne-a oprit să refuzăm a ne împăca cu rezeecțiile operate de Maiorescu în textul *Luceafărului*, și aceasta pentru motive întemeiate pe situația de fapt a manuscriselor și nu mai

¹ Comunicare ținută la cea de a IV-a sesiune științifică a Societății de științe istorice și filologice, din 6—7 ianuarie 1964.

puțin pe înseși *Insemnările zilnice* ale criticului. Întrucât faptul de a dezbate o problemă atât de importantă ca aceasta, ce ține și de critica de text, poate constitui un act de lez-maiorescianism, iată ce e mai greu de înțeles. Că femeia Cezarului nu trebuie atinsă nici cu o floare, și noi sîntem de acord. Însă pe un editor de calitate, de meritele încetățenite, dar și de excesul de logică profesională a lui Maiorescu, ce-și îngăduia, chiar dacă fără gânduri rele, o silnicie editorială, dezbateră nu are cu ce să-l jignească. Oficiul de mentor literar reclamă inițiative pedagogice, și Maiorescu le-a practicat din plin. atât în cercul „Junimii”, cît și în epistole. Se cunoaște obiecția criticului în legătură cu *Strigoii*, căreia poetul nu i-a dat urmărire. E mai mult ca sigur că rezeecțiile operate în textul *Luceafărului*, în ediția sa din 1883, Maiorescu le va fi schițat, susținut, ba poate că a și pledat pentru ele, în ședințele comune, ce au premers definițivarea poemului, pe care totuși Eminescu avea să-l expedieze *României june* din Viena, pentru *Almanah*, în forma ce-i aparține, neamputată.

„În răstimpul acesta — scria Maiorescu surorii sale, din Iași, la 6/18 decembrie 1883 — am trimis, astăzi, corectura ultimei coli (nr. 20) Tipografiei Soccec-Teclu, care tipărește într-o admirabilă ediție poeziile lui Eminescu, așa că peste vreo zece zile apare volumul, pe care, natural, ți-l voi trimite imediat. Îi mai scriu numai o scurtă prefață. Poeziile, așa cum sînt orînduite, sunt cele mai strălucite din cîte s-au scris vreodată în românește, și unele chiar în alte limbi. Unele absolut inedite, mai ales un foarte frumos sonet despre Veneția și o *Glossă*... În ultimele trei săptămîni am corectat zilnic 4 coli, două din Eminescu, două din Kotzebue...” — erîmpei de epistolă prețios prin atîtea detalii, din care rețineam afirmația criticului că singur a făcut corecturile și aceasta pentru concluzia ce se impune. Ediția

Maiorescu, se ştie, publică poeziile lui Eminescu din *Convorbiri literare*, la care adaogă un voluminos pachet de inedite, aflate, cum lesne se poate presupune, de-a gata transcrise de poet în manuscrisele sale, în versiuni definitivăte. Or, în timp ce ineditele afară de *Glossa*, în care apare eroarea de tipar *mizeri* pentru *mişei*, corectată de Scurtu, sînt scutite — poeziile din *Convorbiri* se retipăresc dimpreună cu greşelile de tipar ale revistei ieşene, ceea ce înseamnă că nu numai Homer, dar şi criticii universitari, de robusteţea şi conştiinciozitatea lui Titu Maiorescu, mai aţipesc din cînd în cînd. Un motiv mai mult să credem corectorilor, sau diorthisitorilor, a căror apărare o lua Ioan Ştefanovici, parohul bisericii din Braşov, în al său *Orologhion* de la 1806 : „Diorthisitorul din ochi aşa trece / neputînd spre toată slova să se plece“. Mai ales că unele erori erau evidente, iar altele fuseseră corectate în reviste, pe care criticul era de aşteptat să le fi cetit. „Pîn-eşti clară că o roasă, pîn-eşti dulce ca o floare“ — aşa apăruse în *Convorbiri*, în loc de „clară ca o rouă“, şi Hasdeu se şi minunase, ca de o ciudăţenie, reproducînd poezia *Noaptea* în *Columna lui Traian* din 28 iunie 1871, la rubrica *Poesia Maiorescu* unde nimic din al „Junimii“ nu afla cruţare, iar Eminescu era la timpul acela, pentru aprigul cenzor, unul din *tutti-quantî*. Despre partea „rosei“, Maiorescu ar fi avut, deci, motive să se-ndoiască. În *Împărat şi proletar* se strecuraseră cel puţin trei erori : „A statelor greoaie, cari trebuie-mpinse“ ; „Poporul lui îi face tăcut şi umilit“ şi „Atunci veţi muri lesne, fără de-amor şi grijă“. Primele două au fost rectificate de Ion Nădejde în *Contemporanul* din 1 noiembrie 1883, în „A statelor greoaie care trebuie-mpinse“ şi „Poporul loc îi face tăcut şi umilit“. Aceasta cu prilejul unei copioase şi demonstrative retipăriri din poezia lui Eminescu, după îmbolnăvirea poetului, dimpreună cu un violent protest împotriva epigramei lui Macedonski, pe care o retipăreşte, calificînd-o drept „faptă sălbatecă“.

Începînd cu numărul din 16 august 1883 (revista apărea bilunar), *Contemporanul* reproduce după *Convorbiri : Scrisorile, Împărat și proletar, Venere și Madonă*, iar în numărul de la 1 februarie 1884, *Ce te legeni codrule, Revedere, Doina și Criticilor mei*, precedate de o notă lămuritoare că „de vreme ce volumul de *Poezii* a ieșit de sub tipar, publicarea inițiată de revistă nu-și mai are rostul”. Nota sfîrșea cu duios rînduri : „Mai publicăm și poezia de la sfîrșitul volumului, *Criticilor mei*. Dacă, cum auzim, poetul s-a însănătoșit, cu atîta mai bine. Va vedea cum îl prețuiau de mult oamenii și că se înșelase privind prea aspru lumea”.

Anii din urmă au adus cîteva rectificări, de care editarea poeziilor lui Eminescu cată să țină seama. În ordine cronologică voi aminti întîi de ceea ce am numit „o greșală de tipar din 1867.” E vorba de oda *La Heliade*, tipărită în *Familia* din 18/30 iunie 1867, unde, într-una din strofe, poetul opune ghirlandei aeriene a tînărului inspirat, cu fruntea încadrată de bucle blonde, cununa de laur a bătrînului cu fruntea cea umbrită de bucle de argint („Plăcută-i ă ghirlandă — sublimă însă este / Cununa cea de laur“...), optînd, firește, pentru a doua, a lui Heliade. Poezia era omagiu unui tînăr învătăcel și poet de 17 ani pentru un senior al literaturii, încărcat de glorie, și ascundea în cutele ei și roza discretă a unei subtilități morfologice, în care bătrînul bard trebuia să se recunoască. Într-adevăr, cu jumătate de an mai devreme — mai precis, în noiembrie 1866 — Eliade tipărea în revista *Ateneul român* din București tălmăcirea poeziei lui Lamartine *Poetul murind*, în a căreia una din strofe, al 41-lea vers suna : („În ceruri mă așteaptă alt luth de Seraphimi. Peste curînd cu dinșii trăi-voi ă viață”). Demonstrativul acesta, la modă pare-se pe vremea aceea, pentru care și Depărățeanu avea o deosebită predilecție, Eminescu nu numai îl adoptă, dar

il și încrustează în al 4-lea vers al uneia din strofele odei sale, turnată în același tipar metric cu al tălmăcirii lui Eliade. Zețarul budapestan al *Familiei* răsturnă însă toate aceste subtile intenții, atent gândite, culegînd : „Frumoasă-i o ghirlandă...” etc. Eminescu n-a protestat, așa cum consecvent, n-a reclamat nici un fel de erată mai tirziu, față cu repetatele erori de tipar ale *Convorbirilor*. De înregistrat, însă le înregistra. Eroarea *Familiei* e îndreptată în transcrierea de prin 1870, cînd își confecționează submanuscrisul *Marta* și cînd, pentru evitarea oricărei confuzii, demonstrativul primește și accentul grav : à. Retipărind *Scrisoarea III*, apărută în *Convorbirile* din 1 mai 1881 cu bine calculatul atac împotriva liberalilor, ce patronau proclamarea regatului, în *Timpu*, Eminescu face și o serie de îndreptări, printre care și *Asabi* în loc de *Arabi*, cum apăruse în revista ieșană, îndreptări de care am ținut seama la timpul oportun. Tot acolo îndreaptă și versul „La Paris în lupanare de *cinismu* și de lene”, nu *cinisme*, cum apăruse în *Convorbiri* și cum toți editorii, printre care și noi, inatenți la situația de fapt a manuscrisului, ca și la savoarea acestui arhaism, frecvent la Eminescu : *basmu*, de pildă, ce se întilnește și-n forme de Berlin ale *Scrisorii III*, o menținusem. Rectificarea se datorește lui I. Crețu, ce, dimpreună cu altele, o include în seria sa de articole pe care, după pilda magistrului său G. Ibrăileanu, le-a consacrat examenului edițiilor eminesciene, în revista *Limba română*, între 1959 și 1962. O lecțiune greșită nu este, evident, o greșeală capitală, cită vreme poate fi rectificată, ba chiar și justificată pe temeluri obiective : grafii incerte, sinonimii aparente, oboseala ochilor ș.a.m.d. Grave sînt, așa zicînd, lecțiunile absurde, care, în ciuda oricăror rațiuni, pun pe seama autorului cuvinte și expresii imposibile și, nu o dată, creații fantaziste, de cari limba românească n-a auzit niciodată. De astfel de lecțiuni absurde foiește ediția critică a lui D. R. Mazilu (Editura Academiei Române,

1940), celebră, totuși, în primul rînd prin aspectul ei de temniță, în care Eminescu e claustrat între gratii. Din lista acestor erori voi cita pe cea mai fastuoasă, sugerînd o orhidee de tropice, și anume : *crimela nisis* din *Epistola deschisă către homunculus Bonifacius*, pentru expresia horațiană *emunctae naris*, cu sensul de spirit fin, atic, și pentru care, se găsesc precizări și comentariu în *Opere*, II, 1943, p. 238 și în articolul *Lecțiuni eronate sau despre obligativitatea asteriscului*. Grave sînt de asemenea rectificările subiective, ostentativ-autoritare, ce-și impun colaborarea, fără să fi fost solicitată, peste capul autorilor. Uneori ele sînt simple capricii, ca atunci, de pildă, cînd N. Iorga găsea că trebuie spus *a gici*, și nu *a ghici*, care ar fi țigănesc, deși Eminescu forma aceasta „țigănească“ a folosit-o, iar în versuri ca „*Povești și doine, ghicitori, eresuri / Ce fruntea-mi de copil o-nseninară*“... sînt de mult clasice. Mai adesea, intervenția editorului se prevalează de argumente întru totul falacioase. Așa, Mihail Dragomirescu, și nu e unica intervenție, cînd în poema *Povestea codrului* (ed. sa, p. 36) schimbă versul „*Caii mării albi ca spuma*“ în „*Cai de mare albi ca spuma*“, deoarece, cum motivează (la p. 208) : „În enumerația ce face poetul, versiunea cailor mării, în loc de cai de mare, este necorectă, pentru că este articulată, cînd toate membrele enumerației sînt nearticulate“. Ca și cum membrele următoarelor trei versuri — *bouri, cerbi, ciute* — ar fi putut, dată fiind măsura, să fie articulate, ca și cum cai de mare ar fi totuna cu cailor mării, și ca și cum, în sfîrșit, intuiția poetului n-ar fi suficientă garanție. Un caz tipic de astfel de intervenție autoritară este acela pe care G. Ibrăileanu l-a pledat, cu verva sa caracteristică, pe tema cunoscutelor versuri din *Pe lingă plopilor fără soț* : „*O oră să fi fost amici... / O oră și să mor*“. După ce epiloghează, cu judicioase observații, în marginea „plopilor fără soț“ (și adevărul e că variantele, părăsite de Eminescu, au și : „*Pe lingă plopilor cei cu soț*“),

Ibrăileanu decidea, prin propria sa grație : „O oară, și nu o oră, cum transcrie d-l Scurtu, pentru că Eminescu a scris o oară, pentru că o oră e științific și pedant, pentru că o oră e un hiat displăcut“. În scurt, bietul Scurtu n-are nici o vină în toată această chestiune. De altfel, nu era prima dată când și Ibrăileanu, și Mihail Dragomirescu, excelentul nostru dascăl de estetică, altminteri, și dr. Constanța Marinescu, amabila șefă de lucrări a profesorului, căreia Ion Trivale îi făcuse harcea-parcea *Postumele lui Eminescu*, teza d-sale de doctorat, și nu greșise, își spărgeau oalele propriilor lor nedumeriri în capul bietului Scurtu. Iar păcatul lui Scurtu nu era, de fapt, decât însuși meritul lui. Ca un adevărat și conștiincios editor științific, Scurtu mersese direct la manuscrise, al căror labirint îl cunoștea prea bine și ale cărui note de la sfârșitul fiecărui text dovedesc că, dacă Parcele i-ar fi îngăduit, el ar fi realizat, spre binele nostru, al tuturor, mult visata ediție critică, de o calitate egală tezei sale de doctorat *Eminescu's Leben und Prosaschriften* sau întiiul volum din 1905 al inegalatelor *Scrieri politice și literare*. Cine nu-și amintește strigătele de alarmă cu cari fusese întâmpinată încercarea lui Scurtu de a boteza una din edițiile Eminescu *Lumină de lună*, titlu la care se oprise însuși poetul, dar, evident, nu-l autentificase. Și pentru a reveni la Ibrăileanu, Scurtu transcrisese bine o oră, cum apăruse și-n *Familia*, și-n ediția primă Maiorescu, pentru că așa era în manuscrisele pe care Ibrăileanu nu le-a consultat niciodată, ceea ce nu l-a împiedicat, totuși, să fie criticul sagace și erudit ce se cunoaște. Însă și puțin fantazist. Căci, nu mai departe, întrucît o oră e științific și pedant, iar o oară, cu văditul lui regionalism, n-ar fi și mai pedant ? Cît despre științific, să spunem că variantele puțin premergătoare formei definitive aveau pentru o oră, un ceas („Un ceas să ne fi fost amici / Un ceas și-apoi să mor“), pe care Ibrăileanu l-ar fi acceptat și mai greu. Iar dacă hiat înseamnă ceea ce etimologia

designă căscătură sau abis, nu văd de ce o *oară* nu obligă la o mai extinsă deschidere de gură, aşadar mai displăcută mult decît o *oră*. Şi totuşi, după ani şi ani, o *oară* a găsit un apărător, ale cărui oficii n-ar fi exclus ca Ibrăileanu să le fi declinat, acolo, în dumbrăvile elizee, unde se preîmblă cu colegii săi întru eminescianism, Scurtu şi Mihail Dragomirescu, cînd va fi luat cunoştinţă de dînsule. Într-unul din articolele sale amintite, I. Creţu atestă existenţa lui *oară* în prima din variantele *Luceafărului* şi citează : „Şi de aici să te repezi / Ca fulgeru-ntr-o *oară* / Şi-n clipa asta tu să vezi / Ce face dînsa oare ?” (cf. şi *Opere*, II, p. 39). Dar acest *într-o oară*, cum lesne se poate vedea, nu are de fel valoarea unei *ore* sau unui *ceas*. Chiar dimpotrivă. O spune, între altele, versul imediat următor („Şi-n clipa asta...”), o spun dicţionarele, o spune observaţia empirică, lumina instantanee a fulgerului nefăcînd o *oră*, şi n-ar fi spus-o Eminescu, el, care la vremea aceasta îşi caligrafia, cu atîta osîrdie, în frumos cartonatele caiete de Alcalay, copioase compilaţii de fiziografie, mecanică, electricitate şi care era în curent cu viteza luminii ?

Între rectificările, valoroase, pe care le-am adoptat în noua ediţie de la Editura pentru literatură a poeziilor lui Eminescu, figurează, în primul rînd, două intervenţii ale lui Traian Costa. Prima, completînd lacuna unui cuvînt monosilabic în cel de-al 11-lea vers din *Nu voi mormînt bogat*, apărut constant, în toate ediţiile : „Trec stoluri, zburînd”, cînd metrul şi variantele atestă, autoriză şi reclamă pe : „trec stoluri greu zburînd”. A doua rectificare propusă de Traian Costa e întrucîtva mai senzaţională, puţin în genul oului lui Columb, numai că nimănui nu i-a dat prin gînd să scruteze variantele şi să pună capăt, o dată pentru totdeauna, enigmei. Strofa a 6-a din *Floare albastră*, a apărut în *Convorbiri* în forma : „Acolo-n ochiu de pădure / Lîngă bolta cea senină / Şi

sub trestia cea lină / Vom şedea în foi de mure“. Şi aşa a apărut şi-n ediţia Maiorescu. Dar : „lingă bolta cea senină“, pe care unii l-au acceptat, ceea ce i-a condus să brodeze, ca justificare, un mic roman alpinisto-sentimental, pe alţii i-a nemulţumit şi, începînd cu Scurtu, i-a îndemnat să proceadă la o intervertire a restului versurilor 2 şi 3, adică : „Lîngă trestia cea lină / Şi sub bolta cea senină“, Ceea ce, evident, s-ar fi putut evita, dacă manuscrisul unic, în care figurează începutul poemului şi care într-adevăr numără şase strofe, n-ar avea una în plus („În zădar La Plata mină“ etc., cf. *Opere*, I, p. 340), ce nici n-a intrat în versiunea definitivă, dar i-a deplasat în neant adevărata strofă a 6-a. Cu o singură şi elegantă lovitură de spadă, Traian Costa a retezat supărătorul nod gordian, restabilind situaţia. Totul fusese o simplă şi nevinovată eroare de tipar a *Convorbirilor*. Versul original suna : „Lîngă balta cea senină“, Şi pentru că sintem la *Floare albastră*, să ne oprim o clipă şi la ultimul vers al poemului : „Totuşi este trist în lume“, cum apare în *Convorbiri* şi în ediţia Maiorescu, şi despre care nu puţini — şi printre ei Ibrăileanu şi Mihail Dragomirescu — erau încredinţaţi că e o eroare de tipar, pentru : „Totul este trist în lume“, Ultimul dintre exegeţi, prof. Iorgu Iordan, după ce acuză pe toţi adeptii lui *totuşi* de prea multă fantazie, propune o soluţie nu mai puţin fantazistă : *un totuşi sui generis* (*Limba română*, 1936). D-sa e de părere că poetul a scris *totuşi*, însă nu cu sensul adversativ, ci ca un derivat din tot + *şi*, ca *acela + şi*, *acesta + şi* etc. Cîc citeşte însă poemul, un adevărat cap de operă al lirismului eminescian, fără prejudecăţi gramaticale şi lingvistice, va conveni că, ajuns la punctul culminant al reminiscenţei („*Şi te-ai dus, dulce minune / Ş-a murit iubirea noastră / Floare-albastră, floare-albastră ! / Totuşi este trist în lume*“) şi oricît de versat în tainele limbii româneşti ar fi fost, lui Eminescu nu i-ar fi trecut prin gînd o atare,

inoportună, incursiune. Alegere nu poate fi decît între *total* și *totuși*. Nouă ni se pare că *totuși* concordă mai mult cu ambianța poeziei și că-i deschide o fereastră fermecată, ce ne strămută pe celălalt tărîm.

Am amintit de campania de „rectificări la edițiile Eminescu“, întreprinsă în anii din urmă, pentru stabilirea autenticului text Eminescu, de către prof. I. Crețu. Întreprinderea d-sale nu poate fi îndeajuns lăudată, orice investigație purtată cu strictețe științifică, întru elucidarea problemelor legate de textul eminescian, fiind întru totul binevenită. De pe acum, acțiunea d-sale, care a stimulat și alte investigații, se soldează cu un număr de „rectificări“ de detaliu, de care viitorii editori vor trebui să țină seamă. Sînt, însă, două probleme, de un caracter mai general, în cari zelul d-sale trezește reacțiune, și acestea sînt problema excesivei moldovenizări a textului eminescian și aceea a „paternității *Luceafărului*“ în versiunea amputată a lui Titu Maiorescu. Se vorbește încontinuu, și nu se greșește, despre nevoia stabilirii unui text autentic — *ne varietur* — al poemelor eminesciene, nesocotindu-se după a noastră părere, complexitatea și condițiile particulare ale cazului, datorate, în primul rînd, multiplelor sisteme ortografice, ale periodicelor timpului, în frunte cu *Convorbiri literare*, ca și multelor alternanțe întîlnite în manuscrise. Dacă s-ar putea ajunge vreodată la un consens unanim în această chestiune e mai greu de spus. În orice caz, discuțiile sînt binevenite, fiind singura cale de a cunoaște poziția fiecăruia. Pornind de la publicațiile vremii, și îndeosebi de la *Familia* și *Convorbiri*, pe care totuși uneori le renegă, prof. I. Crețu propune forme pe cari nu le-a adoptat, pe cari în consecință ni le reproșează, și cari, într-o ediție alcătuită de d-sa, s-ar prezenta precum urmează : *astfeli* ; *creapă* (pentru crapă), *pin* și *pintre* (pentru prin, printre), *gicesc* (pentru ghicesc), *calare* (pentru călare), *dascal*, *galbăn*, *talhari*, *sfarmați*,

iobagiul, *vedé* (pentru vedea), *vra* (pentru vrea), *galiși* (pentru galeși), *vadană*, *brața*, *răci* (pentru reci), *răle* (pentru rele), *răpede* (pentru repede), *încarcăt* (pentru încărcat) ș.a.m.d. O listă cu mult mai bogată de astfel de forme inacceptabile, ce ne-ar da un „Eminescu bufon”. a alcătuit G. Călinescu în prefața ediției sale de *Poezii* (cca. 1939, p. 8.)

În ce măsură, acum, formele acestea regionale ar fi capabile să sporească vraja cuvîntului la Eminescu fiecare e liber să-și închipuiască. Ar fi de ajuns să se arate că Eminescu a folosit și formele curente ale limbii comune, literare, că limba sa a evoluat, pentru ca unificarea să poată fi autorizată în direcția aceasta. Mai sînt însă și unele raționamente falacioase. Ca o dovadă că poetul folosea și mai tîrziu forme moldovenești, I. Crețu citează, de pildă, din poezia *De-ar trece anii* formele *tăcē*, *plăcē*, folosite, totuși, în rimă ca rarități pitorești și cu rostul lor bine determinat în contextul poeziei. Dovadă că e așa, că, adică, aceste excepții sînt simple cochetării lexicale, este că nici un editor nu s-a gîndit și n-a propus să le substituie pe *plăcea* și *tăcea*, cum nici pe *văzurăm* lui *văzum*, și nici chiar, pe *amorezarăm* ad-hoc pas-tișatului *amORIZURĂM*. A urma cu fidelitate facsimilantă textul diverselor periodice sau chiar filele manuscriptelor ar însemna să obținem hibrizi de specia ediției D. R. Mazilu, din 1940, acel *monstrum infelix*, cum ne-am îngăduit s-o numim cu eleganta formulă vergiliană, încă de acum doisprezece ani. Despre intervenția lui Maioreșcu în textul *Luceafărului*, despre amputarea celor patru strofe și jumătate și despre ingenioasa tranziție, ticluită de logician și critic, pentru ca rezecția să poată fi mai ușor acceptată, am scris încă din 1939, din primul volum al ediției critice, a Fundațiilor, și am revenit pe larg în 1943, în volumul al II-lea al aceleiași ediții, la capitolul respectiv, cu care prilej am reconstituit, pe baza jur-

nalului lui Titu Maiorescu, ședințele de lucru comune, pentru desăvîrșirea poemului. Prof. I. Crețu e încredințat că versiunea Maiorescu e opera lui Eminescu, și argumentele sale, minus romanul polițist al datelor epistolare, al lipsei din țară a mentorului și a deplasărilor lui Iacob Negruzzi, ar cam fi următoarele. În manuscrisul *Luceafărului*, finit la 10 aprilie 1882, citit la „Junimea“, și care servește drept planșă de operație pentru ulterioarele retușuri, se întilnesc și alte strofe eliminate, ce n-au intrat în textul definitiv. Exact. Însă nu și acelea amputate de Maiorescu, dar lăsate intacte. Despre cele două versuri confectionate de Maiorescu, pe care Ibrăileanu le admira drept exclusivă creație eminesciană, dar despre cari ne-am exprimat dezamăgirea, socotindu-le „un nevinovat loc comun“ („*Tu ești din forma mea de-ntii / Ești vecinica minune*“), prof. I. Crețu e de părerea magistrului său, pentru motivul că folosește unele din cuvinte „cheie“ proprii lui Eminescu, cum ar fi, de pildă, „minune“ și aduce exemple. Argumentul are două tășuri. Deoarece paștișeurii și parodiștii tocmai cu cuvintele „cheie“ operează. Așa au făcut și Reboux și Müller, așa și Topîrceanu, așa și Maiorescu, cu cele două versuri de tranziție. Și apoi, cum se face că, pe de o parte, manuscrisele nu păstrează nici o urmă a versurilor din tranziția-Maiorescu, iar pe de alta, că cele patru strofe, eliminate de Maiorescu, se păstrează intacte în toate versiunile, chiar și în penultima, fragmentară? Cum se face, după aceea, că, după îmbolnăvirea poetului, și anume, în numărul din august 1883 al *Convorbirilor*, se reproduce versiunea integrală a *Luceafărului*, așa cum apăruse în *Almanahul „României june“* cu trei luni înainte și cum îl expediase Eminescu? Toate acestea, dimpreună cu versiunile *Luceafărului*, cu aparatul și cu disputele de rigoare se pot citi în cel de-al doilea volum din *Opere* la locul respectiv. Cît despre „paternitatea eminesciană“ a versiunii Maiorescu-Socec, pe care unii editori, printre cari

și noi, n-am recunoaște-o, chestiunea e rău pusă. Nu „paternitatea eminesciană“ a acestei versiuni tăgăduim noi, cîtă vreme ea este, minus întru totul rezeecțiile, chiar textul eminescian, ci faptul că Maiorescu și-a pus în practică, după îmbolnăvirea poetului, printr-o excelentă, recunoaștem, operație chirurgicală, sugestiile și dezideratele exprimate, poate, în conciliabulele dintre sine și poet. Iar operațiile grave se fac, pre cît știm, cu consimțămîntul pacientului.

GENEZA POEMULUI EMINESCIAN ¹

(problema variantelor)

Cu riscul de a părea, de nu pedant, cel puțin didactic, și-n orice caz fastidios, într-o zi atît de solemnă și de luminoasă ca aceea de astăzi, o explicație, sau mai curînd o precizare, deci o circumscriere a titlului prezentei comunicări, nu ni se pare inutilă. E vorba, adică, mai puțin de tainele, oricum misterioase, ce prezidă obîrșia dinții a unei lucrări, decît de acele trepte succesive prin care trecu ea de la lutul inanimat și inform pînă la statua împietrită și fără de moarte. Căci dacă, spre deosebire de geneza lumilor din cosmogonia *Scrisorii I*, minutul cînd principiul vieții ia ființă e mai greu de determinat, etapele ce decurg din clipa cînd totul a fost pus în mișcare, pe acelea orice peliculă, oricît de puțin sensibilă, le înregistrează. Am mai amintit, și nu o dată, părerea aceluia ziarist, după care *Luceafărul* fusese scris într-o noapte, în trenul ce-l aducea pe Eminescu de la Iași la București, și am înțeles, în cele din urmă, că în legenda aceasta hiperbolică zace totuși un mare adevăr. E supremul omagiu pe care năzdrăvanul geniu al folclorului îl aduce atotputerniciei instantanee a geniului creator. Gîndul că o poemă atît de laborioasă ca *Luceafărul* a putut țîșni, ca

¹ Articol scris în anul 1964, cu ocazia comemorării a 75 de ani de la moartea lui Eminescu.

o altă Pallas Athena, încoifată și cu sulița ei de aur, cu tot, din țeasta jupiteriană a părintelui ei, nu e lipsit de farmec și — mai știi ! — poate și de o brumă de adevăr. Căci ce scafandru a coborât vreodată la acea adîncime unde se zămislește capodoperele și cine ar putea tăgădui că poetul nostru n-a avut, din chiar minutul dinții, viziunea integrală și perfectă a poemului său, dovadă că a izbutit să-i dea patina eternității, chiar dacă pentru aceasta i-au trebuit zece ani de trudă, de căutări continue, de munci ale facerii, din măruntaiele căreia, ca-ntr-o năvalnică frământare geologică, a concrescut un munte cu fruntea pierdută în azur sau un atol de o paradisiacă frumusețe.

Cine privește o pagină manuscriptă din Eminescu, Balzac sau Proust, sfîșiată de tot atîtea intervenții, ale peniței sau ale creionului, înțelege că se află în prezența unei file de hîrtie mult răbdătoare, nu în sensul vizat de Budai-Deleanu, dar a unei file de hîrtie care a suportat grele chinuri, a unei foi de temperatură pe care s-au înscris toate vibrațiile febrei creatoare, ce se cer studiate, interpretate și transcrise cît mai caligrafic cu putință. De altminteri, calmul uncia din paginile caligrafice ale lui Eminescu, Balzac sau Proust nu trebuie să ne amăgească. Toate au cunoscut flăcările Purgatoriului. Celor care ar fi putut să-l bănuiască, și, poate, să-l acuze, pornind de la înfățișarea acurată a manuscriptelor sale, de cine știe ce ușurință manufacturieră, Sadoveanu le-a răspuns anticipativ, cu metafora „faurului aburit“, ale cărui cazne de concepție și realizare abia de te lasă, fruntea broboantă de sudoare, să le ghicești. Ca un alt Hephaist, trudind la cuptoarele lui subpămîntene să refăurească pierdutul scut al lui Achile, autorul *Baltagului* și al lui *Nicoară Potcoavă* închidea, cu simplitate și eleganță, marea sa experiență literară într-o imagine.

În mod curent, varianta e orice formă depășită, în-lăuntrul procesului de elaborare al unui poem. Cînd for-

mele acestea depășite concurg însă la cristalizarea unui tipar încheiat, autonom, înăuntrul aceluiași motiv, firește, termenul „versiune“ e preferabil. E cazul celor patru elegii, pe care Maiorescu le tipărește în ediția sa din 1883, sub titlul devenit clasic și intrat în tradiție, *Mai am un singur dor*, pentru aceea începînd cu acest vers, în timp ce pe următoarele trei (cu titlul primului vers) *De-oi adormi curînd*, *Nu voi mormînt bogat* și *Iar cînd voi fi pămînt* le însoțește de atributele „variantă“, „altă variantă“, „altă variantă“, Sînt ele, aceste patru colonne ale aceluiași cîntec, înfipite în aceeași platformă comună și răsărind, deopotrivă de majestuoase, ca patru ulmi dintr-o tulpină, variante în sensul de forme depășite? Evident, nu. Ele au fost gîndite de poet autonom, transcrise, așa cum prezumam încă de acum un sfert de veac, ca pentru tipar, dimpreună cu toate celelalte 25 de poeme inedite, care au îmbogățit, și ca substanță, nu numai numeric, întîia ediție din 1883, și așa, perfect caligrafiate, le-a găsit Maiorescu în manuscrisele poetului, ca pe un pachet epistolar, pregătit, dar neexpediat încă. Termenii „variantă“ și „altă variantă“ există într-adevăr în manuscrise în marginea versiunii *Mai am un singur dor*, însă ei aparțin primului editor, ceea ce orice familiar al scrisului dilatat, caracteristic lui Maiorescu, va recunoaște cu ușurință. Ceea ce nu înseamnă, totuși că nu s-ar putea vorbi de „variante“ la capitolul acesta, al celor patru versiuni ale aceleiași elegii testamentare. Ele există în cele peste 40 de forme, intermediare, grupate în jurul fiecărei colonne, precedînd ultima înflorire a fiecărei versiuni, și uneori continuînd-o, multe din ele de un tipar ca și autonom, iar cele mai multe ineputabile exerciții ritmice, ca și cum pradă farmecului melodic, poetul, așezat la un imaginar pian, ba chiar la două, ar executa, cu virtuozitate, o suită, mai curînd o fugă de variațiuni pe aceeași temă. E și motivul pentru care o demonstrație a genezii și evoluției acestui cîntec, atît

de complex, n-ar putea fi întreprinsă decît de un inițiat și al tainelor muzicale, nu numai al metricii și al versi-ficației.

În schimb, nenumărate sînt cazurile cînd o astfel de demonstrație poate fi întreprinsă și, pentru a limita la două aceste cazuri, ne vom opri la *Luceafărul*-și la *Oda în metru antic*, și încă la unele numai din aspectele pe care singură o demonstrație seminarială le-ar putea epu-iza. Din fericire, anii din urmă au adaos un număr impres-ionant de studii, dintre cele mai valoroase, cari s-au stră-duit, și chiar au izbutit, să lumineze multe din tainele creației eminesciene. Sînt, în primul rînd, toți acei cer-cetători din țară, ale căror nume îndeajuns de cunoscute sînt falangă și sînt, după aceea, toți acei cărturari din străinătate, care au consacrat poetului nostru monografii savante, studii pertinente, tălmăciri prestigioase și în rîn-dul cărora se cuvin reținute, cu gratitudinea ce se înfe-lege, numele Rosiei del Conte, Ladislau Gáldi, Alain Guil-lermou, Mario Ruffini, Werner Bahner, Kojevnikov, Ra-fael Alberti, și desigur lista e departe de a fi epuizată. Toate aceste contribuții ale anilor din urmă au avut dar-ul să elucideze, între altele, și numeroase puncte obscure, legate de geneza poemului eminescian, ceea ce, negreșit, ușurează într-o considerabilă măsură însărcinarea noastră.

Luceafărul, se știe, a fost elaborat între anii 1873—1874 și 1882, pînă spre toamnă, și pleacă de la basmul românesc, cules de călătorul german Kunisch, *Fata-n grădina de aur*, din care Eminescu a realizat un poem original, grație, între altele, și tiparul metric, cult, oc-tava-rimă. Dacă la epoca aceasta indentitatea de mai tîr-ziu, dintre Hyperion și omul de geniu, care nu cunoaște moarte, dar nu cunoaște nici fericire, așa cum atît de categoric o spune Eminescu în cunoscuta glossă manus-criptă, în care dă pe față și izvoarele inspirației sale, dacă, zic, indentitatea aceasta era formulată în mintea poetului — mai greu de spus. Între anii Berlinului și ai

Bucureștiului, cînd, prin cel puțin trei tipare distincte, ajunge la versiunea din 10 aprilie 1882, a *Legendei Luceafărului*, pe care Maiorescu o întîmpină cu afecțiune și admirație, dovadă numeroasele lecturi la „Junimea” și în afară de ea — se interpun atîtea evenimente biografice, unele mai dramatice ca altele, a căror intensitate singură munca extenuantă, în presă și în propriul său laborator de creație, o mai temperează. Că în grîndina aceasta de evenimente vor fi avut un rol determinant și nefericirile mării iubiri, certitudinea zădărniceii acestui vis de aur al vieții sale, iată ce nu poate fi contestat. Însă nu pînă acolo încît să justifice rocambolescul roman născocit de Brătescu-Voinești, după care *Luceafărul* ar fi o simplă alegorie matrimonială, ai cărei eroi — Maiorescu, Caragiale, Veronica — ar putea fi identificați în personajele poemului : Demiurg, Cătălin, Cătălina. Că astfel de jocuri de societate, sau mai curînd că astfel de vorbe de clacă s-au putut colporta la timpul acela, nimic mai firesc. Dar că, supărat pe amfitrion și critic, care l-ar fi disuadat, Eminescu n-ar mai fi dat pe la „Junimea”, iată ceea ce „însemnările zilnice” ale lui Maiorescu contestau de vreme ce toate filele acestui răs-timp sînt prinse cu lecturi și prefaceri, la care *Legenda Luceafărului* e supusă, în colaborare cu poetul, și pe cari manuscrisul acestei penultime versiuni din 1882 le confirmă și ilustrează în chipul cel mai sugestiv. Mai important însă mi se pare să consemnăm două detalii, ce țin și de creație, de evoluția, ei, dar și de anecdotica editorială. De reținut, în primul rînd, că înainte de a ajunge la admirabila formulare sentențioasă, ce se cunoaște („Trăind în cercul vostru strîmt, / Iubirea vă petrece, / Ci eu în lumea mea mă simt / Nemuritor și rece”), *Legenda Luceafărului* sfîrșea, dintru întii numai cu primele două versuri ale sentinței finale („Ce-ți pasă ție, chip de lut / Dac-oi fi eu sau altul”) și că de îndată ce amplifică, întiaa dintre variantele finalului reproduce chiar blestemul, pe

care Zmeul, dezamăgit de fuga eroilor, îl rostește din pragul lui Adonai, la care se dusesse să cerșească o soartă muritoare : „*Trăind porumbi împerecheți / O tinereță toată / Un singur bine să n-aveți : / Să nu muriți deodată*“. Și distanța, cum se poate observa, e enormă. Al doilea detaliu privește chestiunea strofelor suprimate de Maiorescu, din ceea ce Ibrăileanu numise, cu un termen judecătoresc, tranzacția dintre Demiurg și Hyperion. Cum bine se știe, operația se face după ce poemul apăruse, cu forma lui definitivă, transmisă de poet, în *Almanahul „României june“*. o face Maiorescu singur, însă cu un atit de desăvârșit instinct logic, dovadă și puntea celor două versuri, ce entuziasmaseră pe Ibrăileanu, încît nu poți să nu fi în admirația calmului său chirurgical. Un al treilea detaliu, și cu aceasta încheiem puținele cuvinte despre un capitol, în care variantele au, fiecare în parte, o pondere stilistică verificată, se referă la un singur vers, și anume, la al patrulea din prima strofă („*A fost odată ca-n povești, / A fost ca niciodată, / Din rude mari, împărătești, / O prea frumoasă fată*“). Enumerarea vechilor variante, pe care le abjură pentru ca să adopte pe cea mai simplă, și fără de nici un artificiu decît acela al frumuseții totale, constituie ilustrarea cea mai elocventă a gustului și instinctului selectiv al marilor artiști : „Un ghiocel de fată ; O mult frumoasă fată ; Un vlăstărel de fată ; Un gangure de fată ; Un soi frumos de fată ; O pasere de fată : Un giuvaer de fată ; Un cănăraș de fată ; O dalie de fată ; și, în sfîrșit, *O prea frumoasă fată*“.

Oda în metru antic, se știe, este poate cel mai tulburător dintre cristalele eroticii eminesciene, atît de impresionabil e tiparul horațian în care l-a mulat (și întru aceasta Maiorescu avea perfectă dreptate), atît de duros gemătul iubirii torturate, atît de omenesc strigătul final, de eliberare. Ceea ce, totuși, se știa mai puțin, cu ani în urmă, pînă ce materialele manuscrite și versiunile succesive au fost tipărite, este că poemul acesta pa-

tent subiectiv, liric înainte de toate, a fost la obirșie o *Odă pentru Napoleon*. Cunoașterea manuscriselor l-ar fi scutit pe probul și învățatul dascăl Anghel Demetriescu, atât de avid să cunoască adevărul, de a pune pe seama lui Eminescu anume trăsături napoleoniene, orgolioase, pe care le deducea dintr-o versiune a primei ediții necritice, de postume. Pentru cunoașterea aceasta netrucată a manuscriselor pledam și noi încă din 1937, când studiul exterior al influențelor, care atât de mult a răătăcit pe comparatiștii noștri, opuneam „*studiul interior al tiparelor succesive, ciorne sau versiuni, putînd întîi să revele sămînța care a generat cutare sau cutare poem, și după aceea să lumineze cărările întunecoase ale cronologiei. Într-o astfel de brazdă, ipotezele se situează pe un teren mai puțin alunecos, confruntările cîștigă în repeziciune, iar discuțiile se așază în chiar inima creației și multiplelor ei taine. Ce se scutură înainte de timp nu are cum să strice, căci humusul pe care-l sporesc și-l îngrașă petalele căzute e pârtaș tuturor înfloririlor, pe care le veghează cu egală rîvnă*”. În ce măsură, scriind astfel, eram pe drumul cel just, se poate vedea dintr-un strălucit exemplu, pe care am de două ori fericirea să-l comunic onoratului auditoriu. Întîi pentru că vorbește tocmai de *Oda în metru antic* și după aceea pentru felul cum vorbește. Perforînd în straturile cele mai adînci ale poemului și revărsînd o lumină dintre cele mai pure într-unul din cele mai splendide cristale ale creației eminesciene, acest exemplu constituie totodată și unul din cele mai devote omagii ce se aduc sărbătoritului nostru. E vorba de capitoul *Oda în metru antic*, semnat de d-l Alain Guillemou, șeful catedrei de limbă și literatură română la Școala de limbi orientale din Paris, pe care *Viața românească* — în consens cu unanimitatea periodicelor noastre de a oferi compacte culegeri de studii eminesciene inedite — îl publică în ultimul său dublu număr omagial. Cunoșteam, dintr-o substanțială dare de seamă a lui

Pompiliu Marcea, tipărită în *Gazeta literară*, amplexarea și adâncimea analizelor la care profesorul Guillerrou supunea antumele eminesciene în teza sa despre *Geneza interioară a poeziei lui Eminescu*. Capitolul *Odei în metru antic* din *Viața românească* ilustrează o metodă științifică riguroasă, în care severitatea filologică se aliază, tot timpul, cu grațiile artistului, ce descoperă la fiecare pas noi ostroave fermecate în arhipelagul de coralieri ai poemelor eminesciene. De aceea, lăsând ceasului ce va să vină (ca și pentru alte lucrări de actualitate din aceeași categorie) menirea de a intra în dezbaterile unor chestiuni de amănunt, din familia cunoscutei gîlcevi cantemirești sau a gramaticilor, ce radiază atîtea ispite și atîta viață, din felul cuceritor în care sînt puse problemele, ne mulțumim a transcrie cîteva rînduri din concluzia magistralului studiu publicat de *Viața românească* : „Miracolul — spune, la capătul demonstrației sale, prof. Guillerrou — constă în faptul că totalitatea acestor piese modificate compune o sinteză nouă, și într-o atare măsură, încît cititorul neinițiat nu poate în nici un caz bănuî laboriosul efort de eliminări succesive al căror rod este tocmai această sinteză.

Mai mult încă, juxtapunerea fragmentelor păstrate dă fiecăruia o valoare nouă, pe care nu o posedă în ansamblul căruia îi aparținea inițial.

Trebuie să recunoaștem că ne aflăm aci în prezența unei arte foarte sigure ; spontaneitatea nu lipsește, dar ea apare mai degrabă dintr-o bruscă apropiere a temelor abordate pînă atunci pînă la monotonie decît dintr-o încreșteră imediată. Ne aflăm în fața unui giuvaergiu care, printr-un asamblaj original de nestemate îndelung purtate, ne dă senzația unui giuvaer cu totul nou“. Este, într-un limbaj înflorat și sintetic totodată, însăși ideea acelor „vîrste“ ale poemului, de care s-a vorbit atîta, sau ideea acelor „scutece“ ale variantelor și corecturilor, despre cari vorbește Balzac într-o recent descoperită epistolă

din 1836 către marchizul Felix de Saint-Thomas din Torino, pe cînd lucra la *Contes drôlatiques*, acele „scutece” în care „gîndirea... își face abia tualeta”, cum spune el și pe care autorul *Comediei umane* obicinuia să le arunce în foc. Eminescu, din fericire, n-a aruncat nimic, nici n-a distrus nimic din truda scrisului său și, de aceea, grație conservării acestor imense mape de variante, geneza poemelor eminesciene poate fi reconstituită cu un minim de erori.

SATIRA LA EMINESCU

Poet al iubirii, de claviatura, intensitatea și varietatea de nuanțe ce se cunosc, putînd trece cu lesniciune din registrul cîntecului șoptit în taină la diatriba, clamată în auzul evilor ce vin, numai că în manuscripte ; poet al naturii, de toate dimensiunile și de toate latitudinile, dinlăuntrul și dinafara granițelor, potrivite fie la micul ecran al Ipoteștilor, fie la acela al vastelor peisaje boreale sau din Orient, poet al istoriei și al marilor ei ctitori, fără ea, totuși, să negligeze și pitorescul bachic de o istoricitate la fel de autentică ; poet al luptelor sociale ; în pînza căroră a brodat atîtea maxime profetice ; poet al înaltelor meditații poetice ; aplecat cu egală pasiune peste enigmaticele urne ale vieții și ale morții ; și enumerația ar putea continua, deoarece (siluind cunoscutele-i versuri) „Nu-n zădar boltita liră, ce din șapte coarde sună / Tînguirea lui de moarte în cadențele-i adună“, Eminescu a cultivat și poezia satirică, în brazda căreia a sădit multiple flori, de culori și miresme variate de la ironia cea mai inocentă pînă la pamfletul cel mai coroziv.

De ce să dăm crezare acelor cărturari ai veacului trecut, Eliade și Odobescu, cari, la distanță de două decenii, au închinat satirei studii dintre cele mai serioase, întîiul folosind, în afara propriilor sale vederi, și pe Marmon-
tel și pe la Harpe, al doilea o bibliografie la zi, privind

îndeosebi satira latină, aceea pe care Quintilian, citat de ambii, o revendica („*satyra quidem tota nostra est*“) pentru exclusivă ei originalitate română. Satirei îi este hărăzită o înaltă misiune pedagogică. Urmărind „să ia în ris relele năravuri ale omenirii“, satira, spunea Odobescu, caută „să le biciuiască rîzînd“ și astfel să le îndrepte pe cît se poate. Iar Eliade, legislator literar din predestinare și temperament polemic prin excelență, pentru care „dorința îndeobște a binelui și stîrpirea răului“ sînt printre primele îndatoriri ale scriitorului, care vrea să contribuie „spre regenerația unui norod“ al căruia el ambiționează a se face autor, nu conținește în denunțarea pseudoliteraților, acea „lepră literară“ din plasma căreia extragearele pamflet, colectiv și caricatural totodată, *Domnul Sarsailă autorul*.

Că astfel de intenții oarecum programatice de etică și pedagogie socială, au fost străine muzei satirice a lui Eminescu și că lucrările lui de acest gen sînt ferite de rugina autentică a atîtora din fabulele secolului al XIX-lea e neîndoios, oricît de paradoxal ar părea. Desigur, poetul care a țintuit la stilul infamiei pe saltimbancii și irozii levantinismului nostru politic, în versurile dure ale *Scrisorii III*, ca și ziaristul care a sfișiat șase ani de-a rîndul atîtea măști bizantine în coloanele *Timpu-lui* n-a fost mai puțin un critic al societății sîesi contemporane, ale căreia „rele năravuri“ le-a vestejit cu virulență, în pagini de înaltă cugetare și atitudine politică, ce, și dacă n-au convertit pe vinovați, n-au lăsat, totuși, urme mai puțin durabile, și n-au surpat, mai puțin cu tenacitate de termită, la temelii acelei Bastilii, care avea în cele din urmă, destul de tîrziu e drept, să cadă. Desigur, slujbașul și profesionistul, bibliotecarul, revizorul școlar și gazetarul, pe care i-a intrupat Eminescu în scurta și agitata lui existență, au dus în diferitele posturi ale carierei lui obștești aceeași conștiinciozitate în înde-

plinirea îndatoririlor, aceeași probitate morală, aceeași impecabilă demnitate, de atîtea ori jignită, dar care n-au luminat mai puțin puternic în beznă ce se străduia să-l sufocă. Din acest punct de vedere, înfrîurirea spiritului critic eminescian în spiritul public al timpului său nu poate fi contestată. Însă Eminescu fabulă n-a scris, nici în mărturiile obșteștilor sale atribuțiuni, nici în poemele sau exercițiile sale de atelier, cu caracter satiric. Ce a avut de spus a spus cu fermitate, răspicat, ca un ins cu conștiința curată, fără menajamente, atent însă, din cînd în cînd, la grațiile folclorice ale înțelepciunii populare. Și pentru a ne opri la o singură pildă, consemnată în marginea activității lui de revizor. Ce au fost rapoartele sale de revizor, sobre acte administrative, se știe îndeajuns, din cărțile ce s-au închinat acestui subiect. În schimb, cîte flori de cîmp ale paremiologiei populare se pot culege din paginile manuscriptelor, ce n-au trecut, decît răsfrînte, și ca o iradiere înviorătoare în actele oficiale.

„Un om — se spune într-unul din acele crîmpeie biografice ale experienței sale revizorale, ce nu pot lipsi din jurnalul integral al vieții poetului — un om nu poate face nimic într-o țară rău întocmită, și măcar să tot poruncească, rămîne la vorba aceea : «A poruncit cînelui, și cînele pisicii, și pisica șoarecelui, iar șoarecele, și-a atîrnat porunca de coadă».” Iar mai departe, în același crîmpei, și vorbind de promisiunile goale ale oficialității, Eminescu adaogă : „Iar la făgăduințele d-lui prefect vom spune și noi vorba veche de baștină a moșului Terinte Barbă-Lată, rezeș și el la Funduri, în ținutul Vasluiului : Cel tînăr spune cîte face, bătrînul cîte au făcut, nebunul cîte are de gînd să facă”. Iar dacă și în condițiile aceastea învățămîntul tot rezistă, cunoscuta butadă a lui Leibnitz, pe care Voltaire a popularizat-o atît în romanele sale filozofice — *Candide*, de pildă — cît și-n corespondența sa, îi vine poetului sub condei : „În împrejurările acestea, școalele din județul Vaslui sînt cele mai bune

posibile, precum lumea lui Leibnitz, cu toată mizeria și nimicnicia ei vădită, este cea mai bună lume posibilă căci posibilitate și existență sînt identice, și ceea ce e posibil există“. Dar fila de jurnal nu se limitează numai la jocul acesta, gradat al ironiilor. Ea se înscrie cu categorica constatare a împrejurărilor ce au favorizat existența unor școli bune: „Părinți mizeri și vițioși, copii goi și bolnavi, învățători ignoranți și rău plătiți, administratori superficiali, toate acestea îngreuiate prin creșterea impozitelor, menite a hrăni această stare de lucruri, nu sînt condițiunile normale pentru școli bune, precum lemn de brad putregăit, gelău de plumb și meșter prost nu-mi dau o masă bună. Școala va fi bună cînd popa va fi bun, darea mică, subprefecții oameni ca să știe administrație, finanțe și economie politică, învățătorii pedagogi, pe cînd adică va fi școala școală, statul stat și omul om, precum e în toată lumea, iar nu cum e la noi, adică la nimeni“... Ridicați această pagină manuscrisă, de jurnal, la scara marelui jurnal, în șase mari infolii ale *Timpului*, și veți avea imaginea acestui temperament scriitoricesc format la școala marilor publiciști ai trecutului, un Eliade, un Bălcescu, un Kogălniceanu, un Bariț, pentru cari oricare chestiune e o problemă de conștiință ce se cere dezbătută cu competență, cu francheță și cu spirit.

Aceleași caractere, fermitate, francheță și spirit, fixate în tipare artistice făurite, cu trudă, în cuptoarele închise ale reclusiunii creatoare, se întîlnesc și în poemele sau exercițiile de atelier, propriu-zis satirice. Căci Eminescu, spuneam, n-a scris fabulă, n-a mascat adevărul, n-a tras între el și adversar perdeaua vreunei alegorii. Încă din epoca *Familiei*, dar cu mult înainte de a o fi încredințat tiparului, înfiera cu un vers înroșit, pe „junii corupți“, străini de freamătul istoric al eliberării popoarelor. Poema vibrează ca un arc, descărcat cu

măiestrie într-o ținută precisă. Perioadele se succed ca falangele și prefigurează cu trei lustruri mai de vreme fie iureșul dezlănțuit în fugărirea armatelor lui Baiazid, fie cascada de invective din cea de a doua parte a *Scrisorii III*. Altul e timbrul sonetului *Ai noștri tineri*, corupți și ei, firește, clienți ai *bal-mabilles*-ului parizian, și ai lupanarelor, meșteri în deprinderea modei, ce abia știu românește, dar se pretind conducători de țară. E ca o surdină aplicată unei cutii de rezonanță, înălăuntrul căreia, ca-ntr-o scoică marină, auiesc talazuri biciuite de furtună. În fond, ceea ce spune Eminescu în patrușprezece versuri subînțelege cu mult mai mult. E ca o esență concentrată de o incurabilă toxicitate, este, cu expresia unui maestru al pamfletului, Paul Louis Courier, povestea acetatului de morfină, dizolvat într-un recipient de proporții reduse. Însă, poem de compoziție, cum sînt toate *Scrisorile*, stanțe cumpătate, precum și cele din *O, adevăr sublime* sau simplu sonet am numit ciclul *Petri-Notae*, *Ai noștri tineri*, *Sonet satiric*, *Albumul ș.a.*, poezia satirică a lui Eminescu trece prin aceleași vămi ale metamorfozelor creației ca și toate celelalte specii ale compunerilor sale. Între plasma primitivă și versiunea ultimă, tiparele se succed, se elimină, se purifică, zgura cade și filonul strălucitor, ca aurul, se ivește. Înainte de a fi ajuns la limpiditatea de conținut și formă a proclamației — căci este una — justițiare din cel de al doilea panou, sumbru, al poemului, în contrast cu luminosul panou al voacului lui Mircea, *Scrisoarea III* a trecut prin felurite retorte ale laboratorului de creație, unde atîtea din reziduuri n-au împrumutat mai mult de o sugestie, „*Voi sintetizii urmașii Romei ? Niște răi și niște fameni !*” sună un vers de concluzie al acelei perioade, care a fost socotită de unii drept xenofobă, dar lucrurile trebuiesc judecate în contextul epocii și al biografiei nude a poetului, și pentru ca versurile acestea să fi ajuns medaliile perfecte — ce sînt, ca inscripții indelebile, a fost necesar ca poetul

să versifice, cu ani înainte, poate la Berlin, ciud, subaltern al conducătorului agenției noastre diplomatice, „bătrina excelență” Kretzulescu, urmărea îndeaproape politica din țară, fie o gazetă rimată ca aceea din *Bismarqueri de falsă marcă*, fie un fragment, așa-zicînd, de arbore genealogic. Și de asemeni, pentru ca versurile „*Toți pe buze avînd virtute, iar în ei monedă calpă / Quintesență de mizerii de la creștet pînă-n talpă*” să fi cristalizat în acest celebru distih, în care, ca într-un chihlimbar incoruptibil, s-au prins pentru eternitate atîtea figurine ale faunei noastre parlamentare de pe vremuri, a trebuit ca poetul, în calitate de raportor parlamentar, să asiste, să observe și să noteze, cum a și făcut, cu creionul, într-un carnețel longitudinal, confecție proprie, cîteva scene, s-ar zice caricaturale, dacă n-am ști, totuși, că incinta Camerelor noastre au adăpostit spectacole și mai dizgrațioase : „*Ghebos urîți și lacom stegar de craialicuri / El ziua stă pe oameni la treabă să-i inculpe / Tovarăși de beție și de caraghioslicuri / Aprob-a lui cuvinte și schimele de vulpe / Spre sară toți bătrînii pornesc la craialicuri / Și fete de vînzare le string atunci de pulpe, / Purtînd pe buze miere, e-n el monetă calpă, / Canalie deplină din creștet pîn în talpă*”. Și, mai departe, această incredibilă stampă de epocă de un verism și de o cruzime, din păcate, verificabile : „*Dar ce-i în fund acolo, ce vuet și murmură / De setleva, de mazú, de trag cartea pe față, / Ce lege se discută cu strașnică căldură ? / De foc unul l-apucă pe cel lalt de mustață / Un țipăt se aude urît : Scobeică fură / Cu carte măsluită tilharul ne înhață, / Și cine-i roșcovanul buhav în fundul scenii ? ! Scobeică, ce-l trimise aici botoșunenii.*” Acestea se petreceau, cu aproximație, firește, prin 1878-1879, și cîțiva ani mai tîrziu, mai exact la 8 ianuarie 1886, în timp ce poetul peregrina între iluzorii stațiuni reumatismale și ospicii. Vasile Alecsandri scria din Paris lui Ion Ghica : „*Sais-tu qui a débarqué à Paris dernièrement ! Ce célèbre Bobeica ! Il a gagné*

aux cartes trois wagons chargés de cochons et il este venu les manger ici.“¹

Același e procesul, urmat și pentru *Scrisoarea II* (să spunem, în treacăt, că e singura dintre Scrisori intitulată o singură dată și provizoriu *Satiră*), la care și mai puțin chiar, din materialele pregătitoare de pînă acum, avea să intre textul definitiv. Nici homunculele Bonifățius, *alias* Boniface Florescu, om de cultură altminteri, numai că profesoral, academizant și chiar pedant, nici Dimitrie Petrino, bardul Bucovinei, care avea să participe la complotul împotriva fostului director de bibliotecă Eminescu, pe care avea să-l plătească cu un colier de excelente sonete satirice (*Peri-Notae*), unele cam indiscrete, dar căruia avea să-i închine, la moarte, unul dintre cele mai umane, nu numai confraterne, necrologuri, nici chiar V. A. Urechia, constantul Pseudo-Ureche, a campaniilor de presă, căruia manuscrisele îi consacră o adevărată urecheadă, și căruia însuși Hasdeu îi trasase un portret dintre cele mai amuzante, în *Duduca Mamuca*, romanul primului proces literar de la noi, nici unul din personajele acestea notorii n-au trecut, cu transparentele lor cognomene, în opera satirică definitivă a poetului. Berlicoco întinde o mînă după clopot, se spune în același amintit reportaj parlamentar despre C. A. Rosetti, președintele Camerei, și cu toate că porecla purta și girul lui Eliade, textul *Scrisorii III* tipărit într-o zi ca aceea a proclamării regatului, cu grava denunțare a pseudoliberalilor (primul titlu al *Scrisorii*, abandonat și el, fusese *Patria și patrioții*) preferă, pentru eroul său, distincția („hidoasa pocitură“) ce-i acordase, cu ani înainte, seniorul său în poe-

¹ „Știi cine a descins de curînd la Paris? Celebrul Bobeică! El a cîștigat la cărți trei vagoane pline cu porci și a venit să le mănînce aici“ (fr.).

zie, Vasile Alecsandri. Căci Eminescu, spre deosebire de străbunii săi în poezia satirică, fie Archiloch, fie Juvenal, preferă stigmatelor iambului turbat al poetului grec („*proprio rabies armavit iambo*“) o eleganță artistică, pe care beneficiarii, de bună seamă, nu o meritau. Iambul său, și trăsătura se cuvine reținută pentru ulterioare confruntări, e mai curînd un mesager al madrigalului : „*Dar versul cel mai lin, mai blînd și pudic, / Puternic iar — de-o vrea — e pururi iambul.*“

EMINESCU, OM DE TEATRU

Așa cum a fost un om al bibliotecii, unul al școalei și, în cele din urmă, ziaristul, de perseverența și de presistența ce se cunosc, Eminescu a fost și un om de teatru, însă toate aceste oficii, obștești și publice, au fost umbrite de marea faimă, statornic-crescîndă, a inegalatei sale poezii. Eminescu a fost, dintru început, și va rămîne, de-a pururi, în fastele literelor românești. Poetul de pe Culme, la treptele căruia pelerinii din trecut, ca și acei din viitorul lirismului nostru vor îngenunchea întru eternitate. Desigur, biografia poetului nu a nesocotit, chiar dimpotrivă, latura, așa-zicînd, teatrală a vieții lui Eminescu, așa cum a făcut parte și activității lui de bibliotecar, de revizor școlar și de ziarist, cu distincția, poate, că scena fiind, prin definiție, o cutie de rezonanță, legendele s-au simțit, aici, cu mult mai mult în largul lor. Oricît de pozitivă și de extinsă ar fi astăzi audiența de care se bucură, în obștea cetitorilor, poezia lui Eminescu, și ea nu poate fi tăgăduită, cînd tirajele astronomice, dacă le raportăm la cele de ieri, stau mărturie, ci mult mai mulți sînt aceia care vor fi reținut o anecdotă sau un incident din viața de actor ambulant a poetului decît una din rarele pietre prețioase, smulse, în anii din urmă, scoicilor submarine, de unul sau altul dintre scafandrii istoriei noastre literare, dar cari nu s-au învrednicit încă pe portativele capricioase

ale compozitorilor noștri. În orice legendă, oricît de absurdă, tot afli un grăunte de adevăr, și a-l disprețui, din principiu, e și nedrept și zadarnic. Cînd ziaristul X a putut scrie, fără să o și creadă, de bună seamă, că *Luceafărul* a fost dat gata, într-o noapte, în drumul ce-l aducea pe poet de la Iași la București, el nu face, mai la urma urmei, punînd în circulație această enormitate, decît să illustreze o particularitate folclorică : credința anume în singura atotputernicie creatoare a geniului. Și cînd, la aceeași vreme aproape, un scriitor ca Brătescu-Voinești rupca pecetea de pe o taină, lui, zice-se, încredințată de Maiorescu, și după care *Luceafărul* nu era altceva decît o alegorie matrimonială, în care Demiurgul prefigura pe Maiorescu și Cătălin era Caragiale, autorul lui *Niculăiță Minciună* și al *Privighetorii* nu-și exprima mai puțin admirația pentru un poet care izbutise să extragă din astfel de sarbede și pieritoare nimicnicii o atît de suprapămînteană și nepieritoare plăsmuire de artă. Paralel cu destăinuirile lui Caragiale din memorabilul său necrolog, altele au venit să adauge, și astăzi orice inițiat al vieții poetului cunoaște și viața de hamal în port, și pe aceea de rîndaș la cai într-unul din hanurile din Giurgiu, unde-și împărțea timpul între obligațiile profesionale și lecturi cu voce tare din opera lui Schiller. Pe toți ne-a încîntat portretul pe care nepotul lui Iorgu Caragiale îl face tînărului său coleg de carieră, și variațiunile de umoare ale „regelui asirian“, dezamăgit de glaciala atitudine a artistei Eufrosina Popescu-Marcolini, de-ar fi să credem aserțiunii lui Ștefanelli. Dincolo de aceste, mai mult sau mai puțin ipotetice, incertitudini biografice, posedăm un număr de date sigure, pe care se poate zidi, fără teama vreunei alunecări de teren, cariera de om de teatru a lui Eminescu, și acestea ar fi, pentru a limita : stagiul, atestat, de sufleur al trupelor Iorgu Caragiale, Mihail Pascaly și al Teatrului Național ; manuscrisul tălmăcirii, aproape integrale, a tratatului german *Arta reprezentării dramatice*

de Heinrich Teodor Rötcher ; cronicile dramatice din *Curierul de Iași* și *Timpul* și, în fine, opera sa de autor dramatic.

Cariera de sufleur, începută în trupa lui Iorgu Caragiale, era dublată, după relatările lui Iancu — și documentele nu lipsesc — de aceea de compuitor de cuplete și, pentru citeața lui caligrafie, de copist de piese de teatru din repertoriul trupelor respective. Care vor fi fost „cupletele minunate” la care se referea Iorgu Caragiale e greu de spus, și totuși, n-ar fi exclus ca dialogul postum *Întinericul* și *Poetul* să fi slujit, după împrejurări, drept prolog și program de cultură națională : „Voi să ridic palatul la două dulci sorori / La Muzică și Dramă...” afirmă Poetul, și mai departe : „Să văd trecutu-n viață, să văd, româna dramă / Cum din mormînt eroii istoriei îi cheamă”... Cit despre repertoriu și piese copiate, manuscrisele de la Academie și-au adaos, doi ani după ce Maiorescu donase valoroasele registre, caiete, carnete și pagini răzlețe, eminesciene, un manuscris (3.215) cumpărat în 1904 de la anticarul I. Fogel, cuprinzînd, caligrafic copiate, cu o cerneală aproape ștearsă, trei piese tălmăcite din franțuzește : 1) *Smeul nopții*, comedie într-un act de Hippolite Lucas, tradusă de P.I. Georgescu. Ulterior, cu scrisul, poate, al directorului de trupă, ce se întilnește și-n numele proprii ale distribuției (I. Caragiali, Elen. Caragiali. Cicilia Leoveanu, Mad. Alesandrescu, Mincu, Solomonescu, D. Dimitreeșasca etc.), titlul e înlocuit cu unul mai atrăgător : *Un dulce sărutat*, comedie cu cîntece într-un act, tradusă din franțuzește. Pe aceeași pagină, mai jos, cu scris străin, cîteva cuvinte indescifrabile și anii 1860, 1870 ; 2) *Margo Contesa*, vodevil într-un act tradus din franțuzește de T. Profiriu și 3) *O palmă sau Voinicos, da' fricos*, comedie într-un act, tradusă de D. Profiriu (de la Teatrul frances Palais Royal !). Despre acest manuscris, și în legătură cu identitatea copistului, Ioan Masoff notează în prețioasa d-sale ultimă carte

(*Eminescu și teatrul*) că, după obiceiul timpului, consacrat la copiiști, poetul și-a iscălit transcrierea. Și, într-adevăr, la finele fiecărei piese își notează, cu parafă, numele. Dar ultima filă, albă, de text, nu e mai puțin bogată în sugestii. În capul ei, repetat, unul sub altul, se află numele Eminescu; însă grafia, cu o cerneală violetă, distinctă, mai târzie, e aceeași din restul paginii albe, al cărui conținut sună, în integralitatea lui: „*Nihil regula sine exceptia*“, dedesubt iscălit, în monogramă, și oarecum ca autor al aforismului: I. Nicu; ceva mai jos, pe două rînduri: „1873, iunie 12 / Tîrgu-Vestii“ și, în fine, cam pe o treime de pagină, pînă jos, repetat, cu aceeași monogramă, a capitalelor: „I, Nicu“, cu un început de parafă, schițată mai timid și în al doilea Eminescu, de sus, prelungindu-se în diagonală cu un răspicat: „sufleur“. Ne-am oprit, firește, la aceste detalii eteroclite ale ultimei pagini a manuscrisului eminescian, mai cu seamă pentru impulsul la reverie pe care o astfel de pagină îl poate comunica. Iată un coleg de breaslă al lui Eminescu, care-i folosește, la distanță de un lustru, poate mai mult, caietul de sufleur, cu transcrierile, caligrafice, și care știe din tradiția trupei că el e opera unei personalități de excepție (să fie, oare, aforismul schilod, calchiat din proprie fantezie, după „*nihil sine Deo*“, un reflex al acestor circumstanțe?), evadată din breaslă, acceptată de „Junimea“, îndată după Alecsandri, și azi, în 1873, adică, la studii universitare, în Berlin (câci ce scapă neînregistrat lumii actoricești?) — ce poate fi mai sugestiv și de o mai înduioșătoare pietate decît acest act de solidaritate profesională? Și poate că mai e ceva, la care îndeamnă aceleași pagini, decolorate de timp, ale caietului de sufleur al lui Eminescu. Că manuscrisul acesta a fost în posesiunea lui Iorgu Caragiale e neîndoios, judecînd după numele proprii amintite ale distribuției. Dar cînd? Pe vremea cînd „Eminescu“, cum identifică Ioan Masoff într-unul din dosarele repertoriului lui Iorgu Caragiale, primește 5 gal-

beni) poate chiar 6, de vreme ce totalul e sporit cu un galben, ce e de presupus că a fost adaos, dacă a fost, celui ce primea mai puțin ca ceilalți), sau mai târziu, judecînd după grafia, mai curînd din vremea marelui turneu transilvan, de patru luni, al trupei lui Pascaly, în care Eminescu e și sufleur, și actor? Între piesele jucate cu prilejul aceluia memorabil turneu, care a însemnat atît de mult pentru conștiința etnică a tînărului poet, și, de asemenea, tot atît de mult și pentru soarta viitorului fond de teatru ardelenesc, căci de la această dată se întetește campania de presă în sprijinul ideii, la care și Eminescu, abia descins la Viena, va participa, într-un chip cu adevărat excepțional, în pragul anului 1870, între piesele aceluia turneu, zic, figurează și *Voinicos, da' fricos*, și întrebarea e dacă tînărul sufleur nu va fi avut sub ochi chiar propriul său manuscris. Anii de teatru ai lui Eminescu au fost și mulți, și bogați în experiență dar între evenimentele cu adevărat memorabile, ce-au lăsat urme indelebile și în sufletul poetului, și nu mai puțin în prima sa lucrare în proză, nedreptățitul *Geniu pustiu*, început la epoca aceasta, și atît de mult îmbibat de atmosfera scenică, nimic nu ne oprește să așezăm însuși acest turneu transilvan în 1868. Cînd, peste zece ani, mai precis, la 5 ianuarie 1878, prins într-una din multele polemici pe care proaspătul său scris gazetăresc le stîrnește, răspunde adversarilor, ce-i zgîndăresc biografia, cu articolușul *Pro domo*, în mîndria calmă cu care vorbește de anii săi de teatru, sîntem convinși că vibrează mai mult de una din reminiscențele marelui turneu. „Ba o foiță, spunea Eminescu, ce-și macină palavrele tot la moara românului, ajunge să se anine pînă și de persoana colaboratorilor *Timpului*. Că unul e ungurean, că celalt a fost corist la teatru, despre asta nu e supărare — pot să înșire mult și bine asemenea filozofii și să se intereseze prea cu de-amănuntul de viața noastră privată, în care nu vor găsi nici umbră de faptă rea. Că unu-i român din

Ardeal (I. Slavici), că celălalt în copilărie, cităva vreme, a legat cartea de gard și și-a făcut mendrele printre actori, nu dovedește nimic rău, nici în privirea caracterului, nici în privirea inteligenței lor. Dacă vor cerceta și mai departe, vor găsi că unul a legat araci în via părintească, și la urmă că amândoi sînt viță de țaran românesc, pe care nu-l faci străin nici în ruptul capului. Cine n-a simțit pînă acum că în mucusul nostru e mai multă naționalitate adevărată decît în vinele tuturor liberalilor la un loc, acela sau suferă de boală din naștere, ce nici un leac nu are, sau își închide ochii cu de-a sila și nu vrea să vadă.“.

Acestei experiențe directe, pe teren, a celui ce „și-a făcut mendrele printre actori“, cum atît de plastic însuși o spune, Eminescu i-a adaos o cultură de specialitate de-a dreptul revoluționară pentru epoca sa. O vedește, între altele, doctul, și nu lipsitul de nerv și de atitudine critică, studiu *Repertoriul Teatrului Național*, publicat în pragul anului 1870, în *Familia*, de la Pesta, revistă în care debutase și primise botezul publicisticii, cu patru ani înainte. Rezervele amabile față de un anume poliglotism în comediile lui Alecsandri — rezerve pe care învățatul profesor și cărturar de la Cluj Grigore Silași le va cita peste puțin în coloanele aceleiași publicațiuni — condamnarea îndurerată, însă nu mai puțin fermă, a dramelor istorice ale lui Bolintineanu, vinovat de a-și fi aruncat prea insistent ochii la „aquila din nord“, la Shakespeare; elogiul nuanțat și vibrant al dramaturgului englez, cultul căruia i-a fost un perpetuu laitmotiv, aprecierea entuziastă a teatrului lui Victor Hugo, acest „bard al libertății“, pe care-l recomandă de model junimii „ce va vrea să se încerce în drame naționale române“; recomandarea unor scriitori ca Hebbel, Holberg, Björnson ș.a.m.d. fac din acest studiu atestatul cel mai autentic al omului de teatru, de excepțională cultură, care era, la vîrsta de 20 de ani, Eminescu. Și pentru că junimea că-

reia i se adresa ar fi putut invoca sărăcia și lipsa de bani pentru procurarea textelor, tînărul mentor îi opunea exemplul propriei sale experiențe : „Cine vrea să se scuze cu lipsa și cu sărăcia, acela în mine cel puțin nu și-a dat peste omul său, dacă cunoaște limba germană, se înțelege. Operele, d.e., fiecare în parte, costă 10 cr. (*Philippe Reklam jun., Universal-Bibliothek*).“ Iar celor ce ar dori să studieze piesele teatrale clasice „în coeziunea lor cea organică“, acelora le recomandă broșurile din *Clasice Theater-Bibliothek aller Nationen* (*Stuttgart, Expedition der Freya*). Acestea, e drept, costă 18 cr., dar cu avantajul că sînt precedate de valoroase introduceri. O bună parte din sugestii vin, de bună seamă, de la tratatul *Arta reprezentării dramatice* a lui Röscher, esteticianul și criticul dramatic de autoritate, care va deceda la 9 aprilie 1871 în Berlin, și al cărui necrolog se și află în manuscrisele vieneze ale poetului, tratat a cărui tălmăcire a început-o la București și a terminat-o la Viena. Semnalînd într-o substanțială notă din *Arta cuvîntului la Eminescu* prezența acestei tălmăciri, prof. D. Caracostea opina că cea mai temeinică parte din cultura umanistică și teatrală a poetului se datorește acestui tratat și că în clipa cînd se pornește la Viena el era deja stăpîn pe tainele acestui uvraj. Cromo-topografia manuscriselor confirmă întru totul această opinie. Asimilarea și transpunerea, în termeni românești a acestor noțiuni, oricum, inedite, fluența traducerii, pe măsură ce ea trece din etapa bucureșteană de la 1868 la aceea vieneză din 1870-1872, notele personale, rod al propriei sale experiențe teatrale, cu care glosează, ici și colo, anume pasagii din tratat, vădesc o muncă susținută, un interes și o pasiune pentru problemele actricești și pentru literatura dramatică universală, în frunte cu Shakespeare, rar întîlnite la vreun alt scriitor al nostru. Două din mulțimea notelor vor sugera importanța acestei continue confruntări între litera tratatului și observația personală.

Cînd Röttscher expune, teoretic, cazul actorilor cu înfățișare dizgrațioasă, ce pot totuși învinge, cu condiția că „abnormitatea corpului să nu contrazică ideea ce va să reprezenta“, ceea ce se poate corecta „prin arte“, și, mai cu seamă, „naturalminte numai la figurile comice“, Eminescu glosează lateral : „Și Gestianu, cu toate astea, joacă-n dramă“. La capitolul *Modulațiunea tonului*, și anume la paragraful despre *Înălțime și profunditate*, referința notează : „Xenopol... music'a“. Iar la capitolul *Legea accentului*, și în legătură cu accentul logic, tălmăcitorul notează în margine : „Natura simțămîntului și natura cugetării. V. Maioreșcu, *Etwas philosophisches*. Ce rol are accentul în cugetare?“ Ceea ce lărgeste dintr-o dată orizontul lecturilor și al confruntărilor. Așa cum se întîmplă și cu pagina în care Eminescu transcrie două note de un deosebit interes, ale lui Kogălniceanu, din *Dacia literară* de la 1840, și pe cari le lipește fila de gardă a tălmăcirii sale, ca un memento bogat în sugestii. Și adevărul este că aceste două note, ce s-ar cuveni reproduse în întregime, atestă un critic și un om de gust, pe urmele căruia va merge și poetul nostru. Kogălniceanu trage o netă linie de demarcație între teatrul-artă și între păpușerie, și, după ce vorbește, cu abilitate disimulare a rezervelor, de reprezentațiile lui Costache Caragiali, conchide cît se poate de hotărît : „Materia este, teatrul național poate să înflorească, dar pentru aceasta trebuie o întreagă abnegație, de tot interesul bănesc ; trebuie interes de slavă dorul bunului și o mare hotărîre de a face jărtfi însemnătoare. Atunce scena românească va fi artă, însă nu păpușerie.“

Astfel de gînduri se întîlnesc la tot pasul și în „revistele teatrale“ din *Curierul de Iași* și din *Timpul* ale lui Eminescu. Vorbînd de teatrul lui Gogol, cu prilejul reprezentării *Revizorului*, și opunînd realismul acestuia artificialităților boulevardiere ale Parisului, Eminescu scrie : „Gogol nu vinează nicăieri efectul, pentru că el n-a scris

pentru tantieme, nici pentru succes, ci pentru că i-a plăcut lui să scrie cum putea și vedea lucrurile, fără a se preocupa mult de regulile lui Aristotel". Severitatea cu care judecă lucrarea Moartea lui Brâncoveanu de Antonin Roques și revolta cu care condamnă „panorama lacrimogenă" a *Oștenilor noștri*, pe care Frédéric Damé îi exhiba pe scena Naționalului, în timp ce războiul independenței secera atâtea vieți, opiniile cînd bune, cînd rele despre un același actor, atenția ce acordă pronunției corecte și tonului natural — iată cîteva numai din aspectele unei activități de cronicar dramatic, în care, înainte de el, excelsa Filimon, și, o dată cu el, Caragiale. Cronicarul dramatic Eminescu, ca și ziaristul, de altminteri, nu cunoaște menajamentele, nici arta subterfugiilor, așa cum le practica Maurice Boissard, malițiosul om de teatru francez, care umplea o cronică întreagă cu o peregrinare prin Paris, cînd spectacolul despre care avea să dea seama nu-l inspira.

A fost Eminescu și un dramaturg. se întreabă din cînd în cînd exegeții, sau numai un veleitar, așa cum a fost, în materie de teatru, toată viața, marele romanțier Stendhal? Fragmentare, mai încheigate sau simple punctaje și schematisme, lucrările dramatice ale lui Eminescu dovedesc cu toatele, la omul de teatru, așa cum l-au profilat rîndurile de mai sus, o aspirație continuă și serioase mijloace, care ar fi putut promova un puternic creator de caractere și situații dramatice. Sînt în prima sa lucrare de tinerețe, *Mira*, de pe la 1868, scene de un categoric dramatism în confruntarea dintre bătrînul portar de Suceava, Arbore, și epigonul nevolnic al marelui Ștefan, Ștefăniță-vodă, ce preludează, s-ar zice, patetismul *Vîforului* lui Delavrancea, și ele se citesc și astăzi cu emoție. Sînt în cele trei versiuni ale poemului dramatic *Andrei Mureșanu* monologuri prestigioase, așa cum sînt și-n fragmentele din *Decebal*; sînt cîteva înecîntătoare scene ale unei comedii de salon cu mult înainte

de *Cometa* lui A. Mirea, în Bogdan-Dragoș ; e fantezie și acidă satiră politică în *Elvira în desperarea amorului*, amuzantul scenariu neterminat, pentru un teatru de păpuși, și sînt versuri magistrale, bătute pe nicovale de aur, ca cele din vremea *Scrisorilor*, în revelatoarele fragmente din *Alexandru Lăpușneanul* (fără a mai vorbi de tălmăcirile sale, în proză, *Histrio* de Jerwitz, sau în versuri, *Laïs*, de Augier, deopotrivă de dramatice), ce lasă oricui regretul că biografia scurtă și zbuciumată n-a îngăduit marelui poet, care, incontestabil, a fost și un mare om de teatru, așa cum a fost un om al bibliotecii, al școalei și al ziaristicii, să înscrie în repertoriul permanent al teatrului nostru lucrări dramatice conturate la înaltul nivel al desăvîrșitelor sale creații lirice.

POSTUMELE LUI EMINESCU

Întîia ediție a poeziilor lui Eminescu apare, precum se știe, în decembrie 1883, întocmită, cu un desăvîrșit gust al simetriilor, de Maiorescu și cuprinde, pe lîngă poemele tipărite în *Convorbiri literare*, și un voluminos pachet de inedite, extrase din manuscrisele aflătoare la editorul său, mai probabil, pregătite în forma definitivă de poet, dar pe care n-apucase să le publice. Însă multele manuscrise ale lui Eminescu, pe cari Maiorescu avea să le doneze Academiei Române în 1902, mai conțineau și alte nenumărate inedite, din cari se vor alimenta alcătuitoarii culegerilor de postume, așadar de piese netipărite în timpul vieții poetului. Între 1883, data primei ediții, și 1902, data donației, timp de aproape două decenii, nu se vor tipări mai mult de 10 postume, dintre care primele două, *Stelele-n cer* și *Viața*, apărute în august 1889, în periodicul *Fîntîna Blanduziei*, vor fi retipărite, un an mai tîrziu, în ediția Morțun din 1890. Două luni după donația din 1902, Nerva Hodoș, I. A. Rădulescu, Pogoneanu și Ilarie Chendi vor tipări masive culegeri de postume: întîiul într-un volum, al doilea, în două numere consecutive din *Convorbiri literare*, iar Ilarie Chendi, un prim volum din *Opere complete*, consacrat *Literaturii populare*. Și cu toate că printre piesele tipărite se pot cita titluri de postume ca : liedul de grație aeriană *Ochiul tău iubit*,

un madrigal ca cel din *Terține*, o elegie ca aceea din *O dulce înger blind*, complement emoționant, în plină dragoste de Iași, al meditației juvenile *Mortua est !*, și un poem original de inspirație folclorică, *Fata-n grădina de aur*, prim tipar, din care, prin transvasări ce țin și de poetică, dar și de alchimie, avea să răsară, în mai puțin de un deceniu, poema *Luceafărului* ca să limităm numai la patru cele peste 50 de titluri de postume desăvîrșite, publicate numai în 1902, cu toate acestea, zic, apariția postumelor n-a fost întâmpinată, cum ne-am fi așteptat și cum s-ar fi convenit, cu unanim entuziasm. Începînd cu acel diabolic spirit, care n-a pregetat să acuze, cu documente falsificate, de plagiat pe Caragiale, și sfîrșind cu învățatul și subtilul critic literar Ibrăileanu, nu puține au fost vocile care s-au ridicat împotriva publicării postumelor, pe motivul că ele ar dăuna gloriei poetului. În 1912, apăsese prima teză de doctor a catedrei profesorului Mihail Dragomirescu, consacrată *Postumelor lui Eminescu*, în care se puteau ceti, despre o poezie de perfecție și de grație amintitului lied *Ochiul tău iubit* păreri ca următoarele : „...în lucrarea de față nu se desprind decît o pseudoatitudine sentimentală, a cărei nesinceritate reiese clar din modul rece în care sînt redată diferitele momente componente ale ei“ ; și după ce citează un număr de strofe, printre care și : „Oare te înduri, / Tu, ca să mă lași, / Geniu de păduri / Drăgălaș?... / Eu nu pot să plec / Peste nori și vînt, / Și să te petrec / De-unde sunt. / Chipul tău frumos / Să-l privesc întreg / Cu atît folos / Să-m-aleg“, în care fiecare detaliu, nud în aparență, vibrează de atîta gingașă și discretă iubire, încheia cu această judecată de nonvaloare, total irreverențioasă, pentru a nu spune altfel : „Cum vedem din citații, o expunere plată a unui șir de gîndiri banale, care nu conține nici o poezie în cuprinsul lor, nici o frumusețe în forma în care sînt exprimate“. Judecată în care nu știi de ce să te minunezi mai mult : de totala incomprehensiune în materie de poe-

zie, de frigida insensibilitate lirică a autorului sau de tonul autentic doctoral cu care-și pronunța sentințele, dar căroră Ion Trivale, răzvrătitul și înzestratul fost discipol al profesorului Mihail Dragomirescu, avea să le vie de hac într-o memorabilă polemică de pe vremuri. Din fericire, alături de astfel de voci, s-au auzit și de acelea care nu numai au aprobat publicarea postumelor, dar le-au prețuit și admirat pentru multiplele lor semnificații și podoabe. Voi cita dintru întâi pe generosul Alexandru Vlahuță, discipolul cel mai credincios al marelui poet : „Citim, spunea Vlahuță încă din aprilie 1902, și sufletul nostru tresare ca la un glas cunoscut pe care de mult nu-l mai auzisem, pe care nu credeam să-l mai putem auzi vreodată — glas iubit, glas sfânt, care vorbește din eternitate“. Și mai departe : „Ele vin (aceste poeme, n.n.) de departe, încărcate de durerile vieții și de misterul morții aceluia care a dat cea mai puternică și mai înaltă expresie gândirii românești“. Nu mai puțin categoric e și Nicolae Iorga, fericit să constate că o dată cu exhumarea postumelor, legenda lui Eminescu „schimnic al turnului de fildeş“, „care scrisese puțin și greu, amestecînd blestemul pentru realitate“, legenda unui „zeu sinistru, tăiat în marmură neagră“, începe să dispară. „Se destăinuiesc, spunea Iorga, scrieri ale lui, pierdute prin ziare, se comunică o sumă de caiete, în care se cuprind poezia și proza pe care nu le-a tipărit, dar nici nu le-a distrus, căci el știa că sînt în ele diamante, care așteaptă ceva mai multă tăietură pentru a străluci deplin.“

Și încheia : „Un nou Eminescu apăru : minte setoasă de a ști, suflet doritor de a se împărtăși altora, inimă revărsîndu-se în bunătate, ochi puternici, țintind necontenit idealul“.

După jumătate de veac de la întia ediție de postume, astfel de dezbateri nu-și mai au rostul. Deshumările care s-au adaos, de la an la an, au dat la iveală un tezaur arheologic de mare preț, cu diferența că, în timp ce uneltele

de piatră, vasele de ceramică și bijuteriile dezgropate sînt totuși obiecte, fiecare stih și fiecare postumă, chiar cînd columna ne-a parvenit sfărîmată, pulsează de viața și de melodia pe cari li le-a imprimat marele făuritor. Cele peste 250 de titluri postume, între care și poeme de compoziție, precum primele două versiuni din *Mureșanu*, *Demonism*, *Odin și Poetul*, *Memento mori*, *Povestea magului călător prin stele*, *Diamantul Nordului*, *Gemenii*, *Codru și salon* ș.a. — nu mai au nevoie de apărători. Ele dovedesc că, paralel cu poemele ce tipărea în *Familia* și *Convorbiri* și mai multe erau acelea la cari trudea, ferit de ochii lumii, între filele manuscriselor, dintre cari unele ajunseseră, încă din vremea debuturilor, la desăvîrșirea și la grațiile unui pastel însořit, ca cel intitulat *Frumoasă-i*, iar altele, dacă alta i-ar fi fost biografia, ar fi atins perfecția marilor antume : *Împărat și proletar*, *Călin*, *Strigoii*, *Scrisorile* ș.a.m.d., precum : vastul poem în 1.300 versuri, intitulat *Memento mori* sau *Panorama deșertăciunilor*, cu trecerea în revistă a civilizațiilor acoperite de nisip, realizată în splendide panouri descriptive, precum al Greciei, al raiului Daciei ș.a., început încă din 1868 și terminat la Viena, în timp ce lucra, între altele, și la *Împărat și proletar*, pe care-l va tipări abia în 1874. Această hărnicie și această febrilitate a creației poate că i-au inspirat, în același an, 1868, cînd, pe de o parte, tipărea în *Familia* juvenilul și, oricum, convenționalul poem *Amorul unei marmure*, pe care Caragiale avea să-l evoce, cu atîta umor, în amintirile sale, iar pe de altă parte, medita și punea temeliile la *Memento mori* — poate, zic, că i-au inspirat și un text în două strofe, la prima vedere insignifiant, dar care mi se pare întru totul revelator, ca un horoscop, pe care tînărul poet de 18 ani și l-ar fi întocmit cu clarviziune. Improvizat pe hîrtie și cu grafia de epocă, poate chiar în timpul marelui turneu transilvan Pascaly, din 1868 — poemul începe cu o strofă, oarecare, enunțînd, oarecum, și în stihuri comune, un loc comun ca

următorul : „*Lumea toată-i trecătoare, / Oamenii se trec și mor*“, pentru ca, prin contrast, admirabil intuit și realizat în impecabile versuri albe, de o incizie de exergă, strofa a doua să se înalțe, profetică, dimpreună cu efigia viitorului mare poet, în Empireul celor nemuritori :

Numai poetul,
Ca pasăre ce zboară
Deasupra valurilor,
Trece peste nemărginirea timpului :
În ramurile gândului,
În sfintele lunci,
Unde păsări ca el
Se-ntrec în cântări.

Cine urmărește și confruntă cele două planuri, din reviste și din manuscrise ale creației lirice eminesciene este ispitit, nu o dată, de gândul unei ediții, așa zicînd învîrstate, întreșută, în care antume și postume să alterneze, cronologic, așa cum de fapt s-au și petrecut lucrurile. Și adevărul este că o astfel de prezentare ar pune mai sugestiv și mai elocvent în lumină unitatea universului liric al poeziei eminesciene, în care toate speciile sînt deopotrivă reprezentate, fie că e vorba de poezii publicate în timpul vieții, fie că de postume. O observație, totuși, de ordin general, se impune și ea a fost de curînd formulată într-un studiu masiv, recent apărut, al profesorului de la Sorbona Alain Guillerrou, despre *Geneza interioară a poeziilor lui Eminescu*. Adîncă analiză la care profesorul Guillerrou a supus antumele, l-a dus la concluzia că, în poeziile tipărite în timpul vieții, Eminescu și-a mascat oarecum biografia, în timp ce în postume implicațiile autobiografice sînt și mai frecvente, și mai accentuate, și mai nude. A spune că antume ca : *Floare albastră, Dorința, Povestea codrului*, majoritatea sonetelor (*Cînd însuși glasul gîndurilor tace și restul ciclului*) și mai cu seamă poeziile de dragoste (*Atît de fragedă, Te*

duci, S-a dus amorul, Pe lângă plopii fără soț) și toate acele
imnuri și invective cîte a închinat iubitei de la Iași.
ca un adevărat amant ce era, „urînd și iubind“, în același
timp, cum pretinde celebrul distih *Odi et amo* al lui Catul,
a spune că toate aceste poeme nu sînt autobiografice, așa-
dar prin excelență lirice, ar fi eronat, și profesorul Guiller-
mou nici n-a gîndit, nici n-a spus așa ceva. Însă nu e mai
puțin adevărat că, raportate la acele titluri și poeme în
care sentimentul general al iubirii cristalizează în forme
universal valabile, dovadă că fiecare îndrăgostit jură pe
experiența și cîntecele poetului și că tălmăcirile în limbi
străine și le asimilează, printre primele postume, ca :
M-ai chinuit atît cu vorbe de iubire, Femeia ?... măr de
ceartă, Dormi, O stradă prea îngustă și mai cu seamă ampla
lamentație veroniană de la 1876, *Pierdută pentru mine,*
zîmbind prin lume treci, scrisă a doua zi după ce asistă
la înmormîntarea mamei sale și pe care în 1939, cînd o
tipăream pentru prima dată, Nicolae Iorga o întîmpina
cu un răsunător titlu de articol : *Eminescu veșnic nou cu*
toate împrumuturile — astfel de postume reprezintă adevă-
rate planșe autobiografice, de un caracter mai intim, mai
indiscret, din albumul mării și torturatei sale iubiri ieșene.
Acestui caracter particular și dificultăților pe cari le
întîmpină, îmi place să cred că se datorează absența
acestei mari poeme din minunata, din toate punctele de
vedere (tehnică, grafică, gravuri, studiu introductiv),
antologie *Poesie d'amore*, pe care profesorul de limba și
literatura română de la Universitatea din Torino, Mario
Ruffini, o închină poeziei de iubire a lui Eminescu, la
cei 75 de ani de la moartea poetului.

„Nu știi nici ce gîndiri am, nu știi nici unde merg /
Și simt că toată firea îmi e întunecată... / Ai fi ucis și
capul și inima din mine / Dacă-n a tale lațuri eu m-aș fi
prins mai bine“ sînt note nude, și crude, de jurnal senti-
mental, din poemul *M-ai chinuit atîta cu vorbe de iubire* :
„Cum mulțăimesc eu soartei că am scăpat de tine, / Fără-a

comite, doamnă, păcatul moștenit. / Azi iarăși mă văd
singur și fericit și bine! / Azi muza mea mă cată cu ochiul
liniștit. / Acele nopți turbate de doruri și suspine / S-au
dus ca un vis negru, sălbatec și urât! / Azi iarăși capu-n
visuri eu îl cufund prin cărți / Și în tăcere îmblu prin
norii cei deșerți.“ Și totuși, „acele nopți turbate de doruri
și suspine“ nu puteau dura la infinit.

Orice medalie are și un revers și el poate aduce bucuria
exaltată a unei întâlniri în miez de noapte, ca aceea din
postuma *O stradă prea îngustă*, unde nu e detaliu să nu
tremure de fiorul, înregistrat cu precizie, al unei iubiri
autentice, trecută prin grele încercări.

Explozia de fericire, cu care îndrăgostitul singuratec,
în miez de noapte, presimte și apoi simte apropiindu-se
pașii iubitei, nu poate fi mai concret și cu mai multă
simplitate exprimată ca în versurile: „Căci tu ești, tu,
iubită! / Și am dorit, ah, cât! / Să fim odată singuri / Și
iată-ne-sfârșit! / ...Mi-erai atât de dragă — / Mi-era atât de
dor — / Încît credeam adesea / Că trebuie să mor / O,
în sfârșit... Copilă, / Și ai venit — chiar tu! / Am așteptat
norocul / Norocul-acesta nu.“ De la această mică schiță
dramatică, și pînă la marea scenă, patetică, din lamentația
veroniană *Pierdută pentru mine, zîmbind prin lume treci*,
distanța e numai în aparență mare. Cele 21 de strofe
masive ale poemului, pulsînd de adorație și abjurare,
reiau, de fapt, la distanță de 6 ani, tema poeziei *Venere și
Madonă*, cu care debutase, în 1870, la *Convorbiri*, numai
că o fac în accente mai subiective, de fel academice, ome-
nești, de o brutală sinceritate, cu violențe și abdicări,
proprii marilor îndrăgostiți și marilor lirici. Venind de la
cel ce, peste patru ani, la 1 ianuarie 1880, într-un singura-
tec colocvii de miez de noapte al umbrelor, va scrie tul-
burătoarea elegie, *O, mamă, dulce mamă*, strofe ca urmă-
toarele prefigurează și tulbură și mai mult „Pe maică-mea
sărmana atîta n-am iubit-o / Și totuși cînd pe dînsa cu
țărână-a coperit-o / Părea că lumea-i neagră, că inima îmi

crapă / Și aș fi vrut cu dînsa că să mă puie-n groapă... / Cînd clopotul sunat-au, plîngea a lui aramă / Și rătăcit la minte strigam : Unde ești, mamă ? / Priveam în fundul gropii și lacrimi curgeau rîu / Din ochii mei nevrednici pe negrul ei scriu ; / Nu știam ce-i de mine și cum pot să rămîn / În lume-atît de singur și-atîta de strein / Și ini-ma-mi se strînse și viața-mi sta în gît — / Dar ca de-a ta iubire tot nu am plîns atît.“

Însă postumele, spuneam, îmbrățișează toate speciile poeziei antume și chiar unele, pe deasupra.

Dar cum nu ne rămîne decît să le enumerăm, vom zice : satira socială, din *Împărat și proletar*, mult temperată și redusă la unul din aspectele luptei de clasă, e realizată într-o poemă ca *Viața* ; satira politică, într-o poemă ca *O, adevăr sublime...*, scrisă poate la Berlin, cu vehemențe biografice ușor de depistat : „*O, regi, ce puși pe tronuri de Dumnezeu sînteți / Să plățiți balerine și țiitori s-aveți, / O, diplomați cu graiul politicoș și sec, / Lumea cea pingelită o duceți de urechi*“ ; poezia antumă cîntase natura, codrul, izvoarele, poezia postumă cîntă raiul copilăriei de la Ipotești, în poeme nu numai intim autobiografice, dar și de mare complexitate artistică, precum : *Cînd crivățul cu iarna...*, *Copii eram noi amîndoi, Fiind băiet păduri cutreieram, Codru și salon* ; poezia bachică toarnă într-o poemă ca *Umbra lui Istrate Dabija-voevod* licori de o rară savoare și de un distilat umor istoric ; traducerile din Horațiu nu sînt numai perfecte, ca sens, dar de o asimilare atît de profundă a spiritului clasic, că se va infiltra, cum așa de categoric afirmase Maiorescu, în toate fibrele *Odei în metru antic*, inspirația folclorică va bate din plin în marile poeme epice, în cari versifică cu ingeniozitate atîtea basme, dar și în madrigaluri și cîntece de lume, improvizate, instantaneu, uneori în timpul orelor de lucru ale surghiunului bucureștean ș.a.m.d. Și pentru a termina, dar și pentru a da o dovadă de adîncimea la care putea să coboare o inspirație folclorică, chiar improvizată, se cade să

încheiem cu un mic cîntec, al cărui început proclamă un adevăr ca următorul : „În zădar în colbul școlii, / Prin autori mîncăți de molii, / Cauți urma frumuseții / Și îndemnurile vieții“, dar al cărui final, epigraf și blazon totodată, închide, ca o sămînță miraculoasă, însăși taina ce explică perenitatea poeziei eminesciene :

*Nu e carte să înveți
Ca viața s-aibă preț —
Ci trăiește, chinuiește
Și de toate pătimește
Ș-ai s-auzi cum iarba crește.*

SCRISOARE CĂTRE EDITORUL EMINESCIAN, * INTEGRAL, DIN ANUL 2000

Să mă ierte tinărul meu confrate, poetul Ion Bănuță, dacă îl plagiez. Însă un alt titlu mai bun decât al poemului d-sale n-aș fi putut găsi, și aceasta pentru motivele ce se vor vedea.

Titlul, firește, are de ce să sperie. Cum, va zice mai mult de unul, au trecut, de la moartea poetului, șaptezeci și cinci de ani, optzeci și unu din ziua dezastrului iremediabil, iar șasezeci și doi de când Titu Maiorescu a donat Academiei Române toate manuscrisele poetului, și încă nu s-a putut realiza întreg acel *corpus eminescianum*, la care visa Nicolae Iorga, când socotea că orice rînd din Eminescu, de orice natură, merită să fie editat ? Să stăm deci strîmb și să judecăm drept.

Cu astfel de regrete și reproșuri ne-am mai întîlnit, și nu o dată, în publicistica noastră, ori de cîte ori a fost vorba de Eminescu, și nu numai în legătură cu opera lui. Căci, spre pildă, în care piață sau grădină publică, din ce oraș, visează, împietrită sau turnată în bronz, statura, în mărime naturală, a visătorului poet ? Desigur, busturi mai sînt, și unele foarte izbutite, al lui Han, în fața mării. la Constanța, al lui Anghel, al lui Onofrei ș.a. Și azi rîvnesc după acel Eminescu al lui Jalea, pe care l-am văzut în atelier, în lut, cu o frunte înaltă și cu ochii nălțați la steaua singurătății, rătăcit pe la Galați, se spune, și

căruia nimeni nu-i mai dă de urmă. După zece ani încheiați de cînd, din inițiativa ministerului de resort, un concurs pentru o statuă Eminescu întrunea, într-una din sălile palatului, zeci de fantasma de gips, ne apropiem din ziua cînd una din ele va avea cîstea de a se instala pe soclu, în una sau alta din arterele Bucureștilor. Stăm, oare, mai bine cu grafica edițiilor ilustrate? Firește, cele cîteva desene, de o atît de eminesciană atmosferă, ale lui Steriadi, unele planșe din Perahim, sau ilustrația lui *Făt-Frumos din lacrimă* de pictorița Florica Cordescu sînt lucrări de valoare, dar exegeza grafică a întregii opere eminesciene se lasă încă așteptată. Cum așteptată se lasă și exegeza muzicală, cu toate fragmentarele realizări de pînă acum.

Cît de mari sînt, totuși, dificultățile s-ar putea deduce dintr-o recentă experiență a unuia dintre cei mai înzestrați muzicieni. Ascultam deunăzi, la radio, patru melodii pe versuri de Eminescu, ieșite din fantazia regretatului Paul C. Constantinescu, dintre care trei cel puțin aduceau cu ceardașul vechiului *Vezi, rîndunelele se duc*, în timp ce poemele erau interioare, deși compozitorul savuroasei *Nopti furtunoase* nu era lipsit de resurse.

Pentru ce, atunci, ar fi trebuit să avem, realizată pînă acum, ediția integrală, pe deasupra și critică, a operei lui Eminescu? Primele intenții de integralitate datează încă din 1902, a doua zi după donația Maiorescu, cînd ziarele vesteau că d-nii Ilarie Chendi, Nerva Hodoș și I. A. Rădulescu-Pogoneanu au pus la cale editarea completă a lui Eminescu. Dar asociația se desfăcu de îndată. În 1902 apare primul volum din *Opere complete. Literatură populară*, editat de Ilarie Chendi; Nerva Hodoș publică un elegant și revelator volumaș de *Poezii postume* (urmat de unul, substanțial sporit, al lui Ilarie Chendi, în 1905), iar I. A. Rădulescu-Pogoneanu, familiar al „Junimii” și al lui Maiorescu, care studiasă manuscrisele încă înainte de a fi fost donate, publică în două numere conse-

cutive din *Convorbiri literare* masive pachete de inedite. Însă citeșitrei aveau și alte îndeletniciri, și a le fi pretins mai mult decît aceste bune începuturi, ar fi fost cu neputință. Profesorul Pogoneanu a adaos totuși valoroase studii despre talmăcirea lui Eminescu din Kant. Gînduri de editare integrală au avut, au nutrit, de asemeni, și Ion Scurtu, inegalat în ale sale *Scrieri politice și literare* din 1905, și Constantin Botez, cu prima ediție critică a antumelor, din 1933, și G. Călinescu, cu iureșul ineditelor și studiilor eminesciene din ultimele trei decenii, dar care, citeșitrei, n-au ajuns, în planul editorial, din motive de forță majoră, la scadență.

O astfel de situație, pe care rîndurile de mai sus abia de-au schițat-o în linii globale, ne făcea să scriem în 1944, în prefata celui de al treilea volum din ediția *Operele*, inițiată în 1933, așadar, după 11 ani, și la capătul unor precizări potrivit cărora proiectul ediției, la vremea aceea, număra XIV volume (crescut ulterior — proiectul, firește — la XX), rînduri ca următoarele : „Preciziuni, fără doar și poate, menite să sporească alarmele și să întreție scepticismul, de care sînt însoțite întotdeauna planurile ambițioase. Spectrul Văii regilor, cu tezaurele ei inviolabile, să fie sortit, oare, a se reedita cu fiecare nouă tentativă editorială ? Să fie, oare, toate aceste deshumări, parțiale și neîntrerupt întrerupte, în puterea cine știe cărui jurămint, pe care nici un descîntec n-a izbutit încă să-l dezlege ?” După alți douăzeci de ani de la formularea acestor îngrijorate gînduri, timp în care alte trei volume (IV, 1952 ; V, 1958 ; VI, 1963) s-au adaos celor dinainte, putem afirma, într-o mai bună cunoștință de cauză, că nu e vorba de nici un mister la mijloc, de nici un farmec și, în consecință, nici de vreun descîntec. O viață de om nu ajunge ea să cuprindă totalitatea moștenirii literare a lui Eminescu, singura, de altminteri, ce a lăsat, căci, după cum se știe, coroanele mortuare i-au fost procurate cu talerul. Manuscrisele poetului, cele

cincisprezece mii de file, majoritatea scrise cu multiplicitatea grafiilor și implicațiilor, miile de pagini ale gazetelor pe care le-a scris („*Cu gândiri și cu imagini / În negrit-am multe pagini*“), parcurgerea, cât de cât, a imensei bibliografii eminesciene (ediții, studii, monografii), a căror cunoaștere nu trebuie neglijată, creează condiții și situații dintre cele mai dificile. Mai ales dacă se ține în seamă că orice experiență și orice stagiul sînt strict individuale și că, oricît de prețioase, mai mult decît sugestii nu pot oferi altcuiva. Așadar, singura soluție pentru atingerea unui scop atît de nobil ca acela al editării integrale a operei eminesciene nu stă în crearea de colective, cît în cîorelarea (și rețușarea, evident) rezultatelor cîtorva generații de cercetători, ceea ce ar echivala cu prelungirea duratei unei vieți de om pînă la limita unei longevități, așa zicînd colective, capabilă să epuizeze materia și să ducă la bun sfîrșit misiunea. Ne mai despart 36 de ani de hotarul din urmă al secolului, timp în care cîteva serii de cercetători își pot trece, ca-ntr-un lucrețian marș al torțelor (*quasi cursores vitae lampada tradunt*), făclia, din mîină în mîină, pînă la anul 2000...

Împlini-se-va, oare, minunea atîta timp rîvnită, însă pe nedrept reclamată înainte de vreme? Le va fi dat, oare, celor din pragul veacului XXI să salute ediția în foarte multe volume, integrală și critică, a operei lui Eminescu? N-ar fi exclus. Cu condiția, totuși, să se pregătească încă de pe acum. Iar o dată ajunși la liman, să recunoască franc că altcumva nu era cu putință, că tînguirile de pînă atunci fuseseră nejustificate, și că editorii dinaintea lor pot să doarmă liniștiți în lîngoliile lor de veci. Pentru că fiecare dintr-înșii, ne vom fi fost făcut, în felul său, datoră.

EMINESCU ȘI FOLCLORUL ¹

Dacă, prin imposibil (căci a reface, prin ipoteză istoria faptelor neîntâmplute e una din operațiile cele mai arbitrare), viața lui Eminescu ar fi reeditat biografia nediscontinuuă, armonioasă și de lungă escală a lui Vasile Alecsandri — istoria noastră literară i-ar fi rezervat, de bună seamă, în planul acesta al creațiilor populare, altminteri zicînd, al folclorului, un capitol tot atît de copios, ca și cel de care s-a învrednicit rapsodul Mirceștilor și al *Mioriței*. Se împlinesc ca mîine șase decenii de la apariția celei dintîi ediții de literatură populară, extrasă din manuscrisele poetului, piatră de temelie, chiar dacă modestă și improvizată, solidă totuși pentru tot ceea ce s-a edificat după aceea, și locul adevărat la care poetul *Floarei albastre* și al *Luceafărului* ar avea dreptul să aspire în istoria folcloristicii noastre e departe de a fi acela pe care îl binemerită. Și întru aceasta, firește, o parte în opera de șlefuire a unui text popular, o doină, o baladă sau un basm, Eminescu nu s-a ridicat pînă la nivelul aceluia care a transmutat cărbunele opac în incandescentul diamant al *Mioriței* și al *Kirei Kiralina*, cărora nici unul din poemele lui originale — fie el și cel mai sugestiv dintre pasteluri — nu le poate ține piept, iar, pe de altă parte, originalitatea

¹ *Prefață* la volumul M. Eminescu — Opere. VI, 1963.

poeziei eminesciene și prestigiul ei crescînd, cu trecerea anilor, la fel cu fulgerul de lumină ce Hyperion durează prin Cosmos, pînă la treptele Demiurgului, trebuia să eclipseze orice altă constelație, oricît de strălucitoare, din cîte și el a sădit în galaxiile creațiilor populare. Și pentru a evita orice posibilă răstălmăcire, să precizăm chiar dintru început. Și *Miorița* și *Kira Kiralina* și indiferent care din textele culese și „corese”¹ de Vasile Alecsandri, și pentru care el a primit cu seninătate atît blamul celor ce, în frunte cu Heliade Rădulescu, îl decretaseră, „Meșterul-drege-strică”², cît și elogiul binemeritat al celor cari, de la Ionescu de la Brad și pînă la Ovid Densusianu și Mihail Sadoveanu sînt legiune, — oricare, zic, dintre nestematele acestea rămîn, totuși, în ciuda înaltelor podoabe cu care superiorul simț artistic al poetului le-a investit, creațiuni patent poporane ; în timp ce și *Făt-Frumos din lacrimă*

¹ Alecsandri spusese, încă din ediția sa de *Balade* (Iași, Tip. Buciumului român, 1852) „adunate și îndreptate”. Dar latinismul „corese” al lui Atanasie Marienescu, cu toate că mai tîrziu (*Poezia populară*, Colinde, culese și corese de At. Marienescu. Pesta 1859. Cu tiparul lui J. Herz), e mai sugestiv.

² Metafora aparține dr.-lui M. Schwarzfeld. Heliade fusese și mai violent și mai nedrept, dovadă următoarele rînduri din prefața (datată : 1860, aprilie 20) ce publică la ediția unei culegeri din poeziile lui C. Bălăcescul, în frunte cu poemul „*Fă-mă, tată, să-ți seamăn sau generația actuală din cea trecută*” (titlu interior : „*Fă-mă, tată, să-ți seamăn sau căftănitul de țară la București*”). „Mai avu România o speție de poeți ale căror opere se văd în baladele și cîntecele naționali, și ale căror nume nu sînt cunoscute. Aceste balade, aceste cîntece sînt pline de aceea ce se zice poesie naturală, originale, naționale. A le culege cineva, respectîndu-le în toată întregimea lor e un serviciu către literatura română ; iar a și le apropia, a le traduce din dialectele României într-un jargon al său particular, a le schimonosi, după cum făcu un adevărat Sarsailă și profanator al literaturii Moldaviei și al limbii române, aceasta nu s-a văzut la nici o nație, nici însuși la noi, decît în această disgrătiată epohă de anarhie politică și literară” (Biblioteca portativă, LXVI (I. Heliade Rădulescu), *Cyclopele tristei figuri, Tandatida*. Poemă heroică. A doua ediție, București, 1860, p. 84 — paginația acestui volum, colectiv, în continuare).

și *Călin nebunul* și *Fata din grădina de aur* și *Miron* și *frumoasa fără corp*, deși altoiuri în tulpina de supradistilate seve ale creației populare, sînt și rămîn inegalate „poeme originale de inspirație folclorică”, pe cari numai Eminescu putea să le elaboreze. Deoarece dintre toți poeții secolului al XIX-lea, afară poate de Vasile Alecsandri, și în orice caz mai cu temei decît despre acesta, numai despre Eminescu s-ar putea spune, pentru a folosi o formulă a lui Hasdeu de la 1867, că și-a nutrit întreaga ființă și întreaga creație literară, ca și literatura poporană, din „fintînile” purificate și de continuu debit „ale unui instinct virginal”.

Inițierea folclorică a lui Eminescu urcă pînă la anii fragezi ai copilăriei și despre ea mărturisesc multe din poemele lui de maturitate, pe cari cetitorul le cunoaște indeajuns, dar peste cari nici o incursiune, oricît de expeditivă, prin arcele adumbrite ale folclorului, nu-și poate îngădui să treacă cu ușurință. Cel mult să le circumscrie. De aceea, părăsind unul din ostroavele cele mai tulburătoare (sonetul *Trecut-au anii...*), în ghiocul căruia presimți auind toate furtunile viitoare („*Iar timpul crește-n urma mea mă-ntunec*”), cu alunecarea aceea insensibilă dintr-un catren într-altul („*Povești și doine, ghicitori, eresuri, / Ce fruntea-mi de copil o-nseninară, / Abia-nțelese, pline de-nfelesuri*”), ce duce, ca-n *Infinitul* lui Leopardi, în oceanul amintirilor și al Nirvanei („*e il naufragar m'è dolce, in questo mare*”) — ne vom opri la poemul *Codru și salon*, ce nu numai însumează toate detaliile paradisului natal, dar îl și evocă, îmbibat de toate miresmele și de toate ispitele edenului originar. În valea aceasta a Iosăfatului, copilul a deprins să cunoască tainele naturii („*Mama-i știa atîtea povești, pe cite fuse / Torsese în viață... deci ea l-au învățat / Să tilcuiască semne și-a păsărilor spuse / Și murmură cuminte a riului curat*”), și tot aici a avut și revelația iubirii pretimpurii și pretimpuriu răpuse. Aici, de fapt, se situează marea și, pînă în clipa de față, insolubila taină biografică din viața lui Emi-

nescu, aceea pe care intuiția iscoditoare a lui Bogdan-Duică a numit-o „iubita de la Ipotești“, fantasma sublunară din *Mortua est*, ce-l va veghia încontinuu în toate încercările exclusivei lui pasiuni veroniene. De aceea, un pelerinaj pe cărările neplivite ale iubirii adolescente e drumul cernit, dar plin de ecouri, pe care Orfeu îl face în bezna Tartarului :

*S-a stins. De-aceea însă ar vrea încă o dată
Să vadă lunca verde, departe valea-n flori,
Unde ades pe brațu-i, în noaptea înstelată,
Ședea pe stînca neagră spuindu-i ghicitori.*

*Da, ghicitori, enigme. Ce știa el pe-atunce
De-a vieții grea enigmă, de anii furtunoși ?
În lacu-adînc și neted, în mijlocul de lunce,
Părea că vede zîne cu păr de aur roș...*

Paralel însă cu inițierea aceasta folclorică, oarecum instinctivă și fortuită, își face drum și se conturează și o inițiere sistematică, la care contribuie, în egală măsură, predispozițiile tînărului peregrinar, deplasîndu-se, cînd singur, cînd în ansambluri teatrale, dintr-un colț de țară într-altul pe-ntinsul graiului românesc, fie ambianța spirituală a epocii. Căci veacul al XIX-lea e, prin excelență, veacul folclorului, iar anii debutului și de formație ai poetului cad într-o vreme cînd problemele creației populare preocupau toate conștiințele, fiind, în ce le privește, dominate de imensul prestigiu poetic al lui Vasile Alecsandri. Mare devorator de literatură, atît autohtonă cît și universală — cum și-l amintesc fie foștii săi colegi cernăuțeni, fie fostul său coleg de teatru și de redacție, Ion Luca Caragiale, și cum a și fost în realitate —, Eminescu, discipolul, bibliotecarul și familiarul autorului ace-lui unic tezaur antologic, care a fost *Lepturariul* lui Aron Pumnul, cunoștea de bună seamă, din tipăriturile și din periodicele de epocă, atît părerile lui Bălcescu și Russo

despre poezia populară, cît și, mai cu seamă, epocala culegere, de la 1866, a lui Vasile Alecsandri. Pentru-Bălcescu, poeziile și tradițiile populare sînt întîiul din cele cinci feluri de documente, ce slujesc la alcătuirea istoriei naționale. „Poeziile populare — spunea dînsul în *Cuvîntul preliminar despre izvoarele istoriei românilor*, din fruntea *Magazinului istoric pentru Dacia* de la 1845 — sînt un mare izvor istoric. Dintr-însele aflăm nu numai fapte generale, dar ele intru și în viața privată, ne zugrăvesc obiceiurile și ne arată ideile și simțămintele veacului“. La lumina lor, adaogă, au apelat și învățații Grimm și Michelet în lucrările lor asupra dreptului german și francez. La fel și cu tradițiile sau poveștile populare. De aceea nici îndemnul istoricului nu se lasă așteptat, și el se cuvine amintit la obîrșia falangelor de culegători cîți s-au adaos de-atunci și pînă astăzi : „O adunare dar a poeziilor și a poveștilor, ce se află în gura poporului român este de trebuință. Noi cerem spre aceasta ajutorul celor ce locuind pe la țară pot mai cu lesnire a le culege și a le împărtăși“. Îndemnuri de felul acestuia se mai auziseră în publicistica noastră, în aceea de dincolo de Carpați, îndeosebi, și dacă ele nu sînt marcate ca la Bălcescu, și mai tîrziu, la Alecu Russo, de un strict caracter științific, ele nu sînt mai puțin hotărîte și nu merită o atenție mai mică. *Foaia pentru minte, inimă și literatură* a lui George Bariț, cărturarul și publicistul de înaltă autoritate, ridică încă din 1838 chestiunea poeziilor populare, din care s-ar putea scrie „tomuri întregi“, dacă s-ar aduna din „gura secerătoarelor, torcătoarelor și maicelor, ce-și leagănă pruncii, adormindu-i cu horile sale“, iar în 1839 dă expresie aceleiași îndemn, într-o formulare dintre cele mai substanțiale : „Dorul inimii noastre, scria George Bariț, mai de multe ori descoperit, este că, doar pe încetul să vor scula bărbați, cari nu își vor pregeta a culege odată cîntecele Ossianilor și a barzilor românești, originale, neschimbate, neatinse, cum se află în gura poporului în munți, în văi, în șesuri,

oriunde. Să vedem care nație ne va întrece cu aceste. Cine nu știe că în cîntecele, în poveștile, în jocurile, obiceiurile, ținuturile unei nații se află mai cu osebire trăsăturile adevăratului caracter ?" Ceea ce, trecînd peste bruma orgoliului național, pe care Sainte-Beuve, dacă nu mă înșel, îl asemuise șovinismului intelectual (dar îl practicaseră și Vuk Karagici și Mickiewicz și Michelet și Edgar Quinet), orgoliu ce se regăsește sub pana publiciștilor noștri și este o trăsătură proprie veacului, ceea ce Barîț spunea rămîne perfect valabil și astăzi. Trei decenii mai tîrziu, în *Foaia... fraților Hurmuzăchești*, de la Cernăuți, Alecu Russo, colaboratorul cel mai apropiat al lui Vasile Alecsandri, tovarășul călătoriilor prin munți și, de bună seamă, spiritul cel mai lucid și cu cea mai sigură orientare critică din generația sa, apărera, postum, cu marele său studiu *Poezia populară*, înțesat de formule fericite și de texte antologice, din care nici o mireasmă nu s-a trezit încă, chiar dimpotrivă. Alecsandri avea dreptate să invoce autoritatea lui Alecu Russo, ca pe a celui mai prețios dintre colaboratorii săi, în prefața culegerii sale din 1866. „Datinile, poveștile, muzica și poezia sînt arhivele popoarelor. Cu ele se poate oricînd reconstitui trecutul întunecat“ sînt primele rînduri ale studiului și adevărurile acestea sînt ilustrate, rînd pe rînd, cu entuziasmul, cu umorul și cu grația de totdeauna a autorului *Amintirilor* și al „*Cîntării României*“. Referindu-se la Virgil și Ovidiu, cei doi „creatori de poezie antică“, Alecu Russo le adaugă și pe al treilea poet : „păstoriul cîmpiilor și al munților noștri care au produs cea mai frumoasă epopee păstorească din lume : *Miorița*. Însuși Virgil și Ovidiu s-ar fi mîndrit cu drept cuvînt, dacă ar fi compus această minune poetică.“ Confirmări istorice, vestigii ale vechilor relații economice și mai ales datine originale și o limbă nestricată, „armonioasă, pitorească și cu totul străină de jargonul cărților“, iată ce află Alecu Russo în poezia și în reuniunile populare. O preumblare printr-un iarmaroc, cu altă lume și cu alt

decor, decît cele orăşeneşti, echivalează cu o adevărată schimbare la faţă. „De unde eram la îndoială, scrie el, dacă românii sunt o naţie sau o colonie cosmopolită modernă, un soi de Algerie franco-italiană-grecească, încep a întrevădea adevărul.“ Un lăutar ce scoate lăuta de sub suman, recită balade şi doine : „o naţionalitate întreagă se dezveleşte în graiul, în hainele, în tipul antic, în cîntecele acelor oameni“. Şi recitativul atîtor crîmpeie memorabile, Alecu Russo îl încheie, şi cu el şi studiul, ca un adevărat virtuos al metaforei : „Iată poezie ! exclamă el... Fie forma versurilor uneori defectuoasă, ele îmi par mie poleite cu razele geniului. Privighetoarea nu e frumoasă, dar cîntecul ei este din rai“. Despre prefaţa lui Vasile Alecsandri, aceeaşi din întîia broşură, de balade, de la 1852, şi care debutează cu aforismul, de mult intrat în legendă, „Românul e născut poet“, cu care s-au mîngîiat atîtea generaţii de rataţi ai lirismului, ca şi despre culegerea însăşi, vorbeşte chiar el, şi mi se pare că se cuvine seniorului, care a fost şi care a rămas, fără contestaţie, în latifundiile poeziei populare, onoarea unui citat, cel puţin, pe ordinea de zi ! „Toate aceste poezii, fără dată sigură, spunea încă din 1852 Alecsandri, şi fără nume de autori, sînt ascunse de secoli întregi, ca nişte scumpe pietre în sînul poporului. Ele sunt expuse a se pierde : prin urmare e o sfîntă datorie de a le căuta şi a le feri de noianul timpului şi al uitării.“ Ultimele rînduri ale prefetei vorbesc de „coordonarea“ ce Alecsandri a adus-o materialului culegerii sale şi termenul trebuie subînţeles şi pentru procesul de retuşă („culese şi întocmite“), concepţie de la care nu se va abate nici în viitor şi-n consecvenţa căreia se revelă înalta sa conştiinţă artistică. Cînd zece ani mai tîrziu, va tipări texte din recolta lui moş Cozma Vioară (*Convorbiri literare*, X, 1 august 1876), imaginea „pietrelor scumpe“ revine şi cu ea şi afirmarea aceluiaşi principiu : „Trebuie, spunea Alecsandri, să le curăţ, să le dau forma şi lustrul

lor primitiv, să le coordonez precum am făcut cu cele publicate până acum“.

Iată lucruri, prea bine cunoscute și celui mai elementar tratat de istorie a folcloristicii noastre, dar cari se cuveneau reamintite, pentru că încheie o perioadă din cele mai estinse din literatura noastră, dominată, cum spuneam, de prestigiul inviolabil al lui Alecsandri. A vorbi de un cult al lui Alecsandri la Eminescu ar putea să pară neverosimil aceluia care-și amintește rezervele, pe cari tânărul student de la Viena le formula, în pragul anului 1870 și înainte de a fi debutat la *Convorbiri literare*, cu privire la teatrul lui Alecsandri, în binecunoscutul studiu închinat repertoriului nostru teatral, din *Familia*. Și totuși, adevărul este că rezervele acelea, întemeiate în ciuda vârstei, și minuțios cîntărite de un adînc cunoscător al problemelor de teatru, nu anulează înalta prețuire pentru poetul original și pentru neîntrecutul șlefuitor al nestematelor folclorice. Se cunosc cele trei strofe cu care se încheie întîia parte din manifestul *Epigonilor*, pe care-l trimitea la Iași, în august 1870, strofe dedicate celei mai mari dintre gloriile noastre lirice, lui Vasile Alecsandri („*ce din frunze îți doinește, ee cu fluierul îți zice / ce cu basmul povestește...*“) și mai cu seamă accentele ultimei strofe, atît de încărcată de magia cadențelor eminesciene :

*Sau visînd cu doina tristă a voinicului de munte,
Visul apelor adînce și a stîncelor cărunte,
Visul selbelor Bătrîne de pe umerii de deal —
El deșteaptă-n sinul nostru dorul țării cei străbune,
El revocă-n dulci icoane a istoriei minune,
Vremea lui Ștefan cel Mare, zimbrul sombru și regal.*

Or, versurile de aici, uneori aproape identice („*Trăiam cu doina tristă-a voinicului de munte*“), alteori mai depărtate, dar lipsite cu toatele de rezonanța contextului de la 1870, se regăsesc în lungul monolog din postuma *Povestea*, pe care umbra lui Ștefan cel Mare („*Barba albă — pletele*

albe cu desăvîrșire“) îl debitează „asemeni unui leu murind“, la invocația lui Poesis, eroina *Geniului pustiu*, postumă din același an, 1869, cu romanul juvenil al lui Eminescu, și-n care Ștefan nu uită nici cîntarea dulce a unui blind poet“, care a proslăvit unirea țărilor surori, și care nu-i altul decît rapsodul *Horei Unirii*. Astfel de coincidențe nu sînt întîmplătoare. Ele sînt semnele acelei venerații continuie, pe care Eminescu a purtat-o mai-marelui său, de-a lungul întregii vieți.

La vremea aceasta, preocupările folclorice ale tînărului poet, care număra la activul său trei ani de colaborare la *Familia*, sînt greu de precizat. Desigur, Alecsandri, pe de o parte, largă audiență de care folclorul se bucura în paginile *Familiei*, pe de alta și participarea sa la cercul literar „Orientul“, patronat de Grindea, directorul *Albinei Pindului*, sînt împrejurări cari ar fi putut favoriza o activitate, din care manuscritele păstrează prea puține urme. O încercare de a versifica — altminteri fluidă și promițătoare — basmul lui Arghir, cîteva crîmpeie de doine, rătăcite prin paginile poemului în proză *Genaia*, pe cît de ambițios, pe atît de amorf, și de unde o însemnare, greu de situat, topograficește — *fapt în cinci doine, fapt în cinci hore* — spune și prea mult și prea puțin, și tot acolo, de mai precisă identitate, două rînduri cu oarecare perspectivă : „Îngerul păcii cu floarea luminii în mînă — *Doina Floarei — Doina Dainei* — ca și *Klage der Ceres*“, ce trimite desigur la poemul schillerian — e cam toată recolta. În procesul-verbal din 18/30 iunie 1869, al cercului „Orientul“, pe care *Albina Pindului* îl tipărește sub semnătura lui Gr. H. Grindea, flancat de cei doi secretari : V. Granem Pop și Ioniță Bădescu, proces-verbal reprodus, deși de proporții, întocmai de *Gazeta Transilvaniei* și-n care se împart însărcinările de vacanță ale membrilor cercului, Eminescu figurează împreună cu Basarab și V. Dumitrescu pentru strîngerea folclorului din Moldova. Ipoteza, după care așa-numitul „Caiet anonim“, compilație

a unui scrib ca și agramat, ce se află în manuscrisele poetului, și care a fost utilizat de poet în transcrierile colecției sale, de la Viena și Berlin, ar aparține acestui răstimp, al toamnei 1869, poate că n-ar fi improbabilă. Dar înainte de sfârșitul anului 1869, Eminescu e la Viena și manuscrisele ne împărtășesc un alt proces-verbal, scris de mîna lui Eminescu, cu osebire interesant, pentru că aceeași grafie, de altminteri textele sînt vecine, se întîlnește și în rezumatul, punctajul ar fi mai corect spus, lacunar la mijloc, al basmului în proză *Călin Nebunul*, a cărui carieră, precum se știe, va fi din cele mai generoase. Am început, pe baza cîtorva deducții ce se pot urmări în aparatul critic la capitolul poemului în versuri *Călin Nebunul*, să fixăm cronologia acestui proces-verbal al unei societăți studențești vieneze, pentru că majoritatea problemelor sînt ardelenene, și pentru cazul cînd ipoteza noastră, frînată totuși de un prea firesc scepticism, s-ar dovedi totuși întemeiată, clipa cînd punctul „Călin Nebunul” ia corp, ca-ntr-o altă geneză, ar fi ca și determinată. Un lucru e sigur : procesul-verbal e anterior lui ianuarie 1870, pentru motivul că unul din personagiile amintite, autorul și criticul dramatic Al. Lăzărescu-Laerțiu e solicitat cu deferență, în timp ce articolul din *Familia*, despre repertoriul teatrului, din ianuarie 1870, al lui Eminescu, îl execută cu severitate. Dar biografia de detaliu a vieții lui Eminescu, cu deplasările pe luni, pe zile și pe ceasuri, mai are de străbătut încă multă cale. De aceea, ne vom mulțumi să reținem ca pe un prim fapt de folclor, pozitiv, punctajul basmului în proză *Călin Nebunul*, pe care la sfârșitul stagiului vienez, mai curînd la începutul celui berlinez (toamna lui 1872), îl transcrie după dictare, cu prescurtări stenografice și cu o caligrafie rapidă, în caietul său, integral, dar urmînd de aproape punctajul din 1869. Ceea ce ilustrează cu prisosință misterele gestației în creația eminesciană, pe seama căreia au circulat atîtea legende. Despre cea mai absurdă dintre toate, am pomenit la timpul său, cînd am citat opinia unui

gazetar al timpului, după care *Luceafărul* ar fi fost scris într-o noapte, în trenul ce-l aducea de la Iași la București. Pentru un poet ale cărui manuscrise vorbesc tocmai de cumplitele chinuri ale facerii, fantazia aceasta enormă e de-a dreptul ridicolă. Un al doilea fapt de folclor, ce ține de toamna vieneză din 1869, e ambianța societăților studențești, cu ecourile, pe cari adunările generale, anuale, ale „Astrei“, adevărate sărbători naționale ale poporenilor de pretutindeni, le transmit presei și cetitorilor ei. Adunarea generală a acestui an 1869 avusese loc la Șomcuța, cu discursul de o lirică elevație, *Poporul român în poezia sa*, al lui Iosif Vulcan, cu donația lui Iacob Mureșan, directorul gerant al *Gazetei Transilvaniei*, pentru fundarea unei Academii de drepturi, la Sibiu sau Oradea, cu dezbateri premergătoare întemeierii Fondului de teatru român în Ardeal, dezbateri din cele mai fructuoase, și la cari participă exponenți ai intelectualității transilvănene și din țară, de toate generațiile, printre cari și Eminescu. Congresul de la Putna, al studențimii românești din toate provinciile, amintat cu un an din cauza războiului franco-german, alimentează doi ani aproape conștiința etnică a unei comunități, sensibilă la toate vibrațiile dinlăuntru și din afară și întreține o efervescență spirituală, pe care Eminescu a respirat-o cu nesaț, paralel și întrețesută cu studiile universitare, cu lecturile, cu prelungitele taifasuri cu Slavici și cu tirziile veghi ale creațiilor sale lirice, cari, în atmosfera aceasta prind aripi și își iau zborul. Cele câteva articole politice din vremea aceasta și corespondența cu Iacob Negruzzi, cu atât de viguroasa condamnare a militarismului prusac, consună cu ambianța întregii prese ardelenae, al cărui cetitor și prețuitor a fost și a rămas din anii tineri ai Vienei și Berlinului și pînă la aceia ai sextenatului de la *Timpul*. Conglomeratul habsburgic nu începuse încă să pîrîie din toate măduarele, dar tabla de șah a politicii internaționale era în continuă fierbere. Ziarele relatau, și mă gîndesc la *Gazeta Transilvaniei*, mișcări muncitorești

în plină Viena, înregistrînd în același timp zvonuri și pregătiri de război. În lumina evenimentelor ce se profilau în zare, și pe cari istoria le-a scos din urnă, precum războiul franco-german și mai departe, Comuna din Paris, cu flăcările ei încrucișate, căreia Eminescu avea să-i închine una din cele mai patetice evocări, o informație ca următoarea, pe care o desprind din rubrica de „varietăți“ a *Gazetei Transilvaniei* din 4/16 iunie 1869 e cu osebire semnificativă, prin cîte ecouri sugerează :

„*Mitrailleuse* — este numele unui instrument de răzbel ; un tun este acesta de construcțiune asemenea revolverului ; într-un pătrat de oară poți doborî cu el o armată întreagă. Și fiindcă civilizațiunea a înfirat și această invențiune umanistică între rechizetele păcii eterne, este un ce firesc, că Austria încă voiește a mobila armariul său cu acea sculă fatală. Ministrul comun de răzbel are de cuget a procura două sute mobile de acestea, se înțelege în favoarea păcii. — Sărmană pace, pînă cînd membrele tale zdrobite de tiranie și nedreptate vor repausa tot pe vîrfurile sulitelor și tot în gura tunurilor asasinătoare ? ! cînd, dreptatea, libertatea și egalitatea perfectă vor forma unicul tău căpătîiu ?“

Pentru un popor ca al nostru, purtat de dragul Împăratului („*Înălțate d-Împărate / pune pace nu te bate*“) și întru gloria pajurii bicefale, pe cîmpurile de luptă de la Solferino, Mailand și Cînecreț, un atare protest public împotriva războiului și o atare profesiune de credință pacifistă echivalează cu o diplomă de onoare, pe care mișcarea mondială a păcii din zilele noastre nu va pregeta, sîntem siguri, s-o autentifice. În ce privește, și fără să intrăm în istoricul acestei arme de percuție, reținem doar distanța pe care a străbătut-o, de la asediul Parisului din 1870, despre care povestește Francisque Sarcey, impresionat de zgomotul, de parcă sfișia o mătase, ce făcea, și pînă la primul război mondial, cînd, la Muratan, în Dobrogea,

ne secera din gura văii, gratificându-ne cu câte un glont
dum-dum, intercalat din loc în loc pe bandă...

Interesul lui Eminescu pentru creația populară, în timpul studiilor de la Viena și Berlin, ca de altminteri în toate celelalte perioade ale activității sale, se manifestă în triplul plan : al culegerii de texte populare, al inspirației folclorice, derivată în opere originale și al problemelor folclorului, așa cum se reflectă ele în manuscrisele poetului. Majoritatea textelor populare, doine și strigături din ani aceștia, sînt de proveniență ardeleană și ridică o chestiune, pînă astăzi, de domeniul ipotezelor : sînt ele, aceste texte (ce aparțin msse-lor 2285 și 2284 și pe care cetitorul le poate urmări la aparatul critic, al fiecărui text în parte) culese de Eminescu, sau numai transcrise din alte culegeri, tipărite în cărți și periodice ? O însemnare din primul an al Vienei notează titlurile unui ciclu de conferințe ce urma să țină, în Maramureș, și, printre ele, și titlul : „Stringerea literaturii noastre populare“, neurnat de vreun material ilustrativ, dar care ar putea fi un indiciu al preocupărilor sale. Ce credea, el despre valoarea poetică a acestor texte, se vede atît din multele acolade, de creion roșu și albastru, ce îmbrățișează texte întregi sau pasajii demne de atenție, cît și din calificativele, cu cari notează ici și colo : *bună, frumoasă, ciudată, excelentă (vortrefflich)*. Un ciclu de basme în proză, începînd cu *Călin Nebunul*, despre al cărui punctaj, anterior cu doi-trei ani, am amintit deja, este transcris după dictare, cum reiese atît din grafica rapidă și abreviații, cît și din predominanța stilului oral. Prelucrarea celor trei basme : *Călin Nebunul* cules de el, și a celor două din Kunisch, *Fata-n grădina de aur* și *Miron și frumoasa fără corp*, elaborate la Berlin și transcrise în ultima formă la Iași, atestă un travaliu îndelungat și mai ales o originalitate de felurite planuri, asupra cărora am insistat cu alt prilej.¹ Din timpul Vienei datează anume

¹ Cf. *Creație și divertisment folcloric la Eminescu*, în volumul I, p. 208—222.

însemnări în nemțește, legate de felurite aspecte ale fol-
 .lorului. Originală sau numai excerpt, o notă stăruie asupra
 interesului cu care urmărește și participă la petrecerile
 popoarelor, ce-i par tot atâtea sărbători sufletești, cucer-
 nice ca o rugăciune. „Într-un asemenea moment, mărturi-
 sește, parcă deschid un mare Plutarch și din filele cele
 vesele sau de-o tristețe ascunsă, din mersul vioi sau obosit,
 din legănarea și din gesturile diferite citesc biografiile unor
 oameni fără nume, dar nimeni nu va putea înțelege pe cei
 renumiți, fără a fi simțit vreodată, pe cești necunoscuți“,
 și însemnarea e cu atât mai prețioasă, cu cât eroilor și
 personalităților, așa cum i-a înfățișat marele biograf al
 antichității, li se substituie biografia anonimă a celor mulți
 și umili într-o vreme când studiile de etnopsihologie ale lui
 Steinthal și Lazarus ¹ își puneau fundamentele, dar în de-
 plin acord cu preferințele de totdeauna ale poetului pentru
 înaltele valori morale și artistice ale poporului. O altă notă
 vorbește de farmecul poeziei populare, constind în conci-
 ziune, în simplitate și naturaleță, mergînd pînă la absența
 rimei. Totuși, adaugă poetul : „Să sperăm, că tot se vor
 mai găsi suflete care să nu fie jignite de rima neîndemî-
 natică sau de simplitatea unui cuvînt vechi ci vor prețui
 a se adăpa la izvorul curat ca lamura și mai prețios ca
 aurul al poeziei noastre populare, decît să bea din izvorul
 de apă de zahăr cu portocale“. ² Tot atunci, și ca un ecou
 al cultului său pentru Shakespeare, pentru care a vorbit
 atît de pătrunzător în articolul din pragul anului 1870, din
Familia, despre repertoriul teatrului nostru, aceste ima-
 gini în care împletește o cunună de flori naturale și pentru

¹ Despre raporturile lui A. D. Xenopol cu cercetările de etno-
 psihologie și de filosofie a istoriei ale acestor doi învățați germani,
 vezi interesanta corespondență (cca. 1869) a istoricului român, în
 I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, II, 1932, XXI, 51, 52,
 131—132 și III, 1932, 389, 427.

² Cf. ed. Chendi, p. VII și IX. — Rezumînd, Gh. Bogdan-
 Duică zice, pentru ultimele cuvinte ale celui de al doilea citat :
 „Forma poate fi neregulată, nezaharisită de artist“.

autorul *Regelui Lear*, și pentru geniul muzei populare „Flori mirositoare, însă sălbatice ca florile din cunună ne bunului Rege Lear. Oare amestecul ce pare fără înțeles florilor sălbatice ce se strecoară prin pletele bătrînului reg nu sînt metafore vii a creerilor săi, în care imaginile, florile gîndirii s-amestecau sălbatice și fără înțeles ? Și cîtă profunditate în acele gîndiri, și cît miros în acele flori ! Astfel sînt și florile sălbatice — cîntecele populare. Pe cîmpiile lor a cules Shakespeare și orice poet național — pe alte cîmpii însă a cules poezii aceia care vorbesc de război și de iad, de îngeri și demoni, de stelele cerului și de mărgăritarele din fundul mării. Shakespeare a vorbit de om — de om cum e. Bețivul său e bețiv, eroul său e erou, nebunul său e nebun, scepticul său e sceptic, și fiecare om e muruit din gros cu culoarea caracterului său, căci Poporul conștepe cum vede și Shakespeare a fost al poporului său prin excelență.“

Stagiul de trei ani în capitala Moldovei, înseamnă pentru preocupările folclorice ale lui Eminescu perioada cea mai favorabilă, cea mai bogată în urmări. Contactul cu cărțile și, în deosebi cu cartea veche românească, pentru salvarea căreia, în calitate sa de director al Bibliotecii universitare, a pledat în rapoarte de o clasică frumusețe, prietenia cu Ion Creangă, aedul prin excelență, al folclorului național, anul de revizorat pe două județe, și strînsul contact cu lumea satelor și cu izvorul autentic al creațiilor populare și al graiului românesc, și în cele din urmă redactoratul *Curierului din Iași*, în coloanele căruia înregistrează toate faptele de cultură privind poporul ca și atențiile cîte presa provincială săvîrșea la adresa purității și originalității sufletului poporan — iată profesiuni și activități în cari Eminescu a risipit energie și clarviziune și cari au lăsat ecouri, fie în manuscrisele poetului, fie în creația sa literară și publicistică. Manuscrisele de Iași, oblongele registrele revizorale (2306, 2307, 2308) sau coalele ms-ului 2262 sînt înțesate cu texte populare, doine, strigături,

balade, ale căror prototipuri și izvoare urmează să fie identificate, dar cari, așa cum se prezintă în pachete masive, și într-o transcriere nu numai continuă, dar din cele mai caligrafice, dau pe față la poetul marilor chinuri familiale și sentimentele din toamna anului 1876, la slujbașul și ziaristul harnic și de o rară conștiinciozitate, un atașament pentru creațiile populare, remarcabil. Poeziei lirice și epice, se adaugă astă dată bogatele extrase din paremiologia marelui vornic Iordache Golescu, al cărui infoliu, azi la Academie, făcuse obiectul unei lungi dezbateri la „Junimea” și al unui studiu dintre cele mai pertinente publicat de Alexandru Lambrior, în *Convorbiri literare*, pe 1874. Infoliul acesta (*Pilde, povestiri, cuvinte adevărate și povești adunate de...*“, azi cota 213 B.A.R.S.R.) a fost în mîna și sub ochii lui Eminescu care-și designă, cu habitusalul creion roșu, fie proverbele, pe care și le va transcrie, cu admirabila lui caligrafie revizorală în manuscrisele sale, fie istorioarele ce vor figura în cărțile de citire, la cari colabora dimpreună cu Miron Pompiliu, chestiuni asupra cărora am mai insistat¹ și cari revin, cu noi precizări, și-n aparatul critic al volumului de față.² O atenție deosebită merită cele două colecții de irmoase sau cîntece de lume, din caietul cărora, cum am semnalat, cu prilejul volumelor anterioare ale ediției³, nu o dată și-a tors prețioase fire pentru poezia sa originală. Prezența acestor masive grupe de irmoase, atîtea din ele de o duioasă poezie retrospectivă, în transcrierea cărora pune osîrdie, caligrafie și foarte multă răbdare, ridică o problemă la prima vedere contradictorie. Era Eminescu un admirator al cîntecului de lume sau numai un amator de

¹ Cf. *Mențiuni de istoriografie literară și folclor*, E.S.P.L.A. 1957, p. 199 și urm., capitolul *Iordache Golescu, lexicolog, folclorist, scriitor*, passim.

² Trimiterea se face la vol. M. Eminescu, *Opere* (VI), 1963.

³ Vezi în volumul de față *Sonet și cîntec de lume la Eminescu*.

curiozități suburbane, cum ațiția sînt înclinați să creadă ? Desele recetiri și intervenții în cursul sau după transcrierea acestor compacte culegeri, și mai ales-felul cum tranșerie, după un manuscris ce-i aparține, cea de a doua culegere (B. 2308), arată limpede că manifestările poetice ale poporului constituiau pentru el o unitate, că toate erau deopotrivă documente psihologice, din rîndul cărora nu lipsesc nici chiar piesele de infern, acele cîntece fără perdea sau „spre rușinea lăutarilor“, din cari manuscrisele păstrează un bun număr, și cari se cuvin înțelese și altminteri decît numai ca bizarerii ale acelui *homo duplex* despre cari vorbesc, între alții și biografii lui Baudelaire. Poetul, care-și interzice să copieze, de sigur pentru crispantul ei subnivel de artă, balada *Maria din Bezadad*, glorie de circumstanță și de periferie a muzei lui Bolliac, și căreia *Spitalul amorului* i-a împrumutat o faimă și o circulație, excesive, poetul care improviza în marginea textului original, variante și versiuni șlefuite și care, mai presus de toate, putea să prefacă un irmos, plin de zgură ca „De-ar fi fost mijloace și-ar fi puțință“ în suavul cîntec aș zice mistralian, *De-ar fi mijloace* — nu are nevoie de circumstanțe atenuante. De altminteri, la vremea aceasta, credința poetului că ceea ce face originalitatea unei limbi și a literaturii populare, în primul rînd, este fondul de locuțiuni, „acele tiparuri neschimbate, care se formează în curs de mii de ani și dau fiecărei limbi fizionomia ei proprie“ și acele „mulțimi de finețe psihologice care ele dau abia viață sunetelor moarte din cuvinte“, revine tot mai insistent în intervențiile lui publicistice. Scriind despre primul număr al revistei *Colectorul literar pentru ambele secse* ce apărea la Piatra și publica traduceri vătămătoare din Ponson du Terrail, Eminescu se întreba cu bună dreptate : „Dar la dreptul vorbind, la Piatra într-un ținut muntos, plin de legende, de proverbe, de locuțiuni, apoi de localități istorice, *Colectorul* nu găsește ce să culegă ? Un muntean de baș-

tină, născut de asemenea în ținutul Neamțului, e Ion Creangă. Citit-au vreodată colecatorii pe *Dănilă Prepeleac*, *Soacra cu trei nurori* și altele, ca să vadă, care ar trebui să fie izvoarele, din care să se inspire și cum vorbesc și se mișcă ținutașii din Neamț? A aduna aceste „legende și povești, proverbe și locuțiuni, adevărate nestimate ale gândirii poporului românesc“, pe cari ravagiile ziaristicii contemporane, și pseudocultura le amenințau cu dispariția, i se pare obligația primă a revistelor de provincie, și indică un program și o concepție, armonios cristalizate.¹ Iar când în august 1877, o foaie ilustrată, bucureșteană (*Globul*), pretinde să-și zică „foaie de literatură populară“, Eminescu află prilejul să definească lărgindu-l, conceptul, invocând exemplul *Șezătoarei* de la Budapesta, revista umoristică a lui Iosif Vulcan, care încearcă „a da ca în oglindă cugetarea și modul de a vedea al poporului chiar“. Și adaugă : „Literatura populară nici se poate numi altceva decît sau cugetarea și produsele fantesiei poporului însuși, care devine literatură în momentul în care se produc prin scriere, sau produceri ale clasei culte, care se potrivesc însă așa de bine cu gândirea poporului, încît dacă acesta nu le-a făcut, le-au putut însă face“. După care citează pe cei cîțiva „puțin reprezentanți ai literaturii populare la români“ : „Anton Pann (Valahia), Vasile Aron și Ion Barac (Transilvania), Const. Negruzzi și Vasile Alecsandri (în unele scrieri) pentru Moldova și între cei mai noi fără

¹ Aceeași concepție și în raportul directorului Bibliotecii Universității Iași, din 18 martie 1875 în privința cumpărării unor manuscrise și cărți vechi : „*Netăgăduită însă este valoarea lor stilistică și lexicală. Stilistică, căci nu sînt scrise sub influența limbilor moderne, cel puțin nu a celei franceze, și se găsesc în ele locuțiuni, care încep a dispărea din limba de astăzi și se înlocuiesc prin șabloane de fraze, străine dezvoltării de pînă acum a limbii noastre ; lexicală, prin mulțimea de cuvinte originale, pe care scriitorii bisericești și laicii, silți să recurgă la proprii mijloace, le întrebuințează în compunerile lor*“.

contestare Slavici (povestirea umoristică) în Ungaria și Creangă (povestirea fantastică) în Moldova. Dacă mai adăugăm câteva scrieri mai vechi de agronomie, ale lui Ion Ionescu, care sunt scrise cu totul în limba și în chipul de a gândi a poporului, am cam mintuit cu literatură populară română. "În treacăt, să amintim că în privința lărgirii conceptului de literatură populară, Eminescu se potrivește cu o mai veche părere a lui George Bariț, care, încă de la 1849, își punea întrebarea: „Care se pot numi cîntece poporane? Dn. A. disertînd despre ele, ne cam lasă la îndoială cu definițiunea. Să numim noi cîntece poporane numai pe acelea care se află și se aud cîntîndu-se între opt milioane de români din vechime, din buni străbuni, fără să li se știe auctorii lor? Sau cîntece poporane adică proprietatea bună și dreaptă a poporului, sînt și acelea ale căror compuitori poate fi și sînt chiar contemporani ai noștri, însă cîntecele lor fuseră primite peste tot, ele străbătută în suc și măduva poporului? Mi se pare că toți criticii se invoiesc la dezlegarea acestei ultime întrebăciuni. Rapsodiile lui Omer au fost cîntece poporane la elini; germanii știu sau învață pe Schiller de memorie" etc. etc.

Cu toamna anului 1877, Eminescu trece la București și cei șase ani, ai redactorului la *Timpul*, bogați în răsunătoare campanii de presă, culminînd, în ordinea creațiilor lirice, au publicarea *Scrisorilor* și a *Luceafărului*, nu scad întru nimic interesul lui Eminescu pentru folclor. Chiar dimpotrivă, atît de multe și variate sînt aspectele, pe cari acest interes și această dragoste le îmbracă. Surghiunul bucureștean al poetului, atît de diferit de exilul de mai tîrziu, berlinez, al lui Caragiale, fericit că prietenul său Paul Zarifopol, plecat în țară, a hotărît să se întoarcă iar la „franzoala surgunului", îl pune față în față cu vechile culegeri de poezie populară, ieșene, inclusiv irmoasele, pe cari le recitește, le degustă, le

reține și le completează cu alte texte, ce-i cad, într-o formă sau alta, sub ochi. Mireasma acestor vechi flori de cîmp, presate în filele manuscriptelor, îi reînvie toate amintirile ieșene și nu o dată, poetul se surprinde improvizînd pe primul spațiu alb, între coloane înțesate de doine, în metru popular, mai totdeauna elegiac, crîmpeie din ineputabila sa confesiune de iubire. *Alei dragă, alei mică ; Mă-ntrebai dragă-ntr-o zi ; Lumineze stelele* sînt astfel de reflexe biografice, transcrise folcloric și ele ni se par, în ciuda celor cari le subvaluează, de un preț cu atît mai ridicat cu cît folosesc grațiile naturale ale metrului popular. Lor le urmează monologuri mai dezvoltate, precum *Între nori și mare ; Dragoste adevărată ; Ce stă vîntul să tot bată*, — unele începute încă de la Iași, ca aceasta din urmă, celelalte așternute dintr-un condei și păstrînd în cutele lor mai mult de o sugestie — două din multele cîntece de lume, pe cari continuă să le treacă dintr-un recipient într-altul, al manuscriselor. Desigur, nu e vorba să legiferăm, dar faptul că-n anii aceștia, de început ai surghiunului bucureștean, cîntecele de lume sînt atît de prezente în manuscriptele poetului poate că are și o rațiune psihologică. „Offenbach alungă pe Mozart și pe Beethoven“ spune Eminescu, într-o anume împrejurare, într-unul din comentariile lui politice și metafora îi vine nu o dată în memorie, cînd peregrinezi printre filele manuscriselor, unde irmoasele se învecinează nestingherite cu liedul cel mai serafic, nu însă pentru a confirma această metaforă, ci pentru a înțelege o dată mai mult complexitatea sufletească a marelui liric, și în ce măsură nici Offenbach, nici *Spitalul amorului* nu-l tulbură. O operațiune predilectă este și aceea a grupelor antologice, de tipul *Cornul lui Hîon*, pentru care cetitorul află detalii și presupuneri la locul respectiv al aparatului critic. O atenție specială se cuvine grupului de texte dintr-un mănunchi de file (2260, 303—310), în cari cu grafia bucureșteană și cu cerneala neagră

a anilor 1881—1882, se întâlnesc transcrieri din ciclul quadrinhas (catrene) braziliene și chiote tiroleze în analogie cu strigături românești (*Convorbiri literare*, XV, 1 aprilie, 1881), alături de tăieturi din două publicațiuni periodice, dintre care una bucovineană (*Foaia Soțietății...*) a fraților Hurmuzăchești și cealaltă un periodic ardelean, ce folosește numerotația versurilor din 5 în 5. Cum unele din textele acestea din urmă apar aidoma în colecția Jarnik-Bîrseanu, din 1885, înseamnă că Eminescu le-a reținut încă de la apariția lor în periodice, ceea ce e firesc, parte din materialele colecției Jarnik-Bîrseanu fiindu-le încredințate celor doi autori încă din 1879 de canonicul M. Moldoveanu de la Blaj. Pe de altă parte, cum unele catrene, folosite ca analogii cu cele braziliene și tiroleze, dintre strigăturile românești se întâlnesc și în culegerile lui Eminescu, întrebarea este dacă nu cumva la alcătuirea acestui ciclu va fi colaborat și poetul nostru. O mențiune specială, de asemenea, micului text *Epșoară* (2260, 310) pe care-l transcrie dintr-o publicație, pe care o și numește : *Toroipanul*. Din fericire fondul de periodice al bibliotecii Academiei R.S.R. ne-a pus sub ochi această publicațiune. Fără a intra în detalii, ce-și au locul la paragraful respectiv al aparatului critic (jocuri de copii — Mnemotehnice), să spunem că e vorba de o foaie provincială de la 1882, antiliberală, avînd pe prima pagină, la mijloc, temuta emblemă a luptelor electorale din trecut, binecunoscuta bită, toroipanul. În violentul articol de politică internă, e inclus și textul, pe care Eminescu și-l copiază, modificînd, instantaneu, în chip fericit, două versuri, după legea din bătrîni a folclorului, care rotunjesc, la fel cu apa pietrele din vad, orice text ce se rostogolește. „*Domnule, Măria-Ta, / Aveam toată starea mea / O epșoară, bună rea, / Imi țineam casa cu ea*“, spunea textul popular și cinci luni mai tîrziu, într-un excelent editorial din *Timpul* poetul relua formula, adaptînd-o : „...*Pîn-acum majoritatea era compactă. Cum era*

bună-rea, își făcea treaba cu ea, zice-o vorbă și lucrurile mergeau strună...“ E numai unul din cazuri, de felul în care lucra ziaristul, la care s-ar putea adăuga și cazul banditului Serdaru, de ale cărui peripeții se servește într-un alt splendid editorial de politică internă, pe care cititorul îl poate urmări la locul indicat — și care mai are și meritul de a favoriza serioase rectificări în biografia eminesciană.

Pentru a nu spune că toată colecția *Timpului* din vremea redactorului său de șase ani, mai exact, toate articolele sale sînt străbătute de astfel de curenți, de mai mare sau mai mică intensitate folclorică. Apelul la proverbe, la locuțiuni, la subtilități lexicale, e una din metodele constante ale ziaristului, de vastă cultură politică și familiar. ca puțini alții, afară poate de Heliade Rădulescu și Hasdeu, al tezaurului creațiilor populare. În ziua cînd ziaristica lui Eminescu va fi studiată cu aplicația și rîvna cu care sînt studiate poezia și proza lui literară, se va vedea cît de intense sînt cunoștințele sale de folclor și de psihologie populară, cît de sigure sînt intuițiile, cît de fără de greș aplicațiile, cît de fericite, cu un cuvînt, metaforele. Dar *Timpul* oferă și alte aspecte. Unul este acela al repopularizării și valorificării operei poetice a lui Anton Pann, din lucrările căruia (*Povestea vorbeii*, *Nas-tratin Hoge*) foiletonul ziarului face bogate secerîșuri, căci Anton Pann, „finul Pepelei — cel isteț ca un proverb“, cum sună inscripția din prytaneul *Epigonilor*, a rămas pentru Eminescu unul din scriitorii cei mai prețuiți. Aceeași atenție o acordă redactorul *Timpului* și literaturii populare a altor popoare, publicînd în foileton un bogat ciclu de „balade sîrbe“, de o impecabilă ținută artistică, al căror tîlmăcitor rămîne anonim, pînă cînd în 1889, în coloanele *Fîntînei Blanduziei*, a cărei direcție un grup de tineri literați o încredințaseră poetului, vremelnice înșănătoșit, aceleași balade sîrbe, fără de nici o schimbare, sînt republicate sub semnătura lui Dionisie

Miron, cunoscut folclorist bănăţean, şi din paginile *Columnei lui Traian* a lui Hasdeu. Şi reeditarea această lă distanţă de şapte ani, ce ţine de iniţiativa lui Eminescu, luminează mai mult decît o taină biografică ; ea emoţionează pentru statornicia cu care Eminescu îşi manifestă preţuirea şi admiraţia. Şi fiindcă am amintit de biografie, să intercalăm, aici, un text, prin excelenţă auto-biografic, mai puţin cunoscut, dar în a cărui interpretare ne place să vedem ceva mai mult. El se intitulează *Pro Domo*, e un entrefilet polemic şi proclamă cu fermitate şi cu orgoliu obîrşia ţărănească, atît a sa, cît şi a confratelui său de redacţie, Ioan Slavici. Dar o face cu atît de puternic accent de sinceritate şi cu o atît de instantanee şi plastică invenţie paremiologică. Cetitorul care-şi aminteşte virulenţa primelor cronici teatrale şi primei polemici a lui Eminescu la *Timpul*¹ din toamna anului 1877, şi determinate tot de sacrificiile dorobanţilor noştri în războiul independenţei, se va regăsi în acelaşi climat :

„Radicalii trebuiau să ştie că războaiele nu se fac cu palavre, ci cu bani şi că vorbele goale din dealul Mitropoliei nici îl îmbracă, nici îl încălzesc pe dorobanţ.

Iară dacă e vorba despre cuvintele aspre, apoi tot lucrul are numele său. Ticălos nu-i decît acela care ticăloşeşte pe oamenii ce, -în adevăr nu sînt ticăloşi ; a le spune însă ticăloşilor, că ticăloşi sînt, nu e nici cesticie de «limbăgiu», ci o foarte tristă datorie a tuturor oamenilor, care a luat neplăcuta sarcină de a judeca despre netrebniţiile, ce se fac în lumea aceasta.

Ba o foiţă, care-şi macină palavrele tot la moara Românului ajunge să se anine pînă şi de persoana colaboratorilor *Timpului*. Că unul e ungurean, că celălalt a fost corist la teatru. Dar asta nu e supărare — pot să înşire mult şi bine asemenea filosofii şi să se intereseze

¹ Cf. *Intîia cronică dramatică şi intîia polemică a lui Eminescu la „Timpul“* (cu Anexe), în volumul I, p. 98—109.

prea cu de-amănuntul de viața noastră privată, în care nu vor găsi nici umbră de faptă rea. Că unu-i român din Ardeal, că celălalt în copilărie cîtăva vreme a legat cartea de gard și și-a făcut mendrele prin actori, nu dovedește nimic rău nici în privirea caracterului, nici în privirea inteligenței lor. Dacă vor cerceta și mai departe, vor găsi că unul a legat araci în via părintească și că celălalt a ținut coarnele plugului pe moșia părintească și la urmă, că amîndoi sînt viță de țaran românesc, pe care nu-l faci străin nici în ruptul capului și pace bună.

Cine n-a simțit pînă acum, că în mukul nostru e mai multă naționalitate adevărată decît în vinele tuturor liberalilor la un loc, acela sau suferă de boală din născare, ce nici un leac nu are, sau își închide ochii cu de-a sila și nu vrea să vadă.

Cînd d-lor ne zic nouă, că nu sîntem români, rîde lumea, care știe că ne ținem grapă de părinți, ce neam de neamul lor au fost români; dar cînd le zicem noi d-lor că sînt rămășițe și pui de fanarioți, atunci îi ustură rău, pentru că e adevărat și se știu cu musca pe căciulă“ (*Timpul*, III, 4, 5 ianuarie 1878.)

Această diversă valorificare a creației poporane, urmărită cu perseverență și, de cele mai multe ori, cu înverșunare în coloanele *Timpului*, această iubire și credință nemăsurată în și pentru „geniul“ poporului românesc, Eminescu le sprijină la răstimpuri, cu lungi popasuri programatice pe care i le prilejuiesc, fie rătăcirile unei culturi false, cu urmări dezastruoase în învățămînt, în lingvistică, în literatură și în politică, fie reacțiile unor cărturari luminați, în frunte cu Hasdeu, a cărui activitate susținută și a cărui înviorătoare directivă științifică, imprimată folcloristicii se afirmă atît în publicații periodice *Traian*, *Columna lui Traian*, *Revista nouă*, cît și în lucrări fundamentale, precum cele două volume de *Cuvente den bătrâni* (1879, 1880), ce prefigurează marele său dicționar etimologic (*Etymologicum Magnum Romaniae*),

conceput, cum bine s-a spus, „nu ca simplu dicționar de limbă, ci ca o enciclopedie lingvistică-folclorică și istorică a poporului român“¹. Pentru Hasdeu folclorul, pe care, — influențat de Steinthal — îl numește „etnopsihologie“, stă în strînsă legătură cu lingvistica. „Lingvistica, se spune în introducerea cărților populare, se referă la organizarea limbilor. Etnopsihologia, pe de altă parte, cercetează credința popoarelor, depusă mai cu deosebire în literatura sa poporană. Ambele, lingvistica și etnopsihologia, spiritul popoarelor în limbă și același spirit în literatură, sînt într-o corelațiune intimă, adesea indisolubilă...“² Și concepția aceasta concordă, întru totul, cu aceea pe care Eminescu, adăpat la izvoarele firești ale folclorului, nu numai a intuit-o instinctiv, dar și a fundamentat-o în studiile sale universitare, pe vremea cînd lucrările lui Steinthal și Lazarus erau la ordinea zilei (Xenopol însuși, cum atestă corespondența sa, își propune să traducă din cercetările acestuia pentru *Convorbiri*) și, după aceea, în demonstrațiile sale publiciste, la cari ne-am referit mai sus. „Niciodată o carte nu va deveni poporană, dacă ea nu vorbește în graiul cel necioplît al poporului, dacă nu răsfrînge credințele poporului, speranțele lui, slăbiciunile lui, dacă știe ceva mai mult decît știe poporul în patriarhala sa neștiință...“ spunea Hasdeu în aceeași introducere la cărțile poporane³ și, ca un ecou înrudit, îi răspundea, la puțin timp după, rînduri ca acestea dintr-o serie de „notițe bibliografice“, tipărite în trei numere consecutive ale ziarului, pe marginea cîtorva cărți recente, printre cari și Ispirescu și Creangă : „O adevărată literatură traică, care să ne placă nouă și să fie origi-

¹ I. C. Chițimia, *B. P. Hasdeu și problemele de folclor*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, I, 1—4, 1952, p. 168 (studiu fundamental pentru cunoașterea concepțiilor și multilateralitatea activității folclorice a lui Hasdeu).

² *Ibidem*, p. 176.

³ *Ibid.*, p. 177.

nală pentru alții, nu se poate întemeia decît pe graiul viu al poporului nostru propriu, pe tradițiile, obiceiurile și istoria lui, pe geniul lui. Tot ce-ai produce în afară de geniul într-adevăr național (nu patriotico-liberalo-politic), nu va avea valoare și trăinicie, nici pentru noi, nici pentru străinătate.“¹ De aceea socotea de a sa datorie să recomande, așa cum făcuse și altă dată, stringerea nefalsificată a produselor creației populare, chiar dacă uneori s-ar părea că frîng barierele decenței. „Unele din ghicitori — spunea el, în marginea culegerii de Pilde și ghicitori adunate de Petre Ispirescu —, sînt cam echivoce, dar nu ne pare rău. Cu toate considerațiile de decență literară, am dori ca mai cu seamă elementele literaturii populare să se adune fără scăderi, și nealterate prin pruderie. *Tale quale*.“² Adus să vorbească, cu privire la Creangă, despre basme, acele basme, pe care Maxim Gorki copil, le soarbe cu nesaț din gura dădacei (*la servante au grand coeur* din Baudelaire, pe care Henry Troyat o află maternă și fabulatorie, și-n biografia lui Dostoievski), Eminescu, pentru care, ca și pentru majoritatea cercetătorilor, basmele au, la toate popoarele, aceeași substructură, se întrebă, prin ce, totuși, un basm e original. Firește, răspunde el, că nici prin materie, nici prin prototipuri: „Ceea ce e original în basm e modul de a le spune, e acel grai românesc, cu care se îmbracă ele, sînt modificările locale, potrivite cu spiritul și cu datinile noastre“³. Cînd, în 1882, o dată cu noua serie a *Columnei lui Traian*, Hasdeu începe să publice primele rezultate obținute pe baza chestionarului⁴ referitor la obiceiurile juridice ale poporului român, redactat și împărțit învățătorilor încă

¹ *Timpul*, V, 103, 8 mai 1880.

² *Timpul*, V, 101, 6 mai 1880.

³ *Timpul*, V, 102, 7 mai 1880.

⁴ În legătură cu metoda chestionarelor, practică de învățării ruși, de la care Hasdeu ia sugestii; cf. I. C. Chițimia, *op. cit.*, p. 175.

din 1877, Eminescu consacră evenimentului un lung și substanțial comentariu. După ce afirmă că spre deosebire de științele naturale și matematici, care „prin chiar natura lor sînt cosmopolite” — „știința istoriei, a limbii, a manifestărilor artistice ale unui popor, a vieții juridice, a datinilor, este o știință națională... prin care se întăresc vertebrele naționalității” și după ce constată că falsa noastră civilizație „prefăcu *Cuvențele den bătrâni* în limba păsărească a gazetelor și a pledoariilor dinaintea tribunalelor, încît chiar dicționarul limbii în circulațiune trebuie trecut prin depănătoare”, Eminescu ajunge la concluzia, și justă și frumos formulată că „ceea ce se dezgroapă prin aceste documente, istorice și lingvistice, nu sînt dar numai materialuri de interes arheologic, ci e România însăși, e geniul poporului românesc, de pe care se înlătorează păturile superpuse de ruine și de barbarie”.¹

Concluziile, ce se desprind la capătul acestui examen, cu osebire descriptiv în care am urmărit, sub cele trei ipostaze, raporturile lui Eminescu cu folclorul sînt, bănuiesc, destul de limpezi. Admirator, predestinat, al creațiilor populare, Eminescu și-a făcut ucenicia în chiar grădinile îmbălsămate ale folclorului, de la care a împrumutat atîtea miresme și atîtea podoabe pentru propria sa creație poetică.”² Culegător al folclorului, de diverse specii, a pus în transcrierea și în plivirea unor vegetațiuni parazitare, două pasiuni, ce nu o dată se războiau între ele : pasiunea artistului format la școala folclorică a lui Vasile Alecsandri și pasiunea cercetătorului știin-

¹ *Timpu*, VII, 70, 1 aprilie 1882.

² Iată de ce, venind din partea unuia din cei mai învățați folcloriști, surprinde o afirmație ca următoarea : „Dacă Eminescu, ca să amintim numai de el, ar fi putut cunoaște cît de mult, și mai adinc, mai cu seamă, creațiunea populară lirică, opera lui poetică ar fi atins înălțimi și mai strălucitoare” (Tache Papahagi, *Flori din lirica populară*, 1963, p. 418).

tific, anticipînd cerințele folcloristicii moderne¹. Interpret și comentator al creațiilor populare, în care descifra semnale de demult ascunse ale psihologiei poporului², înainte chiar de a fi fost în curent cu lucrările teoretice, de etnopsihologie, Eminescu e, în perioada maturității lui intelectuale, aceea a sextenatului de la *Timpul*, contemporan cu școala folclorică a lui Hasdeu, cu ale cărui concepții concordă și ale cărui contribuțiuni le urmărește cu largă simpatie și le comentează cu adîncă pătrundere. Însă lucrarea cea mai de preț și cea mai vastă în materie de folclor a lui Eminescu, oricît de paradoxală ar putea să pară deocamdată afirmația, e aceea a activității lui ziaristice, aceea în care luptătorul politic, antiliberal, anti-feudal, și antilevantin și-a irosit nu numai cei mai frumoși ani din viață, dar în care a distilat toate licorile folclorice, și în primul rînd lamura paremiologiei populare. Vorbind despre „poezia revoluționară a trecutului“ și după ce pomenește, cu oarecare rezervă, de psalmul lui Luther, ca de „marseilleza războiului țărănesc“ (1525—1526), Engels făcea justa observație că, încă din veacurile trecute, „cătănia a pus în mare măsură stăpînire pe poezia noastră populară“³, ceea ce reiese de altfel și dintr-un studiu recent al acad. Wolfgang Steinitz, *Cîntecul și basmul ca*

¹ I. Diaconu, *Folclorul din Rîmnicul Sărat*, II, Focșani, 1934, p. XXXVII : „Eminescu doar adunase vers popular pentru el însuși, dar nu în genul lui Alecsandri : ci pentru a demonstra. Simțul critic îl sprijini și acum să dea folclorului nostru intîia colecție autentică de poezie populară.“

² „Oricare din noi lesne va pricepe că Anton Pann e un scriitor național într-adevăr, iar sute de alții nu ; căci nu devine cineva scriitor național prin aceea că repetă cuvintele patrie, libertate, glorie națiunii în fiecă șir al scrierilor sale, precum, pe de altă parte, poate să nu pomenească cineva de loc vorbele de mai sus și să fie cu toate acestea un scriitor național“ (*Timpul*, V. 106, 6 mai 1880).

³ Karl Marx, F. Engels : *Despre artă și literatură*, E.P.L.P. 1953, p. 306.

voce a poporului¹, bogat în exemple de cîntece ostăsești ce încă de la începutul veacului trecut înfățișau într-un mod „dramatic și dur, viața soldaților din armata feudală”. Poezia noastră populară și, desigur, nu numai cea ardeleană, unde termenul e băștinaș, dar și aceea din vechea țară, cum se poate vedea și din culegerea lui Eminescu, a produs un mare număr de doine de cătanie, în esență proteste antirăzboinice, cărora cercetătorii din trecut ai folclorului le-au acordat toată atenția, așa cum le-o acordă, cu și mai puternice temeuri, cercetătorii zilelor noastre. Într-un loc al studiului său, și anume la capitolul „*Ura împotriva statului feudal și burghez-moșieresc*”, acad. C. I. Gulian scrie între altele: „Printre variatele creații populare ruse, Lenin a privit cu viu interes cîntecele de recruți, pentru semnificația lor socială. Cu o deosebită putere și-a exprimat și poporul nostru sila și ura față de armata pusă în slujba statului burghez-moșieresc, față de serviciul militar din trecut, pe care l-a resimțit ca o apăsătoare și insuportabilă corvoadă, ca un regim de chin și batjocură pentru tinerii recruți². Și este, firește, numai unul din aspectele acelei critici sociale, pe care creația populară o ilustrează cu fiecare din produsele ei, poezie, basm, proverb. Virtutea militară și progresistă a folclorului e astăzi o noțiune pe deplin încetățenită. Herder însuși, care atîta vreme a fost privit sub un unghi limitat, reînvie, cum arată studiul acad. Wolfgang Steinitz, în armură de luptător, cu ale sale „voci ale popoarelor”.³ Optica epocii noastre a impus alte lentile, cu alte focare. În procesul acesta istoric, pe

¹ *Revista de filologie romanică și germanică*, III, 1—2 1959, p. 18 sqq.

² C. I. Gulian, *Sensul vieții în folclorul românesc*, E.S.P.L.A. 1957, p. 112 sqq.

³ W. Steinitz, *op. cit.*, p. 17: „Herder dedică cîntecele sale populare adevărului și dreptății, pe care nu le concepe în mod abstract-moral ci le leagă nemijlocit de realitatea socială în conjurătoare.”

care creația populară l-a asistat îndeaproape, contribuția folclorică a lui Eminescu se înscrie printre primele, ale veacului său, în frunte cu cea mai luptătoare dintre formele ei : proza sa ziaristică. Într-însa, ca pentru un lung și dificil război, Eminescu a topit toate metalele, și ale înțelepciunii populare și ale propriei sale înțelepciuni și le-a prefăcut în arme de luptă. Dar, în cele din urmă, Bastilia feudală a fost răpusă.

UN FIR, PIERDUT, AL ARIADNEI

Am asemuit nu o dată (dimpreună cu alții, de bună seamă), lucrul la manuscrisele eminesciene cu o expediție plină de obstacole, în labirintul dedalian din Creta. Cu deosebirea, firește, că în locul lui Teseu, călăuzit de firul Ariadnei și care a dus la bun sfârșit uciderea minotaurului și izbăvirea eroului, un muritor de rînd cu puterile limitate înfrunta de astă dată, zăgazuri mai puternice și amăgeli mai înșelătoare decît cele inextricabile din ostrovul Critului. Mai cunoscusem acest drum, cu cincizeci și șapte de ani în urmă (scrisă în litere, cifra pare mai suportabilă), pe vremea întîiului an de facultate, cînd Mihail Dragomirescu, profesorul nostru de estetică și literatură, ne trimitea să copiem anume poeme din manuscriptele poetului, în vederea cine știe a căror studii ulterioare. Era vorba de un singur manuscris, și de o singură poemă, *Fata în grădina de aur*, scrisă și aceea caligrafic, iar sala de lucru n-avea nimic din frigorigerul de mai tîrziu, al sălii de manuscrise din noul lăcaș al Bibliotecii Academiei, construită atît de fantazist după proiectele celebrului nostru Vitruvius. Era o sală mică, cu cel mult zece locuri, adăpostită, călduroasă, la care te urca o scară comodă, după ce treceai pe sub porticul de glicine, ce zîmbeau irișilor din straturile de peste drum. Barbu Lăzăreanu, acest admirabil prototip al șoarecelui de bibliotecă, care vedea

totul în mare, numea, ori de câte ori avea prilejul, această mică vizuină din vechiul local, azi somptuos edificiu administrativ, „departamentul manuscriselor din Biblioteca Academiei“, ceea ce, desigur, era o cinste mult prea excesivă. Cît despre labirint și celelalte atribute pe care aveam să le descopăr mai târziu, ele erau departe de mine, cu toate că la timpul acela (sîntem în 1910—1911), Ilarie Chendi, Nerva Hodoș și Rădulescu-Pogoneanu își publicaseră rodul contractului lor cu manuscrisele eminesciene, iar Ion Scurtu, unul din cei mai probi cunoscători ai acestor relicve, își începuse tipărirea edițiilor critice de poezii, după ce cu cîțiva ani mai înainte publicase primul volum din excelenta ediție a *Scrierilor literare*, plină de atîtea revelatoare texte și rămasă, din păcate, necompletată.

Am povestit, în dese rînduri, împrejurările cari m-au readus, începînd din toamna anului 1933, în mica sală a manuscriselor din vechiul local al Bibliotecii... Se știa că peste șase ani se va împlini o jumătate de veac de la moartea lui Eminescu și editorii își pregăteau din timp uneltele. Dintre ei, cel mai întreprinzător, poate, la vremea aceea, era editorul Ciornei, omul inițiativelor și al lansărilor americane. Mă revăd și astăzi în cabinetul său din strada Lipscani, însoțit de Corneliu Moldovanu, președintele, cred, de atunci, al S.S.R., și urmăresc din nou proiectul editorului în vederea semicentenarului din 1939. Avea în fața lui cunoscuta ediție Cuza, de la Iași, din 1914, în formatul acela de ceaslov, pe două coloane, și-și dorea — dar, desigur, cu cîțiva ani mai devreme, ca să înceapă desfacerea mai din timp — o astfel de ediție „integrală“ a operei lui Eminescu. Mai mult trimisese un amplotiat, mai a cătării, la manuscrise, care mai adăugase, ici și colo, cîteva virgule peste cele ale lui A. C. Cuza. Căci pentru Ciornei „integral“ a însemnat întotdeauna, și de lucrul acesta aveam să mă conving în curînd : „rapid“. Oferea pentru lucru un aranjament financiar de

cîteva luni și la capătul isprăvii : o casă în București. Tentația era destul de mare și cu toate că n-aveam nimic scris la mînă, am convenit să intru în această necunoscută galeră, pe băncile căreia aveam să robotesc timp de treizeci de ani încheiați. Ce a urmat după aceasta, cît de repede s-au scurs lunile aranjamentului financiar, cît de insistente erau solicitările editorului, cît de enorme dificultățile ce se acumulau zi de zi la manuscrise și cît de fericit a fost editorul, cînd prin 1937, cred, în urma unui aranjament cu Fundația pentru literatură, al cărei consilier literar deveneam, putea să reintre în posesia sumelor debursate, interesează mai puțin și țin mai mult de anecdotică. Ce este sigur e că izbutisem să-l dezamăgesc pe Ciornei.

Toamna anului 1933, cînd reurcam, cu neliniștea ce se bănuiește, scările spre vechea sală a manuscriselor, vedea apărînd ediția critică a poeziilor lui Eminescu, întocmită după patru ani de lucru de către profesorul Constantin Botez de la Iași, a cărui bună pregătire filologică, de sursă germană, era o garanție că întreprinderea avea să fie serioasă. Din nefericire, scurtul răstimp al stagiului la manuscrise, pe de o parte (și, totuși, cînd l-am cunoscut în toamna aceluiași an, în incinta terenului de lucru, nu pregeta să-mi vorbească de uzura ochilor), iar, pe de altă parte, nepracticul sistem al succesiunii variantelor, ajungeau să dea, nu numai o incompletă, dar chiar o falsă imagine a filiației prototipurilor unei poeme. Ediția Botez, operă a unui devotament incontestabil, a adus, cum spuneam și altădată, un imens serviciu editorilor eminescieni, arătîndu-le pe teren, și cu textele sub ochi, chipul în care nu trebuie realizată o ediție critică. Întîia condiție a unei atari întreprinderi este continuitatea în lucru. Singură ea îți poate comunica certitudinea că tema sau motivul cutare se afiliază cu motivul sau cutare temă înfîlnite deja și deopotrivă cu care trebuie luate în considerație. Singură continuitatea, așadar coha-

bitarea, de zi la zi și de la ceas la ceas te familiarizează cu multiplele și capricioasele grafii eminesciene, de la cea mai caligrafică pînă la cea mai ilizibilă. Grafiile diverse sînt tot atîtea foi de temperatură ale creației poetului, în labirintul căreia ajungi, cu timpul, să te orientezi, cu mai multă sau mai puțină precizie. Cine susține că posedă toate tainele grafiei eminesciene se înșală pre sine. Cohabitarea aceasta continuă înlesnește, după aceea, cartarea rațională a materialelor, ce, mai cu seamă în manuscrisele compozite, se urmează în cea mai perfectă dezordine. Un crîmpei de vers, pe care-l cam bănuiești, e urmat de un crîmpei de articol de ziar, și o schemă metrică de o însemnare de lenjerie, atîtea cămăși sau atîtea perechi de colțuni. Fiecare din aceste detalii eterogene își au locul pe fișe anumite, din care, ulterior, vei extrage și cumula, pe categorii, poeme, proză, ziaristică etc., toate datele respective. Operația aceasta de cartare, se continuă scris cu scris, filă cu filă, pe îndelete și ea poate și trebuie să dureze luni și luni, ba chiar ani și ani. E singurul mod de a asigura o cît mai fidelă aglomerare a variantelor și o cît mai verosimilă ființă a poemelor, a straturilor unei piese de proză, a unui text folcloric ș.a.m.d. Este, cred, scopul primordial al oricărei ediții, critice îndeosebi, pentru acei scriitori care au cunoscut muncile facerii și ale căror creații n-au irupt, botticellian, ca Afrodita din valurile mării. Ediția noastră, începută la Fundația pentru literatură a profesorului Rosetti, în 1939, și continuată la Editura Academiei Republicii Socialiste România pînă la al VI-lea volum de *Literatură populară*, din 1963, aceasta a urmărit și, acest titlu și-l arogă : de a fi încercat și de a fi izbutit, ne place să credem, a prinde și a fixa, în prototipuri succesive, acest neadormit și inconstant joc de valuri al variantelor, ca și clipa cînd din cărbunele inform răsare diamantul slefuit. Și pentru a ne opri la un singur exemplu (însă filiațiile își au fiecare, în parte, povestea lor) : ce spectacol

mai interesant decât acela de a urmări sistemul de retorte și procese prin care trece *Oda în metru antic*, această inimă cu bătăile comprimate, turnată în tiparul cel mai perfect al versificației horatiene, ce atât de mult cucerise pe Maiorescu, și care purcede, la origine, din simbul unei ode pentru Napoleon ? Oricît de îndepărtate, una de alta, cele două imagini, a prizonierului insular după ce răvășise lumea cu faima lui nici astăzi stinsă, și a prizonierului nostru liric, cerșind zadarnic îndurare, căci poporul dragostei nu-l pot șterge toate apele mării, își trimit, totuși, reflexe înrudite. Că, paralel cu această trudnică, dar imperioasă urmărire a filiațiilor, editorul a fost, nu o dată, silit să iscodească și colțuri obscure de istorie literară, pe care, nu o dată, le-a luminat, nu e mai puțin adevărat, însă întreprinderile acestea sînt de-al doilea plan.

...În felul acesta s-au scurs, an după an, treizeci în capăt, pînă în 1963, cînd apare și cel de-al VI-lea volum al *Literaturii populare*, cu care bolgiile poeziei, antumă, postumă și folclorică puteau fi reconstituite. Mai rămîneau atitea altele ale prozei literare, ale teatrului, ale ziaristicii, pentru care lucrările pregătitoare, așa-zicînd, săpăturile de fundație, o dată finite, mai rămînea de ridicat zidurile. Ca să ne oprim la un singur sector, ziaristica lui Eminescu, una din cele mai inspirate din istoricul presei noastre, adevărat „jurnal” al zbuciumatei sale existențe, îndeosebi pentru epoca de la *Timpul*, ea n-ar putea fi editată decât în context cu presa timpului său, care l-a urmărit pas cu pas, și în filele căreia ecourile sînt multiple. A fi cetit așadar pagină cu pagină, articol cu articol și rînd cu rînd întreaga colecție a *Timpului* (împrumutat, uneori și de la venerabilul G. T. Kirileanu din Piatra Neamț), pînă la ultima informație, a agenției Havas, implicit reportajele parlamentare, căci sînt perioade cînd redactorul șef umple singur gazeta, mi s-a părut, dintre obligații, cea dintîi, și evident, cea mai plăcută.

Ea ne-a dus între altele la întocmirea unor noi liste de articole, încă inedite, deși truda cercetătorilor anteriori, începînd cu Grigore Peucescu și sfîrșind cu Ion Crețu, rămîne considerabilă. Paternitatea articolelor lui Eminescu, în totalitatea lor aproape neiscălite, va fi întotdeauna o problemă de actualitate și de răspundere...

...Și timpul, cum spuneam, trecea. Anotimpurile scuturau frunzele copacilor de la ferestre sau readuceau, o dată cu primăvara, coroanele un timp pierdute, miresmele năvăleau neliniștitoare și ghimpele îndoielii sporea de la an la an. Îmi va fi dat, oare, și mie să îngroș coloana acelor dezgropători nenorocoși ai mormintelor de regi din valea Nilului, pe care-i evocam în prefața celui de-al treilea volum din 1944, și pe care-i asemuiam coloanei editorilor eminescieni, ce, toți visaseră ediții integrale, fără ca vreunul din ei s-o dea ? Este ceea ce repetam și în 1964, cu prilejul celor trei sferturi de veac de la moartea poetului, cînd adreșam o scrisoare deschisă editorului din anul 2000, fericit, poate, să-și vadă visul împlinit, dar aveam grijă să-i atrag atenția și asupra dificultăților intrinsece, fără să mai vorbesc de ce e legat de oameni, de mîna aceea de pămînt, atît de limitată și de enigmatică. Este ceea ce repet și astăzi, cu gîndul la acel norocos editor al viitorului, în convingerea că se va bucura de o audiență mai puțin mașteră.

În ce mă privește, încerc să mă consolez cu satisfacțiile pe care cei treizeci de ani petrecuți în labirintul manuscriselor eminesciene mi le-au putut oferi. Imaginea insului nepăsător la anotimpuri e prea vie ca să nu mă revăd și astăzi prezent, în aceeași sală, în față cu aceleași manuscrite și cu aceleași interogații, chiar dacă dintr-o pricină sau alta, firul, pierdut, al Ariadnei a coborît, pe neașteptate, o pretimpurie cortină.

EMINESCIANA, II

FUNERARIILE SĂRMANULUI DIONIS

D-l Radu D. Rosetti ne face cunoscut că un distins membru al Baroului de Ilfov, inventariind averea unui prieten al său, de curind decedat și fost prieten bun al lui Eminescu, a dat peste următorul autograf original, — lista de subscripție pentru înmormântarea nefericitului geniu.

A comenta un astfel de document elocvent, e superfluu. Dar nu te poți sustrage amarelor reflecții :

Pentru înmormântarea lui Mihai Eminescu

	16 iunie 1889
T. Maiorescu	100 lei plătit
Alexandru Djuvara	60 " "
I. V. Socecu	40 " "
Teodor Rosetti	60 " "
Dr. Neagoe	40 " "
Đ. Cepescu	20 " "
Ioan Collescu	20 " "
Profesor Mândreanu	20 " "
Dr. Mihaiu	10 " "
Dr. I. Feva	20 " "

Total 390

Din această sumă s-a cumpărat cu 120 lei coroana amicilor pe mormîntul lui Eminescu, așa că totalul încasat rămîne 270 lei.

Îți rememorezi atîtea somptuoase funeralii naționale decretate atîtora din fantezele politice, îți vine-n minte dezolanta înmormîntare a lui Eminescu, cu cei cîțiva admiratori după dricul umil și corul, condus de Bărcănescu, cîntînd *Mai am un singur dor*, te gîndești la statuile ce se ridică țapene, la toate răscrucile, la statuia lui pe care n-o va avea niciodată și înțelege atunci și de ce a fost atîta de nefericit și de ce atît de ignorat.

Universul literar, București, anul XLII,
nr. 9, din 28 februarie 1926, p. 6.

PELERINAJ LA TEIUL SACRU

Să salutăm cu reținută emoție ziua pelerinajului de miine. După 37 de ani de la săvîrșirea lui din viață, Eminescu va cunoaște pentru întâia dată entuziasmul care l-a întovărășit la locul de veci în ziua de sîmbătă 17 iunie 1889.

Cu ziua de miine începe amurgul legendelor și scepticismul nostru își va ceda umbra, aurorei rozalbe. E o tristeță, oricum, să părăsim o coardă de pe care scoteam accente duișoare, ori de cîte ori întîmplarea ne punea față-n față cu nefericita umbră a nerăzbunatului „Luceafăr”. E însă o tristeță care ne consolează, pe care am dori-o de-a pururi apusă și pentru care vom mulțumi, în primul rînd, comitetului care a orînduit pelerinajul și care ne va da cu o zi mai curînd, monumentul de atîta vreme rîvnit al *Sărmanului Dionis*.

Pentru că mulțimea ce va străbate miine, pe sub teii bulevardelor, pe sub cădelnițele aromate ale inflorescențelor în țintirimul pașnic către teiul sacru ce-i adumbrește umbra pămîntească, se va reîntoarce din drumul de penitență cu alt suflet, de bună seamă, decît al însoțitorilor de acum 37 de ani.

Căci trebuie să spunem — și poate pentru noi, în primul rînd, scriem aceste date de verificare — Eminescu a avut o înmormîntare din cele mai frumoase. Nu

pentru că statul ar fi suportat cheltuielile, în măsura în care orice nepot de statuă binemerită magnifice funerarilor naționale, nici pentru că primul ministru al țării de pe atunci, Lascar Catargiu, sau președintele Academiei, Kogălniceanu, și Titu Maiorescu și atâtea alte ilustrități, însoțeau carul mortuar pînă la groapa, de veci. Nu pentru aceasta.

Dar pentru că modestul car, îmbrăcat în negru și tras de doi cai numai, era urmat de o nenumărată mulțime ce înțesase cu două ore mai devreme, și curtea și biserica Sf. Gheorghe și pentru că palida față a îndelung martirizatului poet abia se mai zărea din revărsarea de flori și de coroane și pentru că sfîrșitul lui amuțise toate taberele și la căpătîiul lui toate inimile ritmau aceeași îndurerare și pentru că vorbirile au stors lacrimi, cum lăcrămi au stors mai cu seamă, acordurile elegiace ale prietenului său Bărcănescu, în melodia de efect *Mai am un singur dor*.

Pe bună dreptate, improvizase Grigore Ventura din amvonul bisericii: „Acel care zace înaintea noastră n-a fost al nimănui ci al tuturor românilor. Nici noi conservatorii, nici junimiștii, nici liberalii n-au dreptul de a revendica pe Eminescu, ca fiind numai al lor.

În adevăr el a fost ziarist, a fost chiar dintre cei de frunte, dar laurii neperitori nu i-a cules ca soldat al condeiului ci ca poet“.

Dar dacă unanima recunoaștere, cari-i înfrățise pe toți la căpătîiul lui, se accentuase de o dragoste peste puterile bieteii inimi ce tăcea neputincioasă în fața atîtor efuziuni, de a doua zi chiar același spectacol al acelorași neînțelegeri, cari de 37 de ani nu izbutesc să facă, oficialitate și particulari, nimic, pentru gloria reală a lui Eminescu.

Dacă în viață fiind, a cunoscut chinurile mizeriei împletindu-se cu și mai asprele chinuri ale creației și dacă analele municipale vor rămânea veșnic pătate de acea ședință memorabilă a consilierilor din Botoșani cari preocupăteau lui Eminescu ajutorul, pe motiv că „e prea mare pentru județ“ — ipocrită perversitate care sub aparențele unei filantropii, ascundea cea mai sălbatică stîrpicuie sufletească ! — după moarte, cu toată spontana și omeneasca îndurerare a tuturor categoriilor sociale, nimic nu se făcea, timp de 37 de ani pentru nefericita glorie a lui Eminescu. Nici ediția critică, necum una de artă, nici monografia vieții și operii lui și nici monumentul unui stat care se împărtășește din azima inimii lui, cu generozitate.

Spectacolul listelor de subscripție rămase virgine, s-a repetat de 37 de ani încontinuu și dacă ar fi fost să se mulțumească cu încurajările descurajante ale acestor contribuții, comitetul pelerinajului și al monumentului nu ne-ar fi dat niciodată nici grandioasa procesiune de mîine, nici neperitorul bronz ce se plămădește pentru zile cît mai apropiate.

Iată de ce vorbeam de amurgul legendelor. Stăruința și dragostea acestui mănunchi de oameni vor clăti stănele de piatră ale tuturor nepăsărilor. Cei ce vor participa mîine, la pelerinajul de la teiul sacru vor trebui să aducă cu dinșii o picătură din apa sfințită a entuziasmului unanim și din reculegerea de lingă dinsul în vecinătatea umbrei marelui poet, pe care ne-am deprins să-l invocăm la toate praznicele și apoi să-l dăm uitării, fiecare să aducă mai mult decît amintirea unui verb sonor și în cinstea celui pe care-l vor fi glorificat să pună îndemnul lor la fapta mănunchiului organizator, pentru ca cu o zi mai devreme să se dea Bucureștilor, singura statuă care

să-l cinstească cu adevărat : bronzul celui mai ales și mai martir dintre fiii acestei țări.

Bucureștii trebuiesc răscumpărați din această rușine și în pelerinajul de mîine va fi stat toată pilda și tot începutul viitoarelor solemnități.

Universul literar, București, anul XLII,
nr. 26 din 27 iunie 1926, p. 12—14.

EMINESCU ÎN CLUJ

România Jună, societatea studenților români din Viena, în fastele căreia numele lui Eminescu este întreținut asemeni unui fir de aur, a adresat un apel, prin presă, pentru ca să se grăbească așezarea statuiei lui Eminescu în Cluj. Monumentul început din inițiativa, săracă dar entuziastă, a *României June*, e aproape terminat. Ar mai fi nevoie de 100 000 lei, pe cari apelul îi nădăjduiește din partea Primăriei din Cluj.

Inutil să adăugăm câtă bucurie trezește acest apel și cât ecou îi dorim și-n masele largi ale publicului și-n sinul consiliului municipal din capitala Ardealului. Eminescu nu este numai suprema întrupare a poeziei românești. *Sărmanul Dionis* a fost și unul din cele mai entuziaste, mai conștiente și mai stăruitoare conștiințe pentru unitatea culturală a românilor de pretutindeni. Amintirile lui Ion Slavici sînt concludente pentru aceasta. Pregătirea serbării și congresului studențesc de la Putna din 1874, drumurile lui prin Ardealul de acum jumătate de veac, popasurile lui prin Blaj, Sibiu, Timișoara, Beiuș, etc., îi pregătiseră pentru înțelegerea soartei românismului. Studiile serioase și aplicate, de la Universitatea din Viena, lecturile aprofundate și diverse s-au altoit pe sufletul cel mai tânăr și mai viguros din cîte au existat vreodată, în cultura românească. Ziarismul său de mai apoi, de la *Curierul de Iași* și *Timpul*

confirmă, prin înălțimea vederilor și prin raza întinsă a preocupărilor, acel gând dintii, din timpul studenției lui Eminescu despre care Slavici notează în amintirile lui : „în gândul nostru dar serbarea de la Putna era începutul unei conștiințe lucrări pentru restabilirea unității în viața culturală a românilor.“

Dar mai este un motiv pentru care apelul *României June* trebuie să găsească un imediat și practic ecou. S-a statornicit pe plaiurile noastre, în târguri și cătune, obiceiul de a se ridica statuii fruntașilor vieții noastre politice, militare, eroilor războiului și mai puțin personalităților culturale. Că Eminescu întîrzie să-și aibă statuia în București nu e nici o mirare. Bucureștii nu și-au asimilat încă pe cîntărețul suav, pe liricul de rasă care a fost autorul *Floarei albastre*. Bucureșteanul, intelectual și mai ales omul politic, este abia la *Satire*. Și cum în ele își închipuie că poetul l-a vizat cu anticipație, omul nostru se răzbună. Înaintea *Sărmanului Dionis* își vor statuile în București toate jivinitele politice... Cum sînt acum realizate aceste monumente? Exhibiția Iancului din Piața Teatrului, răspunde pentru toate. Deci Clujul să se grăbească să restabilească această proastă faimă a statuarei românești. Eminescu din Cluj are norocul să iasă din dalta dibace și din simțul sculptural al lui O. Han. Și aceasta spune îndeajuns. Cine a văzut pe Săulescu (zăbovit și acela), pe Eminescu de la Putna, ca și preludiile sculpturale ale marelui monument Eminescu, proiectat pentru București, — opere, toate de grandoare și artă ale sculptorului Han, — acela știe pentru ce Clujul va spori cu un monument de artă autentică.

Cuvîntul, București, anul IV, nr. 1128,
din 14 iunie 1928, p. 1.

EMINESCU ÎNTRE STATUI

Din nou se vorbește de Eminescu. Iașii se pregătesc de pe acum să ducă la bun sfârșit inițiativa unui comitet local, dornic să împodobească scena de tinerețe a poetului, cu chipul cioplit, în bronz sau marmură, al *Sărmanului Dionis*. Confratele *Adevărul* adaogă rîvna unei susținute liste de subscripție, ale cărei variate boluri dovedesc ecoul emoționant și semnificativ, pe care memoria nefericitului nostru poet o trezește în inimile diverselor straturi de românmime. Experiența se impune. Poate că nu mai e chiar așa departe ziua în care cetitorii vor fi destui ca să înalțe în felurite unghiuri de țară, statui de perpetuă amintire pentru cea mai măreață, dar și mai tragică din expresiile liricii românești. În orice caz Iașii sînt pe punctul să-și vadă visul cu ochii. Umbra poetului va trece din nou pe străzile molcome, pe sub coroane de arbori, pe la bojdeuca bunului său prieten, răspopitul Ion Creangă, pe aleele Copoului, dominînd albia de vis a văilor odihnitoare și versurile lui vor răsuna împăcate într-un decor familiar. După Banat și Bucovina, Iașul își va fi făcut datoria pentru cea mai de frunte glorie a spiritualității românești, înaintea Bucureștilor. Și poate că și Clujul, nu se va lăsa mai prejos și va sfîrși prin a răspunde aceluia apel al *României June*, în activitatea căreia și ca o gratitudine pentru secretarul societății studențești din capitala Austriei, stă scrisă, între

întiile înfăptuiri, glorificarea lui Eminescu, între zidurile fostei reședințe a Ardealului.

Singurii Bucureștii vor întârzia. Estetizarea care se urmează de o vreme și care preschimbă pogoane de mocirlă în tot atâtea pogoane de ziduri albe, crescute în mijlocul parcurilor, spada impunătoare a noului bulevard, retezind caturi arhaice și făcându-și drum voinicește către cealaltă spadă a vechiului bulevard cu care se încrucișează, la virfuri, peste statuia carbonizată a lui Lascăr Catargiu, planul de sistematizare a Capitalei, urbanismul în fine, care ieșind din faza teoretică a trecut la realizări, nu vorbește încă nimic despre locul rezervat pentru statua cîntărețului *Floarei albastre*. Ici, pe maidanul acesta, unde astăzi se depozitează gunoaiile, ale căror miasme se înalță, uneori, duse de vînt spre grupul lui Brătianu și Universitate, se va ridica, odată și odată palatul municipal, ca o dovadă că gunoiul hrănește nu numai ogorul dar și cultura edilitară. Dincoace, o placă s-a și grăbit să-și coboare lespedea peste faima istorică a făuritorilor României de ieri și acolitul politic va putea oricî să îngenunche, să se roage, să se inspire. Dincolo, în refugiul din fața garajelor de automobile și în apropierea fostei lui locuințe, se înalță de pe acum eolurna elipsoidală pe care se va ridica statuia lui Tache Ionescu. Retras puțin din linia mediană a bulevardului, ai zice, cum va vedea și pe Ion Brătianu și pe Lascăr Catargiu că face legătura între secțiunile frînte ale unei alei a gloriilor politce. Desigur, alte ronduri și pîpasuri ale impozantului bulevard se rezervă monoliților și horelor de brusturi ale viitoarelor statui, astăzi ingeri gardieni în funcție, pentru binele și preamărirea Patriei. Și Eminescu ?

Este, de bună seamă, un blestem, dar un blestem cu tîlc. Toate încercările naivilor care au crezut și nădăjduit să ridice statuia ce se cuvine lui Eminescu, s-au izbit, în primul rînd, de atonia oficialității. Dar este oare cu puțință, și nu cerem prea mult, cînd mai socotim că oficialitatea și, înaintea tuturor, a liberală ar fi datoare să proslă-

vească în bronz pe cîntărețul *Satirei III* ? Dar ce-a făcut Eminescu pentru liberali, pentru „roșii“ cărora nu le-a cruțat fulgerele, fie în versuri, fie în proză, în acele articole de substanțială cugetare politică din *Timpul* ? Sau poate s-ar fi convenit să se gîndească la Eminescu, miniștrii de Instrucție și Arte ? Ce temă frumoasă pentru orice țară, alta decît a noastră, ce nobilă întrecere între oficii conștiințe și conforme cu scopul pentru care au fost create aceste ministere ! Să nu uităm însă că statul românesc a fost de cînd s-a pomenit și astăzi, din păcate, încă este, o vastă întreprindere politică, cu acționari în lege, cu beneficii și dividende, cu consilii de administrație cărora li se zice guverne, că Ministerul Artelor n-a fost înființat de poetul Goga, cît de omul politic averescan și că a fost trecut după aceea, pe seama altor politicieni, oricît, fiecare în parte, aveau și căptușeală de cărturari.

Și atunci, în pustiul acesta de intelectualitate oficială, cui să vorbească drama vieții și culmea lirică pe care le-a intrupat Eminescu ? Nu, Eminescu nu are ce căuta între statuile tuturor irozilor politiciii românești, de ieri și de astăzi. Pe Eminescu îl vor înălța într-o bună zi, poate mai apropiată decît bănuim, conștiințele tăcute, însă din zi în zi mai afirmate, ale iubitorilor de poezie românească. Și poate că e mai bine așa.

Cuvîntul, anul IV, nr. 1264, din 23 octombrie 1928, p. 1.

CULTUL LUI EMINESCU

Subscription publică deschisă de *Adevărul și Dimineața*, răspuns la apelul adresat de comitetul statuiei din Iași, se îndreaptă cu hotărîre spre jumătatea de milion, inimaginabilă. De neînchipuit, pentru că toate apelurile de pînă astăzi s-au dovedit incapabile să trezească, la un atît de mare și divers număr de admiratori, acea rîvnă susținută, acel misticism prețios între toate și care ridică la rangul unui cult, obiectul, subit, relevat, al unei atenții unanime.

De neînchipuit — pentru că jumătatea aceasta de milion țintuiește definitiv, la stîlpul uns cu smoală al celei mai negre infamii oficiale, neglijența și lipsa de interes și înțelegere pe care a profestat-o, totdeauna oficialitatea proastă, cînd a fost vorba de Eminescu. Și nu e vorba numai de statuia pe care Statul român n-a găsit cu cale să o ridice făurarului de artă și de limbă românească, din *Luceafărul* și din *Epistole*. El se poate scuza cu statuile ridicate tuturor panglicărilor politici, rubedenii de idei sau afaceri, singurii pentru cari sollicitudinea oficială s-a revărsat, generoasă, în viață și după moarte. Dar e vorba de datoria pe care acest Stat ar fi a avut-o pentru opera lui Eminescu, pentru a cărei difuziune n-a făcut nimic. Nimic pentru încurajarea studiilor, monografiilor, edițiilor critice. Nimic pentru acea ediție „ne varietur“, imagină credincioasă a gîndului lui și mai puțin a alterărilor editoriale.

Nimic — mai ales — pentru o ediție de lux, pe una din acele hirtii de extrem Orient, singura la înălțimea superioarei lui poezii, cu o copertă meditată de un maestru, împodobită cu ilustrații, desenate de cele mai iscusite peneluri și creioane, ale talentaților noștri pictori. Nu este oare dureros ca în țara în care săpăturile în lemn, covoarele și toate ulcelele naționale s-au bucurat — fără să contestăm utilitatea — de ediții de lux și felurite colecții de planșe, Eminescu să n-aibă încă ediția de artă, ilustrată și îngrijită cu pasiune ?

Ori, propunerile subscriitorilor la jumătatea de milion, inimaginabilă, aduc și acest reconfortant îndemn și acest minim deziderat. Toți — aproape — îl vor pe Eminescu într-o ediție demnă de el, fără să mai amintim de traducerile, studiile și premiile, cu cari ei ar voi însoțită această campanie eminesciană.

Nu sînt, oare, acestea, semnele celui mai autentic cult — Eminescu ?

Cuvîntul, București, anul IV, nr. 1310, din
13 decembrie 1928, p. 2.

EMINESCU, BARD LIBERAL ?

Dintr-un amuzant și judicios articol : *Eminescu, Caragiale și... Mihalache Dragomirescu*, pe care d-l Tudor Teodorescu-Braniște îl publică în ultimul număr al *Adevărului literar*, aflu cu oarecare surprindere că d-l Mihail Dragomirescu ar susține și sub proprie, și sub camuflată iscălitură că *Scrisoarea III* ar fi o glorificare a partidului liberal și că, sub trăsăturile lui Mircea, Eminescu ar fi năzuit să prezinte pe bătrînul Ion Brătianu. Gluma e așa de formidabilă, că mai bine i-ar fi stat dacă dădea de model al lui Mircea cel Bătrîn pe Ionel Brătianu sau pe cel mai tinăr, Bebe sau Gêorge — de n-or fi fiind și alții. Între profeție și glumă sînt vecinătăți surprinzătoare.

Aflu, spuneam, cu surprindere, pentru că pe de o parte n-am cunoscut textele la care se referă d-l Tudor Teodorescu-Braniște — și seriozitatea profesională, ca și stringența logică cu cari d-sa reconstituie datele înlătură orice urmă de mistificare —, iar pe de altă parte, pentru că nu-mi aduc aminte să mă fi întîlnit pînă astăzi, nici în cărțile de școală, nici în alte istorii literare, cu ceea ce susține (în citatele articolului d-lui Tudor Teodorescu-Braniște — d-l Mihail Dragomirescu, — că într-adevăr *Scrisoarea III* ar fi o glorificare a partidului liberal.

Cînd lucrul stătea absolut dimpotrivă. Și chiar și pentru d-l Mihail Dragomirescu. Să deschidem, de pildă, *Teoria*

poeziei în ultima ei ediție, din 1928. Vorbind de deosebiri, la un același creator, dintre personalitatea artistică, care este de natură psiho-fizică, și personalitatea omenească, care este fizică și sufletească, d-l Mihail Dragomirescu exemplifică tocmai cu *Scrisoarea III*, căreia pe nedrept, zice d-sa, unii greșit i-au spus *Satira III*, înțelegând prin aceasta că, oricât de terestru și desprins în contingentele politice ale vremii ar fi materialul utilizat de Eminescu, poetul l-a purificat la focul poeziei și i-a dat o rezonanță dincolo de limitele stricte ale inspirației. Dar iată o frază, în aceeași *Teorie a poeziei*, concludentă, despre aceeași *Scrisoarea III*, în care Eminescu „...ajunge de parcă atacă nominal (sublinierea e a d-lui Mihail Dragomirescu) un întreg partid politic“.

Iată de ce ne mărturisisem surprinderea. Astfel de schimbări la față, ca acelea relevate în articolul d-lui Tudor Teodorescu-Braniște, nu le-am întînit nicăieri, în opera critică a d-lui Mihail Dragomirescu — ba, precum văzurăm, dimpotrivă. Afară dacă acel „întreg partid politic“ n-o fi cel conservator. Ceea ce ar întrece toate limitele. *Scrisoarea III* a apărut în *Convorbiri literare* în 1881 și e concomitentă cu activitatea ziaristică și polemică a lui Eminescu la *Timpul*. Nu aflăm spațiul suficient, astăzi (mai ales că, asupra acestei identități, am mai stăruit și altădată), dar ar fi și instructiv, și senzational să reproducem toate pasagiile, de vervă și artă pamfletară, cu cari Eminescu flagelează pe liberali, pe „roșii“ în articolele contemporane *Scrisorii III*. Mai mult: sînt în articolele din *Timpul* imagini, credințe, particularități de stil, cari au trecut, în același timp, și-n opera lui poetică. Este un ade-văr, fertil în sugestii și pentru istoric literar, și pentru critic.

Vom desprinde, pentru astăzi, un singur pasagiu, pe care cetitorul îl va recunoaște, din ecourile respective ale *Scrisorii*. „Martiriul lucrativ“ și „clasa patrioților“ sînt teme frecvente în articolele lui Eminescu, amintind pe acel

„...au de patrie virtute, nu vorbește liberalul...” din *Scrisoarea III*. Dar iată pasajul cu timbru cunoscut din *Cultura roșilor* : „De la Seina, din Bizantia, din lupanare și din spelunci v-ați cules apucăturile politice și morale ; nu din istoria și din natura poporului nostru. De aceea ați fost ca virusul în organismul viu al nației ; de aceea corpul material al nației moare și se purifică, pentru aceea voi, paraiziții, nu vă puteți aclimatiza, pentru că voi, etnic și moralicește, sînteți străini cu totul de substanța din care e compus neamul românesc. Nu e rușine că ați uzurpat numele de român, rușine că strămoșii sînt condamnați a purta același nume, cu care vă drapați corupția și mizeria de caracter“.

Cu *Scrisoarea III* e mai mult decît un atac *ad hominem* și *ad factionem*, nici îndoială. Dar aceea-i altă poveste.

Cuvîntul, București, anul V, nr. 1343, din
17 ianuarie 1929, p. 2.

ACTUALITATEA LUI EMINESCU

Nu știu dacă sărbătorirea, peste 10 ani, a unei jumătăți de veac de la moartea lui Eminescu, se va bucura de altă strălucire decît aceea de astăzi și dacă în locul pelerinajului (sau dimpreună cu el) la lespede mormîntală și sub teiul sacru din cimitirul din deal, mulțimile dimpreună cu oficialitatea nu se vor descoperi în fața acelui monument grandios, așezat în inima Bucureștilor, și pe care cei patruzeci de ani, de pînă acum, *nu putea* să-l ofere întru preamărirea celei mai curate glorii a neamului românesc. Nu ne mai îndeamnă inima la profeții, însă nimic nu s-ar opune ca, peste zece ani, lințoliul acesta de sufocantă politică să fie primenit, alte gînduri să se statornicească în cugete și un ideal de omenie și de cinstire a mucenicilor sufletului să călăuzească pe cei din fruntea trebilor obștești.

Toate minunile sînt cu puțință. Peste 10 ani poate că se va putea călători în lună, se va vorbi la telefon cu domnii din Marte și Eminescu își va avea, poate statuia și ediția definitivă a operelor sale, monumente deopotrivă de inevitabile, dar pe cari zilele de astăzi nu puteau să i le ridice. Comemorarea de astăzi nu putea să se săvîrșească decît în entuziasmul tinerimei studioase și în preajma mormîntului său mai mult sau mai puțin înflorit. Comemo-

rare îndestulătoare, însă, ca să ne amintească sugestivă actualitate a simbolului eminescian pentru care se cuvine să murmurăm versul din urmă al excepționalei lui poeme, închinată în 1871, la Putna, la mormîntul Voievozului : „O, Ștefan ! tu ești mare și la mormîntul tău“.

Ne mișcăm, încă, în zodia politică. În zodia acea blestemată pe care a străbătut-o și Eminescu și în înverșunările și revărsările de gaze otrăvitoare, ale căreia, scafandru de tranșee a luptelor sociale și politice, a militat și a trimis cele mai violente sulițe. Nu numai că molima aceea liberală împotriva căreia a blasfemat și medicamentat în memorabile formule Eminescu, nu s-a stins, dar ea s-a înverșunat patruzeci de ani, de la moartea poetului, a molipsit în dreapta și în stînga și, dacă nu ne-ar fi teamă de împlinirea nenorocirii de care ți-e teamă, am spune că sînt indicii, că liberalizarea întregii noastre vieți politice pîndește cu virusul ei devastator, de pretutindeni. Și atunci, cine să se fi gîndit la Eminescu, în toți acești patruzeci de ani, de la moartea lui ? Politicianii, de pe fruntea cărora nu s-a șters încă urma pecetei de foc, din aricolele și versurile lui, memorate cu sfîințenie, de generații de școlari ? Panglicării codului penal, pentru care Eminescu făcea apel la Țepeș Vodă și la metodele lui radicale. Economisții, experții în profitabile afaceri personale, care au anexat bogățiile țării spre binele organismelor lor politice, neuitînd să invoace, totuși, înalte rațiuni naționale ? Cine să se fi gîndit la Eminescu, la datoria de cinstire care i se cuvenea, între primii, la moștenirea lui de artă, pe care din nefericire nu o bănuiră comercializabilă, la acel Eminescu, pe care le plăcuse să-l vadă totdeauna în nori și stele, fie și de-a dreapta tatălui, dar în nici un caz între ei, spirit cît ar fi vrut, și cît mai puțin om, de pe pămîntul acesta, cu marea lui sete și foame sufletească, cu multele lui nevoi lumești.

Pentru că, oricît ne-am da după deget nu putem să nu aflăm comemorării acesteia de patruzeci de ani de la moartea lui Eminescu, mai ales această actualitate : Eminescu este, pentru noi, patronul canonizat al scrisului românesc, victima sacră a statului anticultural, de ieri și de astăzi, simbolul renunțării lor, jertfa mediocrației politice care nu l-a înțeles în viață și nu-l iartă nici după moarte. Între tabăra Eminescu și tabăra Caragiale, noi ne raliăm acesteia de a doua : Eminescu a fost un torturat în viața lui, și cei cari puteau și trebuiau să însenineze temnița ziaristului au trecut cu ochii închiși pe sub zăbrelele caznei lui. Legenda cu noblețea și dezinteresarea lui Eminescu, de cele pămîntești și stricte, nu trebuie să mai circule. Și e de mirare cum de vitriolul ironiei lui Caragiale n-a ars de tot această poveste. Desigur, gloria lui Eminescu, e cu atît mai mare, în ceruri și pe pămînt, cu cît în piatra seacă a adversităților materiale a răsădit crinii suavi ai liricii lui nemuritoare. Însă cel care repeta despre sine distihul german : „sărac la pungă și bolnav în inimă, îmi tirăsc lungile-mi zile“, însă autorul scrisorilor, așa de antibiografice și pămîntești, scrise în vremea ziarismului, a trebuit să sufere. După cum, de bună samă, numai un ins care trăia sub bolta de plumb a nevoilor și la un pas de prăpastia nebuniei putea să scrie în 1882, cu un an înainte de îmbolnăvire, aceste rînduri smulse din adîncurile disperatei lui lucidității : „...Sînt strivit, nu mă mai regăsesc și nu mă mai recunosc... Aștept telegramele Havas, ca să scriu iar, să scriu de meserie, scrie-mi-ar numele pe mormînt și n-aș mai fi ajuns să trăiesc“.

Desigur, s-ar fi putut scrie și alte cuvinte, pe treptele acestei comemorări. Să fi cîstit, în ditirambii de rigoare, revoluționarul liricii și metricii, pe misticul naționalismului, pe vibrantul ziarist, pe somptuosul povestitor, pe familiarul cronicelor și muzei populare, pe poetul cînd gra-

țios când grav ș.a.m.d. Ar fi fost însă un început de reculegere. Însă nu vi se pare că ne aflăm în ghiarele unei actualizări a lui Eminescu și că va mai curge puțină apă pe Dunăre pînă la marea și senina sărbătoare, la care sufletul lui zbuciumat aspiră ?

Cuvîntul, București, anul V, nr. 1494, din
20 iunie 1929, p. 1.

BOTOȘANII ȘI EMINESCU

Oficialitatea — am numit Ministerul Artelor — ocupată să redacteze cele două serii de adrese contradictorii pentru suprimarea și apoi pentru reintegrarea funcționarilor sacrificăți pe altarul economiilor bugetare — n-a găsit cu cale că patruzeci de ani de la moartea lui Eminescu pot alcătui prilej de sărbătoare. Întrebați „ministrul“, secretarul general dimpreună cu comisia de disciplină ar fi răspuns că așteaptă, — mai ales că speră să apuce cel puțin două legislaturi și o fărtaie — să se împlinească o jumătate de veac pentru ca festivitatea să fie grandioasă, așa cum geniul *Sărmanului Dionis* merită. În așteptare, voi participa desigur la inaugurarea clubului cultural din cutare comună, vor asista la jubileul de 2 ani ai regalității lui Mihai al II-lea și așa mai departe.

Ce n-a făcut însă oficialitatea au supliniit entuziasmele juneții universitare și în bună parte, orașul de baștină și de martiraj, al lui Mihai Eminescu, Botoșanii. Și tot din Botoșani ne sosește un frumos album comemorativ, într-o ținută tehnică de toată calitatea editat de publicația locală *Cuvîntul nostru*, sub îngrijirea tinerilor idealiști Mihail Cîntea și Mihail Țupa.

Am cetit de la confrății din presa bucureșteană, critici și rezerve privind această publicație și mai ales alcătuirea ei redacțională. Rezerve care, orice s-ar zice, pot sta întot-

deauna în picioare, cînd e vorba de publicații ocazionale, oricine le-ar întreprinde și pentru oricare din festivitățile noastre culturale.

Publicația omagială de la Botoșani n-a urmărit altceva decît a dat și grija ei trebuia să fie ca materialul solicitat de la meșterii de seamă ai condeiului și de la specialiștii chestiunilor eminesciene, să fie prezentat în condițiuni de decență tehnică. Și sub raportul acesta nimic nu poate fi imputat albumului omagial de la Botoșani. Hîrtie, ilustrații, acuratețe, totul constituie o reușită editorială, mai presus de laudă. Dar, oare, materialul, cum pretind unii din confracții noștri să fie așa de dubios ? Desigur : pagini de d-nii G. Bogdan-Duică, G. Ibrăileanu, reputați eminescologi ar fi fost mai mult decît binevenite.

Sîntem, chiar ferm încredințați că ele au fost solicitate. Și nu e vina inițiatorilor dacă ele lipsesc. Însă nici ceea ce se cuprinde nu poate fi ușor trecut cu vederea. Studiul d-lui Cezar Papacostea, tratînd despre *Eminescu și filozofia indiană*, al d-lui Barbu Lăzăreanu despre dicționarul de rime al lui Eminescu, al d-lui Tempeanu despre Platen, oricît schița aceasta de studiu se ferește de concluzii, relațiile d-lor Elie Dăianu, Leca Morariu ca și cuvintele lirice ale celorlalți colaboratori, alcătuiesc un material prețios, între toate.

Dacă am regreta ceva, ar fi poate, întru întîi, nota polemică din cele cîteva rînduri liminare ale d-lui Nicolae Iorga. „Dar influența unui creator de frumusețe se judecă nu după ce-î cari-i imită forma — și nici atîta nu se mai face de o bucată de vreme, cînd toți, în zodia d-lui Arghezi scriu în noi ritmuri, mai mult frînte — ci după gîndul creator.” Așa scrie d-l Iorga și n-am voi să discutăm aceste afirmații așa de discutabile, cînd dacă e cineva astăzi, mai aproape de Eminescu — liricul, nu este altul decît poetul Tudor Arghezi.

Iată, mai ales, pentru ce noi am fi dorit, în ce ne privește, să mai găsim în frumoasele pagini ale albumului,

transcrise memorabilele şedinţe ale consiliului municipal al Botoşanilor, din 1887, cînd cererea de ajutor iscălită de 60 de cetăţeni ai urbei poetului se izbea de replici ca acelea : poetul e prea mare pentru judeţ“ (deci să-l ajute ţara) sau : „judeţul are nevoie de cazărmi“ şi ar fi „incorect“ să se dea ajutoare care ar deschide şi alte apetituri.

Am fi voit transcrise acele penibile şi ruşinoase pertrac-tări şi pentru a marca distanţa de la foştii botoşăneni la generaţia idolatră (cum e şi drept) de astăzi, dar mai ales pentru a se vedea că dacă a trebuit gloriei lui Eminescu patruzeci de ani ca să se încetătenească e totuşi vorba de o glorie postumă, care nu inoportunează pe nimeni. Altmin-teri ne aflăm în aceeaşi stare de spirit de acum patruzeci şi ceva de ani, în ce priveşte pe cei vii.

Cuvîntul, Bucureşti, anul V, nr. 1512, din
8 iulie 1929, p. 1.

EMINESCU LA BERLIN

Biografia unui scriitor, spune cu aproximație Saint-Beuve, e însăși bibliografia operelor lui. Sub aere de paradox, afirmațiunea închide adevăruri elementare și în primul rînd pe acela că mai presus de oricare amănunt de viață, al scriitorului, stă pagina, gîndul, opera. Nu înscamnă însă și nici Saint-Beuve, el, virtuosul atîtor biografii din istoria literaturii universale, nu se va fi gîndit că viața unui scriitor afirmat e lipsită de interes, fie ca spectacol în sine, fie ca instrument pentru mai temeinica înțelegere a operii însăși.

E cazul, cu deosebire, adevărat pentru Mihai Eminescu, a cărui biografie nici pînă astăzi, patruzeci de ani după săvîrșirea lui din viață nu a fost scrisă. Iată ce ne reamintește de-a dreptul d-l I.V. Pătrășcanu într-un crîmpei de biografie, *M. Eminescu student la Berlin*, publicat în nr. 2 al excelentei reviste *Capricorn* de sub direcția d-lui G. Călinescu : „În cele peste cîteva sute de studii critice, biografice, informative, omagiale din cărți, reviste și jurnale — fie în limba română, franceză sau germană — scrise de critici și literați, începînd de la Maiorescu și pînă azi, timp de aproape 60 de ani nu avem încă o biografie completă a lui Mihai Eminescu.“

Biografia operii lui Eminescu este cu adevărat mult mai bine cunoscută. Nu mai departe în chiar același număr

al *Capricorn-ului* d-l Lucian Boz începe publicarea unui valoros studiu de exegeză, bogat în lumini indiscrete și pătrunzătoare trimise în cotloanele cele mai tainice ale *Lucceafărului* și *Sărmanului Dionis*. Iar anul ce trecu, precum vom avea în curînd prilejul să detailăm, fu cu deosebire avut în studii eminesciene în fruntea cărora stă cel al d-lui Tudor Vianu *Poezia lui Eminescu*.

Dacă, avînd să alegem între cercetarea biografică și lucrarea de exegeză, îndoială nu poate fi pe care din două vom alege-o, nu înseamnă că nu dorim din adîncul conștiinței noastre scriitoricești, biografia lui Eminescu și că mai ales faptul de a n-o avea încă, nu constituie una din lacunele dureroase ale vieții noastre literare. Nu e vorba să alergăm la apropieri și exemple din celelalte literaturi. Ar fi să nesocotim legile de dezvoltare, proprii fiecărei literaturi, vechimea, tradiția și urmările lor favorabile. E de-ajuns să ne uităm în preajmă, să reținem cîte biografii inutile se tipăresc sub ochii noștri, pentru a înțelege cît întîrzie biografia lui Eminescu, înția dintre biografiile ce se cade a fi cunoscută.

Dacă atîtea din lucrările spirituale întîrziate în cuprinsul hotarelor noastre sînt a se pune pe socoteala condițiilor nefavorabile ale culturii noastre, în cazul special al biografiei lui Eminescu, pricina mai vine și din natura specială a acestei biografii. O viață bogată în peripeții, un cîmp de peregrinare dintre cele mai întinse nenumărate profesii și stări de spirit, studii universitare și expansiuni autodictate au favorizat, cum era și de așteptat, anarhia materialului biografic eminescian. Adăogați, în cazul special al nefericitului Eminescu, stolurile de corbi și haitele de hiene ale istoriei literare, trecînd atîtea basme și scornituri drept fapte autentice și incurcînd și mai mult un material ce nici n-apucase să se descurce. De aceea nu prea înțelegem nota privind pe d-l Octav Minar, din articolul d-lui I.V. Pătrășcanu : pe deoparte d-l Octav Minar nu prea inspiră încredere, fiind lipsit de spirit critic, pe de

alta materialul prezentat de d-sa e de mare valoare. Cred că afirmațiile se exclud.

În materie de istorie literară, deci și de biografii, creditul e condiția esențială ce se cere. Și creditul acesta se obține grație spiritului critic științific. Or, în biografia eminesciană avem deja cercetători și opere, fragmentare evident, din cele mai prețioase : d-l Bogdan-Duică, Ion Grămadă, publicația *Mihail Eminescu* din Cernăuți etc. . Acestor exploratori pasionați li se adaogă astăzi și autorul articolului din *Capricorn*, în care se determină hotelul — Bremer Hof — unde a locuit Eminescu, în Berlin, în timpul studiilor dintre 1872—1873. E o clădire în Albrechtstrasse, la două minute de Universitate și Tiergarten.

Cuvintul, București, anul VII, nr. 2057, din
12 ianuarie 1931, p. 1.

EMINESCU ZIARIST

Întîmplarea voiește ca opera ¹ ce ne-a reamintit strălucita activitate ziaristică a lui Mihai Eminescu, și despre care ne vom întreține în rîndurile de astăzi, să cadă în împrejurări așa de sugestive, că, oricît am voi să ne smulgem tiraniei coincidențelor, n-o putem face. S-au inaugurat zilele acestea o sumedenie de busturi pentru oameni ale căror merite nu le vom precupeți și pentru memoria căroră s-au mobilizat devotamentele pe cari iarăși nu le vom pune la îndoială. Mîine, poimîne și după aceea neîntrerupt, se vor inaugura altele și altele, fără ca vreun devotament, particular sau de Stat să se decidă să dea chip pietrei sau bronzului datorat memoriei lui Eminescu. Scris este să-i treacă toți înainte și așa se va întîmpla, oricîte regrete ar schița vinovații (noi toți laolaltă, mai la urma urmei). Cei cari ar putea s-o facă n-au nici un interes și pentru imacularea omagiului e chiar foarte bine că nu vor s-o facă. Iar cei cari ar trebui s-o facă nu pot încă pentru că ferveța cultului lor n-a depășit pînă astăzi, cercul unei admirații platonice. Din conjugarea acestor două atitudini vine că Eminescu nu are și nu va avea multă vreme, imagina statuară în Capitală, în nici un caz mai înainte ca ultimul dintre negustori de toval (am numit

¹ M. Eminescu : *Scriseri politice* ediție comentată de D. Murașu, editura *Scrisul Românesc*, Craiova.

pe oamenii politici, convertiți, peste noapte la dinasticism) să-și fi comandat statua lacheastră sau cel puțin bustul în patru labe.

Dar dacă astfel de inițiative întârzie să se producă, altele cu mult mai valoroase, cu cât pornesc dintr-o devoțiune ideală și idealistă, își afirmă prezența în cîmpul nenumăratelor publicațiuni legate de viața și opera *Sărmanului Dionis*. Între ele se cuvine să facem loc, printre primele, și ediției *Scrierilor politice* ale lui Mihai Eminescu, pe care o tipărește d-l D. Murărașu, doctor în litere. Lucrarea apare în colecția de clasici comentați de care îngrijește d-l profesor universitar N. Cartoian, emeritul istoriograf al literaturii noastre vechi și al lui Mihail Kogălniceanu și în excelenta prezentare tehnică a editurii *Scrisul Românesc* din Craiova. Fruct al unei aplicațiuni de ani în literatura și ziaristica eminesciană, volumul d-lui D. Murărașu aduce, chiar și în cadrul unei publicațiuni adresîndu-se junimei universitare și preuniversitare, inovațiuni și împliniri așa de prețioase, că ele fac din prezenta lucrare o ediție pe trei sferturi critică. Să spunem numai că se tipăresc, de astădată, și articole ce n-au mai figurat în nici una din edițiile anterioare și că ampla introducere a d-lui D. Murărașu expune cât se poate de fericit contingentele ziarismului eminescian și doctrina politică a gînditorului. Dacă am adăoga și observațiunea că dinainte de război chiar scrierile politice ale lui Mihai Eminescu, fie în ediția Scîrtu, fie în cea a lui Păulescu, fie în cea a d-lui N. Iorga, se epuizaseră, vom înțelege marele serviciu pe care editură și comentator îl fac culturii românești de astăzi.

Este o actualitate a lui Eminescu, despre care tot insul, mai mult sau mai puțin inițiat în tainele literaturii, are cunoștință. Reeditarea scrierilor lui politice dovedește cât de actuală este și cealaltă operă a lui, ziaristica. Ziaristul naționalismului, care în *Federațiunea* de la Budapesta, în

1870 trata despre directivele politice românilor din Ardeal și indica drumurile de viitor ale monarhiei cezaro-crăiești, ziaristul adâncit în trecut și în glorificarea mărețelor lui figuri, apolegetul muncii, junimistul înverșunat împotriva formelor goale de sens și imitație numai, ale pseudocivilizației occidentale, țărănistul acela de care ar trebui să roșească toți farsorii țărănismului de astăzi — ne-a lăsat o operă ziaristică, nu numai strălucită ca expresie dar și de un timbru de clopot actual. Dar mai cu seamă este actuală toată risipa aceea de vervă, de pamflet și de fier roșu pe care le-a aplicat între 1877 și 1883, partidului liberal, în coloanele *Timpului*. Dacă Eminescu a fost sau nu ideologul doctrinei conservatoare, iată ce este încă de domeniul controverselor, dar că a fost cel mai înverșunat critic al liberalismului, întrupat în roșii ¹ vremilor acelora, iată ce este de necontestat. Și critica lui a mers așa de adânc încît recitite astăzi, în plină lichidare liberală (înțelegînd prin aceasta toate formele de partid, ale aceleiași sistem de guvernămint : național-țărăniști, averescani etc.), articolele lui Eminescu par scrise de aseară sau pentru ziua de azi. Știu că ați dori cîteva rînduri cel puțin din articolele ce se intitulează : *Ficțiunea parlamentară ; arta guvernării, mizeria vieții noastre publice ; spiritul de gașcă* etc., etc., decît cari nu s-au scris altele mai actuale, mai vibrante, mai senzaționale. Lipsa de spațiu ne împiedică să facem un cuvenit și bogat florilegiu. Voi alege, pentru motive ce se vor înțelege ușor, un citat din demisiunea lui Eminescu de la *Timpul*, unde colaborări indezirabile îl puneau într-o situație greu de suportat : „Permiteți-mi a vă declara că mie unuia nu mi-e cu totul indiferent cu cine împărtășesc onoarea de a colabora la una și aceeași publicațiune. Am fost pururea în contra acelor scriitori cari cred a se putea dispensa și de talent, și de cunoștințe, și de idei, numai dacă vor vorbi într-un mod incalificabil de persoana

¹ *Liberalii* (n. ed.).

Regelui, pînă în momentul cînd mîna monarhului semnează — cu dispreț — vreun decret de decorare sau de numire în funcție“.

Schimbați numai puțin din termeni și veți avea imaginea leită a ravagiilor politice din ziua de azi, consecința firească a degradărilor semnalate și înfierate de Eminescu cu jumătate de veac în urmă.

Curîntul, București, anul VII, nr. 2109,
din 6 martie 1931, p. 1.

VIATA LUI EMINESCU

Evenimentul se cade notat nu numai cu oarecare promptitudine dar și cu toată gravitatea cuvenită covârșitoare lui importanțe. Căci este un eveniment de o covârșitoare importanță acela care s-ar putea însuma în câteva cuvinte numai : avem, în sfârșit, biografia lui Eminescu. Și lucrul este atîta de neobișnuit, epocal aproape, încît afirmația, din postfață a d-lui G. Călinescu, după care meritul acestei lucrări este „deocamdată acela că (ea) *există*“, afirmație ce s-ar părea ieșită dintr-un exces de modestie se dovedește a fi, pînă una-alta, (ca să variăm adverbul d-sale), și cea mai cuprinzătoare dintre prețuirile cîte i se cuvin.

Prețuiri nenumărate, căroră le vom face, în timp util, loc, în chiar această foaie. Dar prețuiri ce pot și trebuie să fie precedate de cele cîteva considerații de astăzi, în litera căroră cetitorul cată să vadă un preambul, în totul organic. A fost întotdeauna, în cultura noastră, și nu ne-am sfiit a ne alipi celui cor, o lamentație obștească, privitoare la lucrările de inițiere istorico-literară, care începea și sfîrșia, obsesiv aproape, cu refrenul : n-avem o ediție a lui Eminescu, n-avem o biografie a lui Eminescu. Dacă ediția critică se lasă încă așteptată, biografia își face o intrare triumfală în literatura ultimilor decenii și se așează la locul de atîta amar de vreme, vacant. Singura noastră culpă

este, și nu vedem de ce n-am recunoaște-o, că am socotit astfel de întreprinderi de obligația Statului și că întotdeauna reproșurile se adresau oficialității și inerției ei condamnabile. Fără să oitem o iotă din vechile rezerve la adresa Statului absent în materie de cultură, monumntala lucrare a d-lui G. Călinescu arată cit se poate aștepta de la inițiativa particulară și cîți fermenți generatori se cuprind într-însa. Și la numele de pe acum legat de posteritatea *Sărmanului Dionis*, al d-lui G. Călinescu se cuvine să anexăm și pe acela al editurii *Cultura Națională* și pe al directorului ei.

Două sînt constatările asupra cărora cade-se să ne oprim astăzi. Întîi să revenim, fie și pentru o clipă, asupra afirmației că *Viața lui Eminescu* este întîia biografie a poetului. D-l G. Călinescu însoțește lucrarea d-sale de cîteva explicații referitoare la materialul informativ, la vastul material din care bibliografia ce-i însoțește volumul nu este decît o slabă imagină, pe care a avut să-l despoale. Și termenul e mai mult ca oriunde binevenit dacă ținem seamă că foarte mult din acest material era fantazist și alterant. Operația de verificare, de cernere a tot atîtea date și de coordonare, după aceea, pentru ca din nenumărațele cioburi risipite să reconstituie vasul sacru al armoniilor eminesciene, iată lucrarea la care d-l G. Călinescu s-a aplicat cu paciență, dar și cu metodă critică și iată și marele d-sale merit. Cum se exprimă, deunăzi, eminescianismul nostru a fost alterat, și sub raportul biografic, de incursiuni ca acelea ale răsposatului Zaharia (altminteri prob tehnician) și Octav Minar și o astfel de imagină nu putea să mai dănuie. Singură mica „viață“, proaspătă și astăzi, deși veche de două decenii, a părintelui Gala Galaction, mai rămîne să închine o smîrnă pe care d-l G. Călinescu o așează astăzi pe un adevărat altar critic și erudit. Iar anecdotele și incompetența lui Teleor sau Gheorghe Panu trebuiau trecute printr-un ciur autentic.

Și a doua observație e aceea privitoare la specia biografiei de astăzi. Când d-l G. Călinescu respinge caracterul de *viață romanțată*, ce s-ar putea aduce lucrării d-sale, d-sa e întru totul întemeiat. Biografiile romanțate, atâtea dintr-însele, n-au răspuns menirii lor. Biografia d-sale este una critică iar literară, deci romanțată este întru atîta întrucît literatul elaborează și un portret al lui Eminescu, nu numai o arhivă pusă la punct. Cu acest corectiv calificativul de viață romanțată poate fi acceptat. Viața patetică a lui Dostoevski, datorată lui André Levinson, informată și interpretată totodată, e una din răușitele genului. Viața lui Eminescu, cu care d-l G. Călinescu umple marele gol al culturii noastre, e din aceeași plămadă. Ea va iniția, va ferma și va deschide acel drum, pe care d-sa cel dintîi își promite să grăbească cu acea cercetare asupra operei lui Eminescu, căreia lucrarea de astăzi îi este prețioasă temelie.

Curintul, București, anul VIII, nr. 2521,
din 28 aprilie 1932, p. 1.

C. CĂLINESCU : VIAȚA LUI MIHAI EMINESCU

Am salutat, la timp și cu binecuvântată emoție, apariția acestei magistrale lucrări, pentru ca astăzi să putem trece de-a dreptul la meritele ei, variate și multiple. Rămăsesem în chiar rîndurile introducerii noastre la semnificația „biografiilor romanțate“, gen hibrid, în majoritatea cazurilor, dar înlăuntrul căruia s-au scris totuși, destule evocări patetice, în care informația și spiritul critic se conjugau în cea mai desăvîrșită armonie. *Viața lui Eminescu*, cu care d-l G. Călinescu onorează literele românești, împlinind totodată și una din cele mai dureroase lacune ale culturii noastre actuale, este una din acele romanțate biografii critice, în care puterea de evocare și darul de a reconstitui din disiect și incert, domină toate celelalte însușiri : erudiție, critică a textelor și a ipotezelor, inițiativă interpretantă ș.a. E ca o trecere de undă electrică peste rume-gușul de fosfor al unei vieți ruminată de soartă și de oameni sau, ca să rămînem pe terenul mitologiei populare, ca o chemare la viață, grație licoarei de apă vie, a unui Făt-Frumos, răpus în una din isprăvile lui istorice.

Artă asclepiană, cu atît mai necesară cu cît imaginea autentică a lui Eminescu trebuie smulsă alterărilor succesive, unele scuzabile și dictate de o devoțiune rău înțeleasă, altele vinovate și datorite, în bună parte, acelei faune de necrofori trăind în humusul istoriilor literare. În

această situație, la prima vedere inextricabilă, d-l Călinescu s-a călăuzit de un miraculos fir de Ariadnă, grație căruia întreprinderea d-sale nu numai a izbutit dar, pe deasupra păstrează și răsfringerile subjugate ale peisagiului labirintic, străbătut. Am amintit de alterări. Să le spunem cu un cuvânt mai puțin dur, legende. Ei bine viața lui Eminescu, dacă n-a fost pînă în ziua de astăzi organizată în planul biografic, a fost în schimb frămîntată în toate chipurile, răvășită, în toate direcțiile, ca într-o anarhică autopsie, la care nici un interes nu mai recomanda o cît de aproximativă reconstituire. A circulat atîta vreme și la majoritatea cetitorilor, credința că Eminescu a fost răpus de bolovanul pe care un coleg de ospiciu i l-a repezit în timp, că funebra eșarvă cu care i-a fost încins capul, după autopsie, și acoperind doar o linie de disecție, ia caracter de simbol, și de revelație pentru întreaga lui biografie. D-l G. Călinescu nu nesocotește, și pe bună dreptate, legendele. Nu le lasă, însă, nici de capul lor. Le aduce corectivele necesare, le filtrează cu sollicitudine, dar fără prevenire și extrage, dacă e cazul, atît cît poate fi adăogat acelui grînar de aproximativă autenticitate eminesciană, probabil într-o bună zi. Dacă la trecerea de veacuri, ceea ce a fost considerat, atîtea alte veacuri, legendă în epopeele homerice, se dovedește astăzi a fi susceptibil de o largă identificare istorică și geografică, grație instrumentelor de investigație critică ajunse la așa de mare perfecție și la un tot atît de mare dar de exegeză, n-ar fi exclus să se petreacă, la fel, lucrurile și cu miturile eminesciene. D-l Călinescu întreprinde de pe acum opera aceasta de izolare și de extragere, pe cît cu putință, a adevărului. Referindu-se la pletora acelor „eminescologi“, meșteri în confecționarea unor documente „de colecție particulară“, misterioase și pe cari nimeni nu le-a văzut, d-sa scrie aceste perfect îndreptățite rînduri : „Din aceste scrisori în care nu ne puteam încrede și de autenticitatea cărora nu ne putem îndoi totuși cu suficiente argumente,

grație relei credințe sau ignoranței numiților „eminescologi», sîntem siliți să extragem cu prudență adevărul. Cu cîtă greutate însă ?” Acestor herezi de foarte îndoielnică speță se adaogă acei fantaziști ai folclorului, așa-zicînd istorico-literar, pe cari un demon al colecționarului îi face să adune, orice și de oriunde. Și pentru aceștia d-l Călinescu are cuvinte de justă apreciere : „Am comite o greșeală dacă, bizuiți pe limbuția unui moș, stimulat cu rachiu, și mirat de interesul pe care i-l arată boierii de la oraș, am crede în toate minunățiile cîte se pun pe socoteala copilului”. Mai mult chiar, minunile acestea se întîmplă să fie de cele mai multe ori niște simple întîmplări, comune mediului, privit ca fabulos, de țară, în care a trăit Eminescu : „adevărul din aceasta este că Mihai trăia țărănește”. Amicii poetului și toți cei cari i-au închinat un cult în sine lăudabil, n-au defavorizat mai puțin imagina lui Eminescu. În oglinzile sufletului lor, chipul *Sărmanului Dionis* a tremurat de adieri străine și s-a strîmbat : „Prietenii care și-amintesc tinerețea lui Eminescu, sub impresia de mai tîrziu a operii sale cu formula pesimismului sau sub aceea a bolii care l-a răpus, sînt înclinați să ne înfățișeze viața poetului într-un ton sumbru și dezechilibrat. *Într-aceasta este și o doză de incultură și naivitate*”.

Cu aceste precauțiuni, cu acest discernămint critic, cu această atentă grijă la legendă și la cîtă semnificație s-ar putea ascunde chiar în ipotezele neconfirmate — op'ativul este încă una din raritățile metodei critice a d-lui G. Călinescu — întreprinderea d-sale nu putea să ducă altundeva decît la răușita pe care o repurtează.

Din acest proces de savantă amalgamare, se alege un Eminescu vibrînd de viață, de spiritualitate și de nefericire ca un gorun falnic în care s-a urcat seva adîncurilor, cu trufie, în a căruia coroană au izbit și trăsnetele dar și ciorile irevențioase și-au însemnat trecerea. Desigur, atîtea din viețile paralele ale lui Plutarch, atîtea din biografiile anecdotice ale lui Diogene Laerțianul sînt produse ale

fantaziei autorilor lor — ele nu sînt totuși mai puțin autentificate la reputata grefă a istoriei. Cum foarte bine observă d-l G. Călinescu, s-ar putea ca anumite puncte de biografie eminesciană să fie rezervate viitorului iar altele să fie retușate sau de-a dreptul răsturnate, sensul vieții lui Eminescu însă, în interpretarea pe care i-o consacră magistrala d-sale lucrare, nu poate fi altul. Și pe bună dreptate. Nu numai pentru utilajul critic cu care d-sa a despărțit grăuntele de pleavă, încă de acum, dar pentru misteriosul dar de a se fi coborît în taina aparențelor și de a fi alcătuit imaginea eminesciană dinlăuntru în afară. D-l G. Călinescu a surprins resorturile sufletești ale poetului, le-a verificat în toate manifestările lor, de aceea concluziile d-sale, par așa de firești încît vor încredința, în istoria literelor noastre, un Eminescu omenesc precît și magnific. La aceasta d-l G. Călinescu a fost înlesnit de două procedee, dovedite de-a dreptul fecunde. Este, întîi și întîi, marea d-sale sinceritate biografică. Grație ei și considerării fără de scrupule dar cu prudență dubitativă, a tuturor scăderilor și măririlor eminesciene, viața *Sărmanului Dionis*, se sanctifică. Dacă ne e îngăduit, a spune : d-l Călinescu a întreprins beatificarea lui Eminescu și a izbutit-o. După aceea este subtilitatea cu care biograful pune în contribuție opera lui Eminescu. În ea d-l G. Călinescu cetește tot atîtea semne sensibile ale experiențelor de viață și psihologice ale lui Eminescu, și operația aceasta, artificială cînd e un simplu exercițiu literar, este una din cele mai pitorești, mai amuzante și mai documentate ale vastei d-sale biografii. Cunoașterea pînă la indiscreție, a manuscriselor eminesciene, i-a înlesnit d-lui G. Călinescu apropierea cu opera publicată, identificări de locuri și date și chiar o nouă lumină proiectată asupra imaginii *Sărmanului Dionis*. Versurile primare și de laborator, din vremea boemei, vieneze sau versurile flagelante la adresa *Convorbirilor literare* și „Junimei” sînt tot atîtea revelații nu

numai de istorie literară, dar și din psihologic. Și este preocuparea neîntreruptă a d-lui G. Călinescu.

Preocuparea aceasta de a desprinde de-a lungul tuturor contradicțiilor biografice, „spiritul vieții” lui Eminescu face ca viața Poetului să apară, așa cum a și fost de bună seamă, de o mare vitalitate spirituală, de o superioară independență, de o rară conștiințiozitate și de o tot atât de rară înverșunare a soartei și a oamenilor. Copilărie ciudată, școlaritate mediocră, debut publicistic și peregrinări teatrale, formație artistică și intelectuală, probitate și înaltă concepție administrativă, ziaristică de mucenic și iubire nestinsă, toate aspectele unei vieți așa de complexă și de realizată, ca a lui Eminescu, trec pe sub ochii cititorului, în suita savantă și savant orchestrată a d-lui G. Călinescu. De aceea, d-l G. Călinescu are dreptate când, vorbind de „pesimismul incurabil” cu care Baritiu și o școală întreagă a gratificat și continuă pe Eminescu, scrie: „Ca și când aceasta ar fi fost o boală și nu o poziție speculativă a spiritului, fără consecințe practice”. Când d-sa vorbește de „mizeria metafizică” și congeneră a poetului, încă are dreptate, oricât s-ar părea de arbitrar, după cum din povestea fără de tremolo a neînțelegerii contemporane se desprinde netă convingerea că Eminescu a fost asasinat, parte cu preștiință, parte dintr-un absurd și neînțelegător olimpianism al prietenilor săi. Omul acesta, a cărui mare nefericire fu geniul său, omul acesta de o putere de muncă excepțională și de o tot atât de excepțională clarvedere socială și politică, a fost stors de vlagă înainte de vreme și supus celor mai groaznice chinuri morale de o societate obtuză și de patroni tot atât de obtuși — cu scuza poate că și olimpianismul este tot o mizerie metafizică. Studiul d-lui G. Călinescu face să trăiască, vie și singurindă, sub ochii noștri această crimă, cu atât mai zguduitoare, cu cât d-sa o lasă în termenii ei reci. Poetul care a imprecat așa de patetic în *Doina*, cunoștea și imprecăția pentru uzul său personal. Scrisoarea către Veronica Micle și scrisoarea pre-

vestitoare de furtună, cum scrie d-l G. Călinescu, din vremea sclavajului de la *Timpu*l sînt prea elocvente pentru ca să nu justifice concepția aceloră, și a d-lui G. Călinescu, cari vād în opera lui Eminescu cel mai prețios atestat biografic. D-l Tudor Vianu, în studiul liricii eminesciene, mergea pînă la identificarea autobiografică a *Luceafărului* și încercarea ni se păru cu totul îndreptățită. De aceea nu sînt pagini mai emoționante ca acelea povestind declinul lui Eminescu, din biografia d-lui G. Călinescu. E un declin de soare majestuos, un declin conștient, suav, cu splendori surprinzătoare, care dă și mai mult credit credinței că *Sărmanul Dionis* și dacă a fost din ginta damnaților baudelairiani, n-a fost mai puțin crucificat, de contemporani. Căci și dacă izvoarele de viață și artă ale lui Eminescu ar fi fost într-o măsură de la natură coclite, trecătorii și contemporanii nu s-au sfiit să le otrăvească definitiv.

Dar iată cartea cu care să vrem și nu se sfirșește așa de ușor. Informație, ecou, și perspectivă — de tot atîtea ori te vei adresa *Vieții lui Eminescu*, fie că ești diletant, fie că ții să te inițiezi mai afund. Cum alte lucrări eminesciene ne așteaptă, noi prilejuri să revenim ni se rezervă.

Cuvîntul, București, anul VIII, nr. 2536,
din 15 mai 1932, p. 1—2.

REVELAȚII EMINESCIENE

Sfîrșind, deunăzi, considerațiile noastre despre considerabila monografie *Viața lui Mihail Eminescu*, de d-l Călinescu, spuneam (înotînd ca într-un peisagiu de mahala eminesciană prin glodul greșelilor de tipar), că noi prilejuri ni se rezervă ca iar și iar să revenim la valoroasa și excepționala d-sale lucrare. Anticipam, într-un fel, acele traduceri și studii de curînd apărute, ce-și așteaptă rîndul și se cuvin crestate pe răbojul cultului eminescian. Iată-ne însă, obligați să revenim mai curînd decît socoteam și aceasta tot grație d-lui G. Călinescu. Ultimul număr din *România literară* începe publicarea unui lung poem eminescian *Memento mori*. Un vast panou pe tema caducității civilizațiilor, în care cunoscuta poemă *Egiptul* e doar un fragment detașat și care va fi figura de bună seamă într-o nouă ediție a studiului d-lui Ramiro Ortiz : *Fortuna labilis*, unde Eminescu figurează, prin interpretare, astăzi, numai cu sonetul *Veneției*.

Poemul (cu subtilurile-i : *Tempora mutantur, Vanitas vanitatum vanitas, skepsis, cugetări*) este impregnat de toată aroma eminesciană din epoca studiilor din Viena și Berlin și lectura lui bucură pentru toate diamantele, întregi sau sfărîmate, cîte abundă de la vers și de la strofă la strofă și cari vin să sporească tezaurul eminescian. Dar nu despre frumusețile sau lecțiile de laborator cu cari pre-

zentul poem întregeste figura *Sărmanului Dionis*, cată să vorbim în acest impropriu loc. Cît despre două chestiuni conexe, pe cari însăși această revelație eminesciană le dictează. Întîi, este aceea a absenței unei ediții critice a textelor eminesciene. Încercările de pînă acum, unele fragmentare, altele nenorocoase, au făcut și mai dureroasă această lacună. Studiile d-lui G. Ibrăileanu, pe tema edițiilor lui Eminescu reveneau doctei instituții, scot, în chip magistral, în evidență această vacanță. Am citat și cu alt prilej acel pasagiu din comunicarea de la Academie, a d-lui N. Iorga, în care „ediția integrală a lui Eminescu” revenea doctei instituții, păstrătoarea „prețioaselor caiete”. D-l G. Călinescu a dovedit cu magistrala d-sale biografie și dovedește și astăzi cu exhumarea poemului *Memento mori* că d-sa poate suplini dezideratul d-lui Iorga. Dacă la sfîrșitul monografiei biografice, despre care ne întreținurăm deunăzi, d-sa anunța ca iminent și studiul despre opera poetului, în notița cu care însoțește tipărirea revelantului poem, astăzi, anunță o ediție critică a tuturor postumelor, demne să fie luate în considerare. Deoarece, cum foarte bine observă d-sa : „Cu toate edițiile de poezii postume (Hodoș, Scurtu, Chendi) Eminescu a fost așa de puțin studiat în manuscrisele sale, încît cine se încumetă să studieze opera poetului își dă numaidecît seama că fără o transcriere sistematică a compunerilor inedite, nu poate întreprinde nici o lucrare”. Transcrierea sistematică recomandabilă chiar și textelor editate, ceea ce ar duce la acea ediție critică, încă de lipsă, și care dimpreună cu aceea a postumelor (în alcătuirea căreia gustul e de rigoare, și d-l G. Călinescu a dovedit să-l mînuiască cu dexteritate) ar realiza „ediția integrală” preconizată de d-l N. Iorga, în amintita comunicare academică.

Dar revelația aceasta eminesciană pune și o a doua chestiune, așa zicînd, și se va vedea de ce, de ordin personal. Amintirile, despre Eminescu, ale lui Ștefanelli cu-

prind un poem în 24 de strofe, pe care poetul i l-ar fi citit memorialistului, cu prilejul congresului de la Putna, în 1871. Era tipărit pe o foaie volantă, și, după lectura sugestivă, în pădure sau la poarta mănăstirii, întrebat de cine e, Eminescu ar fi făcut un gest evasiv.

N-am întâlnit poemul, precît știu, nici în postume, nici în relațiile despre serbarea de la Putna, cunoscute. Poemul, cu toate că ocazional e magnific, și întîia strofă ar avea parcă ceva din versul poemului revelat astăzi, unde e vorba de harpa lui Solomon, poetul-rege : „Și strunele plesnite și harpa desfăcută / În salcia pletoasă, de care atîrna / L-a Isterul rîpe, acuma este multă / Și cîntul ei de aur nu pot a-l deștepta“.

Dacă poemul este al lui Eminescu (și colaționările de ordin artistic sînt ispititoare) el nu trebuie să lipsească din ediția operelor sale. Dar dacă poemul e al lui Eminescu sau dacă dimpotrivă, într-un fel sau altul, problema este de mult soluționată — cine mai bine ar putea să pună punctele pe i, astăzi, dacă nu d-l G. Călinescu, despre a cărui „cunoaștere pînă la indiscreție a manuscriselor eminesciene“ vorbeam, cu atîta justețe, în ultimul nostru foileton.

Cuvîntul, București, anul VIII, nr. 2540,
din 19 mai 1932, p. 1.

INDEZIRABILUL EMINESCU

Banatul a adăugat încă unul în umărul busturilor închinat celui mai mare al nostru liric. Ne-ar plăcea să putem cunoaște cifra la care se ridică în întreaga țară cinstirile acestea, modeste cele mai multe din ele, dar cu atât mai prețioase, cu cât vin din unghiuri nebănuite și de la cele mai pure suflete. Să putem avea, așa-zicînd, o hartă, a difuziunii cultului eminescian, dimpreună cu datele de rigoare, într-un cuvînt, istoricul ridicării fiecărui dintre busturi. Donatori și subscriitori, timpul în care a fost tradusă în faptă inițiativa, comitetul diriguitor, materialul și costul, reproducere fotografice, etc.

Cîte nu s-ar putea creșta în marginea unei atari statistici. În ce favorabilă lumină n-ar apărea atîtea ținuturi și provincii, în ce binemeritată umbră n-ar intra atîtea altele despre care se spun cele mai frumoase basme. Să știi cîți gologani a dat bancherul și ministrul, cîți deputatul și primarul și cîți nevoiașul și salariatul. Ar fi, orice s-ar spune, un joc cu mult mai palpitant ca cele mai multe din cîte distracții încrucișate sînt astăzi în favoare. Dacă acestea toate la un loc pot fi luate drept cult și dacă nu ne înșelăm acordîndu-le o prea mare însemnătate? Cred că nu. Și Banatul și Bucovina și Clujul și Dumbrăveni și Moldovei și peste puțin Constanța, deci Dobrogea, unde se pregătește, de ziua Marinei, dezvelirea monu-

mentului, așa cum s-ar fi voit înmormântat poetul, la mare, toate aceste provincii și aceste orașe dovedesc, în orice caz o mai sigură conștiință de valorile nepieritoare ale nației, decât majoritatea celorlalte, în frunte, — se putea altminteri ? — cu Capitala.

Căci iată concluzia inevitabilă și semnificația particulară, pe care apropierea acestea i-o acordă. Toate încercările de a încetățeni amintirea lui Eminescu în această Capitală a tuturor schilodeniilor politice, în bronz și marmură, au rămas fără de ecou. Capitala care l-a martirizat nu-l dorește nici după moarte. Urmașii eminențelor electorale nu cedează cu nici un chip barajul. Surghiunit în marginea Capitalei, în mormântul de la Bellu, ei își socotesc datoria împlinită dacă i-au pus la cap, cum a cerut dînsul, un tei. Cît despre luceafăr, poartă singur de grijă să lumineze.

Și-apoi ce să spunem străinilor, care l-ar vedea ? Că a cerut războiul, că a cucerit independența Ardealului, că a făcut România Mare. Cînd s-o termina cu acestea, poate să-și aibă și Eminescu, indezirabilul, statuia. Atunci și nici atunci.

Cuvîntul, București, anul IX, nr. 2914, din
7 iunie 1933, p. 1.

UN EMINESCU INTEGRAL

Vorbind în 1929, cu prilejul unui Eminescu, editat tot de librăria Ciornei, la una din şedinţele Academiei Române, d-l N. Iorga afla prilejul să adune într-o expunere, pe cât de succintă, pe atîta şi de sugestivă, cîteva *Note istorice asupra editării operii poetice a lui M. Eminescu*.

Începînd de la ediţia din iarna lui 1883, a lui Titu Maiorescu, de la Socec, şi pînă la ultimele ediţii ale d-lor G. Bogdan-Duică şi G. Murnu, la cari se cade să adăogăm, din aceeaşi vreme, şi pe aceea a d-lui G. Ibrăileanu, tot de la Ciornei, d-l N. Iorga deosebea peste meritele incidentale ale fiecăruia dintre prezentatori o mare sfială în alcătuirea unui Eminescu complet, aşa cum se cuvine pentru cel care reprezintă, cu chiar cuvintele d-sale, din cursul „sintezelor la istoria literaturii“, din 1929 : „expresia integrală a sufletului românesc“. Ceea ce se încercase la Iaşi, în cunoscuta ediţie Cuza, era de două ori comentat, în cursul de sinteză şi în comunicarea de la Academie, într-o lumină cît se poate de defavorabilă : „dar economistul ieşean n-avea răgazul treburilor pentru a explora acest întins, dar încurcat material, nici pregătirea trebuitoare pentru o atît de delicată sarcină ca prezentarea ediţiei integrale a unei măreţe opere. A încredinţat deci lucrările unui tinăr grăbit, care abia a reuşit să descifreze scrisul repede al însemnătorului de versuri fugare, menite să

fie supuse mai târziu completării și cizelării...“ Ceea ce făcea pe d-l N. Iorga să-și încheie cu aceste cuvinte comunicarea de la Academie : „dar e o datorie pentru noi, păstrătorii prețioaselor caiete, pentru noi cari am îngrijit atita timp moștenirea literară a lui Alecsandri, să începem, printr-o comisiune la care bucuros aş primi să mă alipesc, ediția integrală a lui Eminescu, care trebuie să fie un monument național și pe care n-o poate da decit Academia Română“.

★

Din pricini binecuvântate, și mai presus de toate explicabile, îndemnul d-lui N. Iorga a rămas și pînă astăzi în stare de proiect. În schimb, s-au adaos de cîțiva ani încoace, o seamă de explorări eminesciene, de puneri la punct și de sugestii, în stare să ademenească la gîndul acelei ediții integrale pe care d-l N. Iorga o vedea realizată sub auspiciile Academiei, pe care fiecare cetitor român o așteaptă cu aviditate. Așa au fost între altele studiile critice tipărite în marginea edițiilor lui Eminescu de către d-l G. Ibrăileanu, cari toate augurau în d-sa pe unul din cei mai indicați prezintatori ai operei poetice a lui Eminescu. Deslegarea atîtor puncte obscure din cronologia eminesciană, rezolvarea, mai cu seamă, „postumității“ celor 25 de poezii, din cele mai bune, tipărite în cursul vieții declinante a poetului, au dus la acea ediție de la Ciornei, pe care am comentat-o la vreme și în care vedeam preludiul acelei ediții critice pentru care d-l G. Ibrăileanu era într-un fel oarecare predestinat. Picdici din cele mai serioase s-au așezat în calea acestui proiect și ediția critică a poeziilor lui Eminescu stă să apară sub îngrijirea, exclusivă, a profesorului C. Botez, cel care trebuia să fie auxiliarul d-lui G. Ibrăileanu. Cine a citit prefata, de curînd publicată în colanele *României literare*, în care acest benedictin vorbește, așa de cumpănit și de modest despre ediția critică a poeziilor, stînd să apară

de pe o zi pe alta, va înțelege că astfel de întreprinderi cer, dacă nu două eroisme, cel puțin două curajuri : unul din partea editorului, altul din partea prezintatorului. Ediția critică a poeziilor a avut șansa să le afle în persoana d-lor Al. Rosetti, directorul editurii *Cultura Națională* și Const. Botez, profesorul cu îndelungată pregătire, cu temerară inițiativă și cu o răbdare nu mai puțin temerară.

★

Pe drumul acesta se hotărăște să porceadă și editura Ciornei. Spiritul de inițiativă n-a lipsit niciodată acestui norocos mînuitor de energii și dacă, astăzi se poate vorbi de o așezare a pămînturilor în raporturile dintre literați și editori, meritul revine în mare măsură și editurii Ciornei. Editarea unui Eminescu integral, acest vis, precum s-a văzut din expunerea de mai sus, și această datorie ale culturii noastre contemporane erau făcute să ispitească spiritul de întreprindere și de jertfă al d-lui S. Ciornei.

Curajul său se cerea completat și la această trudă am socotit de datoria noastră să răspundem, cînd am primit însărcinarea să îngrijim de ediția integrală a lui Eminescu. Nu este desigur locul și nici timpul să detaliăm planul și concepția acestei ediții. Ca orice organism viu, ea se va lămuri și preciza în cursul creșterii. Fără să fie o ediție critică, în sensul strict al cuvîntului, fără să încorporeze, cu alte cuvinte, întreg materialul, atîta din el inform al manuscriselor, ediția integrală nu va fi, totuși, mai puțin o ediție interior-critică. Un spirit de selecție, alimentat din tot ce biografia eminesciană de pînă astăzi oferă mai prețios, va prezida, altoindu-se pe rîvna și pe conștiința prezentatorului. Stadiul actual al edițiilor de texte, în larga lume cît și la noi, a stabilit principii peste cari nu se poate trece. Cine le înfrînge, se înfrînge. Curentă sau critică, oricare ediție din Eminescu trebuie să porceadă de la cunoașterea

amănunțită a manuscriselor. Singură această scrutare, pe lângă verificarea tuturor edițiilor anterioare și a tuturor izvoarelor periodice, poate lămuri pe editor atît asupra conținutului cît și a planului ediției la care se angajează. De ea, de această intimă cunoaștere a manuscriselor depinde și cronologia și rectificarea erorilor și selecția acelor variante în proză și în versuri, și încorporarea postumelor, tot atîtea capitole importante în prezentarea unui Eminescu nu numai integral, dar și veridic.

Cu această declarație de principiu, orice cuvînt mai mult ni se pare de prisos. Ea constituie, așa zicînd, actul de fundație cu care se cuvenea să răspundem inițiativei eroice și, să sperăm, istorice a d-lui S. Ciornei.

Cuvîntul, București, anul X, nr. 3066, din
7 iunie 1933, p. 1.

STATUI PENTRU IOSIF ȘI CHENDI — PE CÎND ȘI LUI EMINESCU ?

Societatea Scriitorilor Români este, pare-se, în serie bună. Ieri obținea, cu grațiosul concurs al primarului reintegrat, un loc de la primărie ; ca mîine va ridica, din proprii fonduri, zidurile palatului său, iar astăzi pregătește sărbătorirea a doi dintre fruntașii ei, de la a căror săvîrșire din viață se împlinesc tocmai bine două decenii. Sărbătorire, ce dimpreună cu listele de subscripție deschise binevoitoarelor oboluri, țintește să ridice cîte o stelă funerară pe mormintele de la Bellu, ale nefericiților St. O. Iosif și Ilarie Chendi.

Pietatea societății scriitorilor se cuvine, în mod special, glosată, Iosif și Chendi fiind în analele literaturii noastre doi dintre ardelenii veniți din timpuriu în țară, cu ale cărei destine literare s-au confundat, fără ca dorul lor după viața de tihnă sau după vatra de obîrșie a Ardealului să li se fi stins, decît odată cu viața. Dovadă, la unul, acele cîntece de nostalgie din zilele de înfrîngere, dovadă la cestălalt continua legătură cu viața culturală ardelenescă, în ale cărei foi nu pregeta să tipărească și de unde își lua subiectele atîtor contribuțiuni literare. Dezrădăcinați din locurile de origină, și Iosif și Chendi și-au aflat, totuși, în viața literară a regatului mediul cel prielnic dezvoltării talentelor lor, în așa măsură că dacă pentru un

cărturar ca Lazăr și pentru un poet ca George Coșbuc; nimeni nu stă la îndoială să-i integreze contribuției Ardealului, Iosif și Chendi sint, deși ardeleni de bastină, mai mult ai țării de dincoace, decît de dîncolo. Dacă între motivele peisagiilor lui Iosif sint și cîteva ardelenesti, în schimb nici *Patriarhale*, nici *Credințe*, nu mai puțin *Cîntece* nu traduc, așa cum se poate spune pentru baladele și idilele înaintașului său, sufletul și atmosfera de dîncolo de Carpați. Și dacă i-a fost scris, căci un destin orb l-a minat pe un drum care nu era al său, să treacă drept rapsodul și trimbița aceluia marș, ce și astăzi se cîntă, să nu se uite că mai înainte slăvise pe Ștefan cel Mare, cu egală neutralitate lirică, de altminteri, pe Ștefan de la a cărui moarte se îplineau patru sute de ani, pe Ștefan glorificat, cu tot entuziasmul celor douăzeci de ani ai săi, de tînărul student Mihai Eminescu, promotorul serbării de la Putna din 1871. Ștefan O: Iosif rămîne pentru lirica acestui început de veac poetul de grație al cîntecelor de leagăn, baladistul cîtorva frumoase fragmente de cîntec bătrînesc, liricul îndurerat al propriilor sale nefericiri, fantazistul necunoscut din caleidoscopul gemenului său întru nefericire, Dimitrie Anghel, și mai cu seamă tălmăcitorul avizat și abil al atîtor tomuri de poezie străină.

Ilarie Chendi a făcut parte împreună cu Iosif din garda ce a însoțit o vreme pe d-l N. Iorga, la *Sămănătorul*. Funcționar la Academie, ale cărei arhive manuscriptice deprinsese să le cunoască bine, lui se datorește o bună ediție a postumelor lui Eminescu, a colecției sale de literatură populară și un prim volum din prețioasa corespondență a lui Vasile Alecsandri. Dar Ilarie Chendi a fost mai cu seamă criticul și polemistul, subiectiv de cele mai multe ori, întotdeauna pasionat, al vremii lui. Mușchetar al criticii într-o epocă în care Maiorescu amurgise, și urmașul său, d-l Mihail Dragomirescu, prelua numai sistemul său de sentințe fără apel, Ilarie Chendi a adus.

cu toate injustițiile inerente, un ritm accelerat și o trîmbă de voie bună în republica, amatoare de cancanuri și harțe, a literelor. Pentru amatorul de anecdotică și pitoresc, bogata activitate critică a lui Ilarie Chendi va rămîne oricînd unul din cele mai savuroase izvoare, fără a tăgădui cu aceasta, cultura serioasă și ascuțimea tăioasă a spiritului său. Iosif însuși, pentru care arătase o atît de categorică afecțiune, a avut să sufere de pe urma acestui *jongleur* al contradicțiilor. Moartea însă, care, după vorba străbunului Horațiu, izbește cu un egal picior coliba săracului ca și turnul împăratului, i-a înfrățit, în același an, într-un sfîrșit la fel de dureros, în aceeași cetate de sub pămînt, de la marginea Bucureștilor. Înfrățindu-i în același omagiu, de piatră și bronz, al statuilor, Societatea Scriitorilor Români a interpretat nu se poate mai fericit destinul, în viață și moarte, al acestor doi cărturari ardeleni de dinainte de Unire.

Dar pentru că societatea, spuneam, s-a decis să urmeze seria marilor ei realizări, ce-ar fi dacă tot ea ar lua și inițiativa ridicării, în acest București al tuturor monumentelor, unei statui lui Eminescu. Desigur, autorul *Luceafărului* n-a fost membru al Societății Scriitorilor, ale cărei atenții, în conformitate chiar cu litera statuelor ei, merg de preferință către scriitorii cari au fost sau îi sînt membri. Dar dacă Societatea prenumără atîți membri de onoare, de o autenticitate mai mult sau mai puțin indoielnică, cine mai mult ca Eminescu îi poate fi patronul și cui s-ar datora înțîia cinstire, dacă nu lui ?

Ce credea autorul *Sărmanului Dionis* despre statuile ridicate cărturarilor, se poate vedea din articolul său de la *Curierul de Iași*, unde vorbea de statuia închinată lui Eliade, de aceea ce se proiecta lui Lazăr și de semnul de pietate ce se așeza pe mormîntul lui Bolintineanu. Ce credea Eminescu despre sine și despre valoarea sa, iarăși se știe, dar mai ales o știm cu toții, astăzi, ce datorește poe-

zia, și cu ea noi toți, cu toate societățile noastre scriitori-
cești, genialului deschizător de drum.

Societatea Scriitorilor Români va reflecta de bună seamă și la această sugestie. Astăzi, mai cu seamă, când în fruntea primăriei stă omul care s-a dovedit prietenul artelor și urbanistul pentru care statuia celui mai mare al nostru liric nu poate lipsi dintre podoabele orașului ce se preface.

Cuvîntul, București, anul X, nr. 3090, din
1 decembrie 1933, p. 1.

CULTUL LUI EMINESCU

S-au ținut zilele acestea două conferințe, cu caracter medical despre Eminescu¹. *Opera lui Eminescu în fața psihiatriei* s-a intitulat conferința d-lui profesor Obreja și *Chopin și Eminescu din punct de vedere medical*, aceea a d-lui C. Bacaloglu. Bogate în informație și de o competență unanim recunoscută, ele au interesat în mod deosebit asistența și au izbutit să arunce noi lumini peste noaptea așa de lungă a celui mai mare dintre creatorii noștri de artă. *Sărmanul Dionis* n-a încetat niciodată să preocupe pe iubitorii noștri de literatură, dar anii din urmă au cunoscut o adevărată fervoare în manifestarea cultului eminescian. Iată nu mai departe, o spicuire a celor mai recente atenții : două romane închinat vieții poetului : *Bălăuca* de d-l E. Lovinescu și *Nirvana* de d-l Cezar Petrescu, urmări, și unul și altul, la romanele aceluiași, *Mite* și *Luceafărul*, apărute cu un an înainte. *Junimea față de Eminescu* e titlul unui substanțial articol de curînd apărut, al d-lui Radu Dragnea, unul din cei mai avizați dintre comentatorii culturii noastre. *Arta cuvîntului în poezia lui Eminescu* își intitulează d-l D. Caracostea, bine cunoscut pentru contribuțiile sale eminesciene, o nouă serie de studii. *Despre Eminescu și liberalismul*

¹ Articol radiodifuzat sub titlul : *Cultul lui Eminescu*.

a conferențiat deunăzi d-l Nicolae Roșu la Cernăuți. Dezvelirea bustului lui Vasile Pârvan la Cluj a prilejuit d-lui Barbu Lăzăreanu o apropiere între *Getica* istoricului și *Gemenii*, poemul de sumbră mireasmă getică, în care poetul povestește drama lui Sarmis și a lui Brigbelu. Adăogați glosele d-lor Petronius, Petre Haneș, C. Săteanu și alții, dimpreună cu edițiile cîte se succed, cu publicațiile anume închinat vieții și operei lui, fără să amintim cursurile universitare și se va înțelege chiar fără să fi epuizat toate semnele acestei atenții, din Capitală și de pretutindeni în țară, că ne aflăm în fața unui adevărat cult nobil și cu devoțiune slujit.

Este concluzia ce se cuvine nu numai să reținem dar chiar să subliniem pentru aceia cari ar fi înclinați să cetească în toate aceste manifestări mai curînd inițiativele îndoielnice ale unei mode decît preocuparea consecventă a unei înalte datorii de conștiință culturală. Căci și dacă nu s-au scris, astfel de rezerve tot s-au auzit formulate, cînd și cînd. Cei ce gîndesc astfel fac o îndoită eroare. Întîi că nu iau seama la exemplele altor literaturi, mai vechi și mai așezate decît a noastră, unde cultul marilor creatori naționali, ba chiar universali, nu cunoaște răgaz și unde se poate vorbi de întregi biblioteci închinat nu numai marilor genii dar încă și celor de al doilea raft. Și greșesc, după aceea, pentru că nu sînt încă pătrunși de vastitatea operei eminesciene și de culmile la cari s-a ridicat în atît de scurta lui viață, cel mai desăvîrșit dintre creatorii noștri. Nu interesul pe care l-ă suscitât Eminescu întotdeauna și...¹

Text radiodifuzat. la 11 februarie 1936.

¹ Manuseris incomplet, finalul lipsește.

ACTUALITATEA LUI EMINESCU

Au trecut 47 de ani din ziua de 15 iunie 1889, cînd, la capătul unei supraomenești încercări, s-a săvîrșit din viață, prometeica personalitate a lui Mihai Eminescu. Peste trei ani se va fi împlinit o jumătate de veac de la această pierdere și țara întreagă, oficialitate și obște, de la un capăt al ei la altul, va proslăvi, cu toată cinstea, pe acela, a cărui viață pămîntească a cunoscut grelele chinuri ale mucinicilor dar al cărui duh călăuzește și va călăuzi de-a pururi spiritualitatea românească.

Semicentenarul de peste 3 ani își concentrează de pe acum proporțiile și semnificațiile. Literaturile tuturor neamurilor cunosc în calendarul lor astfel de date festive. Literatura noastră chiar, nu e săracă în nume glorioase ce se cer reamintite, din cînd în cînd. Numele lui Eminescu se conduce de alte legi, decît cele calendaristice. El n-are nevoie de o zi anume, pentru că toate zilele i se cuvin. Pe el nu-l desmormîntăm de zile festive, pentru că el e veșnic prezent în mijlocul nostru, cu marea pildă a scurtei lui vieți de trudă și cu marile lecții de artă și de gîndire, înscrise la locul de frunte și de vază perpetuă, al fastelor noastre literare.

Eminescu a fost, poate, întîiul care a rupt, la noi, cu imaginea romantică a poetului scriind numai sub pasele

magnetice ale inspirației. Tânărul hoinar și adolescentul boem, cum l-au înregistrat legende, a fost în realitate o mare conștiință organizată. Pregătirea lui a fost metodică, răspunderea cu care și-a elaborat arta lui, enormă. Viața lui se încheie de fapt la 33 de ani, și imensitatea operei lui arată nu numai cât de dureros de nedrept a fost zarul care i-a oprit viața dar și cât de pildnică este această energie care la o atât de fragedă vîrstă a tras brazde nepieritoare în lirica și gîndirea românească.

Poezia lui Eminescu a avut înaintași demni de dînsul. Cârlova, Grigore Alexandrescu, Vasile Alecsandri. O mare personalitate lirică numai *El* a fost. Simțirea lui adîncă și rară, cuvîntul cu reflexe de ambră, melodia versului înrudit cu rugăciunea, tema cea mai delicată deopotrivă cu tema eroică, drama inimei lui ca și drama neamului său, nimeni nu le-a pătruns și nu le-a înălțat deasupra orizontului, ca *El*, pînă la dînsul. Ca o fîntînă de întinerire, lirica lui își păstrează intacte virtuți ; e și ca un izvor incoruptibil — dintr-însa își potolesc setea de artă nepieritoare toate generațiile, fără osebite. Căci alt izvor, așa de miraculos, ca al liriceii lui, poezia românească n-a cunoscut.

Dar Eminescu a fost și un gînditor. Nu unul din acei cugetători abstracti, cari așa de des se pierd în labirintul sistemelor lor, cît un cugetător de sugestive calități plastice. Un gînditor aplecat peste toate tainele neamului său, atent la toate zvonurile trecutului, solicitat de toate semnele viitorului. Ideologia lui patriotică, așa de impropriu denumită „ziaristică“, se vădește cu fiecare zi a fi una din pietrele de boltă ale așezărilor românești, de astăzi și de mîine. Nici una din problemele politice, sociale și economice, cari dirijează un popor, nu i-a fost absentă, și nimeni n-a adus în judecarea lor o viziune mai adîncă, mai profetică, mai actuală.

O atît de complexă personalitate, realizată în o atît de fugitivă trecere prin viață și ancorată în preocupările noastre permanente, artistice și naționale, încetează de a fi un pretext de comemorare periodică. *Ea este o prezență spirituală, de fiecare clipă* — și așa este, pentru cultura românească, Mihai Eminescu.

Text radiodifuzat la 15 iunie 1936.

ACADEMICIENI DE DINCOLO DE MORMÎNT (fragment)

Votul prin care Academia R.P.R. a restituit unui număr de scriitori, artiști și oameni de știință, intrați mai demult sau mai de curînd în necropola istoriei, laurii frustrați ai consacrării, este ceva mai mult decît un act de simplă justiție. El se cere nu numai consemnat dar și glosat în consecință. Căci, ar putea zice oarecine, inspirîndu-se din chiar atitudinea consecventă a laureaților de după moarte : ce ține de cald lui Eminescu, lui Caragiale, Vlahuță, Gherea și celorlalți de o vîrstă cu ei sau mai tineri, dacă de azi înainte, în acele dumbrăvi elyseene, în care bunul nostru dascăl de estetică, Mihail Dragomirescu, îi vedea peripatetizînd cu ardore, își vor fi adaos și atributul acesta incoruptibil al laurului pururi verde, mai ales cînd e și postum ? Ce mîngîieri tirzii le-ar putea aduce inimii lor împietrite, cînd n-au venit la timpul lor, în această trecătoare, dar singură vale a lacrimilor ? Cu ce ar spori îndreptățita recunoaștere de azi gloria cîtă și-au cîștigat-o, și-n care înseși nedreptățile suferite au incrustat cîteva amăgitoare lumini sidefii ?

Și totuși greșește, cel ce judecă astfel : Desigur, *Fericească-l scriitorii, toată lumea recunoască-l / Ce-o să aibă din acestea pentru el, bătrînul dascăl ?* sînt doar două din multele versuri în care Eminescu a gravat nu

numai propriile sale profeții și deziluzii, dar și pe cele ale confrăților săi de breaslă. Desigur, nici un izvor termic, indiferent de ce intensitate, nu va putea infuza nici cea mai infimă calorie tărîmului de dincolo de Styx, în care penații literaturii dorm nealterați în sarcofagiile lor de gheață. Desigur, gloria lor își trage rădăcina din opera lor, din cîte virtualități au sădit ei într-însa și nu din opinia, convențională oricum, fie în plus fie în minus, a contemporanilor sau urmașilor.

Toate acestea pot să fie adevărate. Însă dincolo de ele veghează, chiar dacă acoperită de neguri vremelnice, steaua polară a justiției. Recunoașterea postumă de care vorbim e una din manifestările ei categorice și ea nu numai răscumpără și reintegrează eclipsa destinelor individuale, dar, mai ales pune în locul arbitrarului, capricios de la natură, o normă etică de multe și generoase consecințe, în umbra căreia ostracismul academic, practicat cu patimă, ca o natură de a doua, de Academiiile tuturor veacurilor, se conturează și mai pregnant. Și este tocmai cazul unei bune părți din laureații de după moarte, proclamați zilele acestea.

Fost-a Eminescu un ostracizat al Academiei Române ? Iată o întrebare întrucitva mai dificilă, la care răspunsul nu poate fi tot atît de spontan ca în cazul lui Caragiale, Vlahuță și Gherea. A reface istoria prin ipoteză este, după părerea lui Saint-Beuve, o operație din cele mai hazardate. Ce s-ar fi întîmplat dacă poetul nu se prăbușea în floarea vîrstei, și dacă o dată cu progresul operei sale lirice, ziaristul vehement ce vituperase șase ani încheiați în coloanele *Timpului*, ar mai fi continuat încă multă vreme să izbească pilaștrii edificiului liberal ? Independența de spirit a pamfletarului n-ar fi constituit, oare, cel mai impenetrabil baraj în drumul spre Academie, în acea instituție și-n acea vreme, cînd degetul autoritar al lui Dimitrie Sturdza, secretarul general prin vocație, dicta legile și împărțea certificatele de „bun român“ ? Pe de

altă parte, prin câteva din etapele biografiei lui, Eminescu stîrnise înverşunarea a mai multe din corpurile noastre constituante, în slujba cărora dovedise, totuşi, superioare calităţi de pricepere şi trudă. Revizoratul a două judeţe, direcţia Bibliotecii din capitala Moldovei, redactorul *Curierului de Iaşi*, sau cel de mai vaste răspunderi al *Tim-pului*, întretesute cu tot atîtea evenimente : revocări, procese în justiţie, demisii provocate sau impuse, arată, dimpreună cu ostila primire ce presa din acel timp făcuse operei lui, dificultăţile cu care a avut de luptat cel mai original, poate, dintre scriitorii noştri. N-ar fi fost, aşadar, de mirare, şi poate în ordinea lucrurilor, dacă în lanţul acesta de inimizităţi, Academia Română şi-ar fi avut şi ea inelul predestinat. Dar zeii au hotărît altfel. În 1883, omul şi poetul se frîngeau deodată, cu mare durăt, ca o catepeteazmă trăsniţă sau ca un munte alunecînd în prăpastie, cu stîncile şi codrii de pe el şi cei şase ani pînă la moarte, ai grelei agonii, făceau să amuţească, în bună măsură, adversităţile. Căci cine ar putea uita memorabila şedinţă a consiliului judeţean, de Botoşani, din 1887, cînd ajutorul de 120 lei lunar, pentru el şi soră-sa, amîndoi bolnăvi, apărea celor mai mulţi dintre consilieri „incorect“, cîtă vreme judeţul avea nevoie de cazărmi şi, pe deasupra, un precedent periculos pentru viitorii solicitanţi. În 1902, Titu Maiorescu dăruia Academiei toate manuscrisele poetului şi, deîndată, funcţionari pioşi ai instituţiei, un Nerva Hodoş, un Chendi, semnalau importanţa materialelor, inaugurînd încă de acum jumătate de veac, era acelui cult, căruia recunoaşterea postumă de deunăzi îi adăuga aureola cea mai de preţ.

Viaţa românească, anul I, nr. 7, decembrie
1948, p. 558—565.

DE VORBĂ CU PERPESSICIUS
DESPRE „EMINESCU ÎN... 20 DE VOLUME“

*„Ninge parcă s-ar topi o bucatică
Cubică de zahăr, cînd o ții în ceai,
Tu privești zăpada cît de calmă pică,
Și-ți zici că viața, sigur că de nea-i.“*

.

Așa ninge, ca în aceste versuri din 1917 ale poetului Perpessicius, cînd ne-am înfățișat într-o zi de ianuarie 1958 academicianului profesor D. Panaitescu-Perpessicius să-i solicităm un scurtisim interviu.

Va fi în curînd în librării volumul al V-lea, multășteptatul volum al V-lea, al *Opereilor* lui Eminescu, a căror publicare începută în 1939 de către devotatul adorator al operei eminesciene e continuată azi tot de domnia sa, în editura Academiei R.P.R.

— *Vă rugăm să ne dați cîteva amănunte despre cuprinsul acestui volum.*

— Volumul al V-lea continuă și completează volumul al IV-lea, în care s-au tipărit textele celor 170 postume de prim rang, pentru a spune astfel, plus 93 anexe sau postume de rangul al doilea.

Fiecare din aceste titluri, reluat în volumul al V-lea, își are rezervat capitolul de referințe bibliografice și va-

¹ Interviul realizat de C. Cristobald (n. ed.).

riante. cînd mai mic, cînd mai mare, de la caz la caz și mergînd de la cele cîteva rînduri ale unor titluri de minimă importanță pînă la zecile de pagini ale unor poeme ca *Memento mori*, *Gemenii*, *Diamantul Nordului*, ș.a.m.d. Să precizăm de pildă că aparatul critic al poemei *Memento mori*, note, variante, diverse scheme și facsimile ocupă peste 70 de pagini, așadar a zecea parte din întreg volumul care numără 700 pagini, afară de indice.

Un sector, oarecum particular, tipărit cu titlu de experiență, este acela denumit *Exerciții și molozi* de circa 40 de pagini, în care, pentru prima oară, s-au înregistrat, așa cum și titlul designă, fărîmiturile rămase, ici și colo de-a lungul și de-a latul manuscriselor, ce n-au intrat în aparatul critic al poemelor și cari, orînduite cronologic, pot oferi variate sugestii. Un scurt cuvînt lămuritor explică și spiritul și riscurile acestei tentative. Un mic sector de *Addenda* și *Corrigenda* și o pagină de *Apocrife* încheie volumul. Aș recomanda, în mod special, *Erata* minimală pentru volumul al IV-lea, pe care am așezat-o în pragul volumului.

— *O muncă deosebit de complicată, cu dificultăți pe care cititorul nici nu le bănuie.*

— Dificultățile sînt, cînd cauți bine, mai mult ale noastre, ale celor vii, decît ale răposatului. El și-a așezat, după o geometrie a lui, urnele cu cenușă în numeroase columbarii ale manuscriselor și e datoria noastră să nu încurcăm etajele nici firidele. Or, de aici încep dificultățile. Căci în timp ce arhitectul acestui labirint a fost unul. și încă ce arhitect ! noi ceștialalți, cari ne-am apucat să reconstituim edificiul, sîntem abia niște oameni cu limitele noastre fatale, fie că sîntem exegeți, editori, tipografi, fie că ne numim tehnicieni ai tiparului, tehnoredactori și mai știu eu cum ni se zice și atunci venim cu capriciile și cu fanteziile noastre autoritare. Aici, în dezacordul ăsta plural, stă sursa tuturor dificultăților.

— *Bine că, pînă la urmă, „dezacordul plural“ a fost mai puțin „dezacord“ și mai puțin „plural“, de vreme ce volumul e gata.*

(Maestrul Perpessicius nu ne reproșează întreruperea și își continuă firul) :

— Cît despre celelalte dificultăți, legate de lucrul în sine, de bună seamă că ele nu sînt mai mari, nici mai mici decît ale oricărui alt gen de întreprindere laborioasă și că ele pot fi conjurate cît timp nu ne trădăm obiectivele. Iar obiectivul primordial al acestei ediții rămîne acela al cronologizării și al filiațiilor diverselor vîrste ale poeziilor. Din punctul acesta de vedere am putea fi satisfăcuți cu rezultatele lucrului nostru. Mulțumiți pe de-antregul, însă nu. Orice ediție definitivă trăiește sub semnul provizoratului și tot ce își poate dori mai bun e să fie pe drumul perfecționării.

— *Cu volumul al V-lea considerați editarea tezaurului poetic eminescian încheiat ?*

— Editarea poeziei lui Eminescu nu se poate considera încheiată înainte de tipărirea volumului al VI-lea, consacrat literaturii populare, în prezent în lucru și în care vor figura marile poeme de inspirație populară, precum *Călin Nebunul*, *Fata în grădina de aur*, *Miron și frumoasa fără corp* etc. ; colecția de folclor, lirică și epică, a lui Eminescu, colecția de irmoase, dicționarul de rime etc., tot atîtea capitole indispensabile pentru configurarea cu adevărat a poeziei eminesciene. Raporturile dintre folclor și poezia originală a lui Eminescu au fost semnalate și pînă acum, în decursul celor cinci volume. Volumul al VI-lea va pune la îndemina cercetătorului dornic de investigație personală întreg materialul necesar.

— *În total, cîte volume vor fi necesare spre a cuprinde întreaga operă eminesciană, și cînd vor apărea ?*

— După volumul al VI-lea al literaturii populare, ar urma al VII-lea, al *Prozei literare*, al VIII-lea al *Teatrului* și așa mai departe pînă la ultimul, al *Bibliografiei selectate*

sau al *Albumului eminescian*. Dar al cîtelea ? Cred că toată substanța operei, a manuscriselor și a presei eminesciene — unul din cele mai senzaționale „jurnale” de scriitor, din cîte s-au redactat — ar acoperi tocmai bine XX de volume. Este, oare cu puțință să fie realizate ?

— *De ce n-ar fi ?*

— Vorba dumitale. În epoca surprizelor științei nucleare, în era călătoriilor cosmice, odată timpul și spațiul abolite, totul e cu puțință. Chiar o generație de editori cu longevitate matusalemică, concurînd toate performanțele geriatriei...

Profesorul și academicianul redevenise poet liric. Liric și ușor autoironic, cu înjustă aluzie la cei numai 66 de ani ai domniei sale, purtați surîzător.

Conversația cu poetul s-a prelungit, dar... interviul se terminase.

Gazeta literară, anul V, nr. 6 (204), din
6 februarie 1958, p. 1, 2.

LEGENDĂ ȘI ADEVĂR ÎN BIOGRAFIA EMINESCIANA

Sfârșisem tocmai de cetit manuscrisul unei biografii, dedicată lui Eminescu, în care legendele cari se acumulasera de-a lungul a peste opt decenii se răsătau în plină libertate și mă gîndeam cu oarecare melancolie la prestigiul de care se mai bucură în ochii cetitorului, și nu numai al celui de obște, florile acestea artificiale irumpte din belșug din țărîna mormintelor celebre. Fenomenul, de bună seamă, nu e nici inexplicabil, nici numai nouă propriu. L-au practicat, rînd pe rînd, toate literaturile și el nu este, dacă te gîndești bine, altceva decît unul din modurile în cari posteritatea își cinstește gloriile. O legendă e un blazon, și-n exerga acestei medalii, pe care anii și veacurile și-au trecut-o din memorie în memorie, fantazia nepuizabilă a generațiilor a gravat tot alte și alte înscricții. Pe Homer și-l revendicau șapte cetăți elenice, iar lui Archias, deși grec de origină, Cicero îi apără drepturile de cetățenie romană, numai pentru că, la fel cu strămoșul acela, ilustrul aed legendar, era și el poet (*quia poeta fuit*).

Nu știu în ce măsură am greși, generalizînd, însă despre Eminescu s-ar putea spune că între ai săi a fost și ai săi nu l-au cunoscut. Prăbușirea din 1883, subita notorietate cu care orice catastrofă își drapează victimele anii lungii agonii și spontaneitatea cu care, de-a două zi

după internare, tinăra lui glorie s-a încetățenit în conștiința unanimității românești, iată tot atâtea condiții prielnice nu numai pentru omagii, dar și pentru legende. Dacă fostul coleg de generație, de universitate ori breaslă al lui Eminescu, s-a simțit dator să încredințeze tiparului amintirile sale, mai limpezi sau mai umbrite, în raport cu trecerea anilor, însă totdeauna interesante pentru procentul lor de autenticitate, nu s-a lăsat mai prejos nici cetățeanul care a avut fericirea să-l vadă pe poet, cel puțin o dată-n viață, străbătînd strada sau intrînd într-o căciună, folicularul care a auzit de faima ziaristului și a înregistrat cîteva din cancanurile culiselor publice, colonelul care-și amintește să-i fi fost vecin de odaie, scriitoarea care a primit în dar o poezie anume pentru dînsa, caligrafiată, cu toate că mai dinainte compusă, gardianul spitalului în care poetul și-a făcut unul din stagii ș.a.m.d. În felul acesta, anii au proliferat o mușită biografică impresionantă care a alterat imagina de adevărat a poetului. Așa de pildă pentru a ne opri la un exemplu-două din legende, pe cari manuscriptul biografiei de care aminteam nu pregetă să le reactualizeze, se acordă, după a noastră părere, prea mult spațiu și prea mult credit, tuturor acelor amintiri truate pe cari colegi întîmplători le-au colportat despre șederea lui Eminescu și despre enormul consum de fructe ce a făcut la Blaj, în 1866, sau despre marșurile pe cari poetul le cînta în schimnicia odăilor sale studențești, nedereticate, sau despre dezbaterile, interminabile și oțioase, din redacția *Timpului*, așa cum și le amintește Slavici către amurgul vieții. Pentru a învia astfel de fantome se cere fantazie critică, așa cum a avut-o Caragiale cînd a evocat imagina lui Eminescu rîndaș, cetînd din Schiller, trîntit în finul din ieslea cailor, la Giurgiu. Nu este exclus ca și aceasta să fie o invenție de domeniul fabulei, însă una croită pe măsura și în spiritul eroului. Poate că a sosit timpul ca o bună parte din folclorul acesta biografic, de calitate mai adesea îndoelnică,

să fie trecut la recuzita rebuturilor fără de utilitate. Căci ce rost are și cui folosește, de exemplu, să mai punem în circulație o anecdotă cu osebire dizgrațioasă, ca aceea, după care poetul, invitat la masă la Pascaly, pe vremea când era sufleur și venindu-i să strănute, a folosit, pentru că n-avea batistă, șervetul, ba s-ar mai fi și lăudat prietenilor, făcând haz, de isprava aceasta. Din astfel de surse folclorice, impure, se va fi inspirat poate și Lovinescu, când în romanul său *Mite* a socotit să illustreze mizeria vestimentară a lui Eminescu, punînd pe Carp să-i descopere în plin salon și să-i strivească, în văzul tuturor, o ploșniță. Singur accidentul acesta și ajunge să avertizeze.

Cine practică legenda, fără discernămint critic și anecdotismul fără de semnificație, nu se dă în lături să practice și inadvertențe cronologice. Ele purced, și una și alta, din același dispreț pentru adevărul istoric, din aceeași desconsiderare a realității necontrafăcute. Cu atît mai prețios, pentru a recurge la cîteva exemple, este tot acel material biografic pe care G. Bogdan-Duică l-a exhumat din presa timpului, cu privire la turneul Pascaly, prin orașelele Ardealului și care oferă unui biograf pertinent atîtea pretexte de a reconstitui o epocă din cele mai luminoase din viața poetului. Există după aceea printre cercetările lui Bogdan-Duică (și ce prilej mai bun ca acesta, pentru a sărbători în același timp și pe unul din cei mai probi oameni de știință ai studiilor eminesciene?) una cu osebire prețioasă, așa-numita chestiune a „iubitei de la Ipotești“, a acelei fecioare, moartă pretimpuriu, care i-a luminat copilăria și adolescența la începuturile ei și pe care a cîntat-o, cu emoția ce se cunoaște, în atît de revelatoria *Mortua est I*, cea de a treia poemă, cu care forța atenția cetitorilor în debuturile sale, de la *Convorbiri* și ale cărei tipare dintîi urcă chiar în anii celei mai fragede creații poetice. Fantasma acelei iubite stăruie și revine în nenumărate poeme ulterioare, mai mult, ea se

intreține nu o dată cu făptura de aievea a iubirii sale ieșene. De această realitate pe care o putem trece printre constantele biografiei eminesciene, pe care o datorăm intuiției superioare a istoriografului G. Bogdan-Duică și eare își va descifra într-o bună zi misterul, trebuie să țină seamă oricare dintre biografii și exegeții poetului, astăzi. Ea umple unul din marile goluri ale biografiei eminesciene și pe tema ei se poate broda oricât. Ea nu poate lipsi dintr-o evocare a copilăriei poetului, cum nu pot lipsi detaliile consemnate în postuma *Copii eram noi amândoi, frate-meu și cu mine*, tipărită pentru prima oară tot de Duică, cum nu pot lipsi : codrul și pîrîul Ipoteștilor, țărani și folclorul, părinții, și fără doar și poate, chipul de icoană al mamei. A parafraza astfel de texte și a imagina în marginea acelor evenimente, pe cari cronica le-a crestat pe răbojul ei, este nu numai o obligație elementară, dar și mijlocul cel mai sigur de a realiza o biografie ideală. Din rîndul acestor evenimente, strict indispensabile, pe cari cercetările ultimilor decenii le-au relevat, mi se pare că nu pot lipsi pentru a limita enumerația, și în ordine cronologică, în primul rînd și, legat printre altele și de viața de teatru a poetului, capitolul cu osebite pitoresc, cum reiese din presa timpului, al artistei Carlotta Patti, sora și mai celebrei Adelina Patti, ce concertează în martie 1869 la București și căreia Eminescu îi închină una din cele două poeme *La o artistă*, care, și dacă n-a detronat legenda înamorării tînărului suflor de actriță Eufrosina Popescu, a avut totuși darul să circumscrie oarecum circumferința jîltului. În același an, Eminescu și prietenii săi Scipione Bădescu și V. Dumitrescu (viitorul dascăl V. D. Păun) tipăresc poeme votive la moartea principelui Barbu Dimitrie Știrbey, și-n aceeași epocă a anilor de teatru se cuvin plasate cel puțin trei din titlurile cele mai generoase ale biografiei eminesciene : textul inedit *Contrapagină*, tipărit în *Revista Fundațiilor* pe 1939, la semicentenarul morții poetului,

romanul *Geniu pustiu*, adevărată mină biografică pentru tinerețea poetului, și tălmăcirea tratatului lui Röscher, *Artă reprezentării dramatice*, lucrare fundamentală pentru ucenicia viitorului critic dramatic, începută, la București și sfârșită la Viena, la capătul uneia din cele mai laborioase și mai bogate în urmări dintre întreprinderile tinărului Eminescu. În legătură cu congresul studențesc de la Putna, din 1871, și cu anonima *Închinare lui Ștefan-Vodă* pe care amintirile lui Ștefanelli, unele din cele mai fidele din câte s-au scris, insinuau ca aparținând lui Eminescu. Pentru epoca Iașilor; una din rectificările ce se cuvin împlinite este, cred, aceea care prezintă plecarea poetului din direcția bibliotecii de la Iași și trecerea lui ca revizor școlar peste județ, și cu retribuția dublă, în lumini defavorabile. Întru aceasta influențează și procesul sustragerii cărților din bibliotecă, machinat într-adevăr de Petrino și Chițu, însă o distincție trebuie făcută și de asemeni o precizare. Scrisoarea prin care Eminescu acceptă „bucuros” postul de revizor și viziunea clară a rolului ce are de îndeplinit și pe care activitatea sa revizorală a ratificat-o din plin, pun, fără doar și poate, lucrurile la punct, înlăturînd denaturările. Ultimele trimestre ale anului 1876, începînd cu moartea mamei, la a cărei înhumare asistă, în august, la Ipotești, și sfîrșind cu elaborarea unor poeme de extensie, precum *Călin*. și *Strigoii*, în timp ce caznele iubirii îl muncesc și procesul bibliotecii îl hărțuie, includ poemul postum *Pierdută pentru mine, zîmbind prin lume treci*, despre a cărui înaltă semnificație biografică sînt din ce în ce mai incîntat să aflu că tot mai mulți se pătrund. În toamna lui 1877, abia descins din Iașii fericirilor în Bucureștiul surghiunului, în noul său oficiu de redactor al ziarului *Timpu*, Eminescu debutează cu două excelente cronici dramatice, ce țintesc mult dincolo de insuficiențele spectacolului inspirat din suferințele războiului independenței, dar care spectacol traficează în realitate cu senti-

mentele naționale. Dealtminteri tot acest sextenat al ziarismului de la *Timpu*l cu multele lui campanii și polemici, literare și politice, și bogat în evenimente de primă importanță precum războiul, chestiunea Dunării, proclamarea regatului, dimpreună cu participarea poetului la ședințele Parlamentului, al căror censor se instituie, cum reiese din versiuni anterioare ale *Scrisorii III*, nu este, după a noastră părere, exploatat la justa lui valoare de biografii noștri. Și de asemeni, nici munca titanică a transvasării *Luceafărului*, prin retortele încinse de patimă și de preludiile bolii ale anului 1882, și nici sterilitatea fiziologică și creatoare ce se degajă în „schitele“ imnului, ce zadarnic încearcă să închege pentru inaugurarea statuii lui Ștefan cel Mare, la Iași, în 1883. La fel și cu perioada îmbolnăvirii poetului și a strîngerii fondurilor pentru internarea la Ober Döbling (conferința lui Alecsandri), precum și cu ecourile acestei nenorociri în presă, la prieteni și devotați, ca *Familia*, ș.a.m.d.

Aceasta în privința materialului strict biografic, fără a mai vorbi de cită biografie se cuprinde în opera oricărui scriitor și a unui mare liric, cum a fost Eminescu, în primul rînd. Apelul continuu la opera poetului, în care el și-a zidit cea mai intimă parte a vieții sale, trebuie să constituie regula de aur a oricărui biograf. Întrucît oare, catarul, eczema și aprinderea de mae, cu care atîți dintre biografi poluează viața poetului, trebuie să se bucure, de mai multă atenție, decît cutare sau cutare titlu de poemă, care, aceea a marcat un eveniment de seamă în viața poetului, la care a participat cu tot zbuciumul firii lui, și nu simplul accident patologic, ce se poate abate asupra oricărui muritor. Firește și boala, și viciul, și dizgrația fizică sînt tot ale vieții, ca și sărăcia și mizeria și vermina. Desigur, Eminescu a suferit și scurta lui existență a plătit cu prețul a numeroase chinuri și privațiuni strălucirea superbă a operei sale. A stărui însă tot timpul pe latura aceasta a ulcerelor, a ~~z~~drănelor și a

lipsurilor materiale înseamnă a transforma biografia într-un prohod perpetuu și a vedea în Eminescu un nou Germain Nouveau, sau mai exact, un Artur Enășescu al veacului XIX. Și nu e drept. Căci omul acesta a fost unul din cei mai puri martiri ai liricii universale și unul din cei mai bogați trezorieri ai verbului românesc, ale cărui bogății nu vom izbuti să le epuizăm niciodată. Deoarece, iată, și cu exemplul acesta am vrea să ilustrăm întreaga problemă a biografiei altoită pe operă, mi se pare cu mult mai semnificativ și mai demn de reținut că, la vârsta de 18 ani chincit în cușca suflerului sau poticnindu-se ca-n versul baudelairian, în timp ce vîna rime, de toți bolovanii, izbutea totuși să moduleze cîteva stihuri nemaiîntîlnite în poezia românească : „*Numai poetul / Ca păsări ce zboară / Deasupra valurilor / Trece peste nemărginirea timpului / în ramurile gîndului / În sfintele lunci / Unde păsări ca el / Se-ntrec în cîntări*“. Nu ține și aceasta tot de biografie ?

La acestea și altele de natura lor, mă gîndeam, sfîrșind de cetit, deunăzi, manuscriptul, altminteri bine intenționat, al unei biografii eminesciene, cînd întîmplarea ne scotea înainte un copios volum, *Olympe, ou la vie de Victor Hugo*, datorat lui André Maurois, meșter necontestat al acestui gen de lucrări, și autor, pe bună dreptate apreciat, al biografiilor lui Shelley, Disraeli, Chateaubriand, Byron și atîția alții. A face elogiul documentației sau a prestanței în care biograful francez înfățișează viața acestui titan al lirismului universal, care a fost Victor Hugo, mi se pare superfluu. Dar, pentru că exprimă și ratifică un principiu, de care orice biograf cată să se călăuzească, îmi voi îngădui să transcriu din cuvîntul său liminar, doar atîta : „În scurt, am scris o viață, nici mai mult nici mai puțin, străduindu-mă să nu uit niciodată că, în viața unui poet, opera ocupă tot atîta loc cît și evenimentul“.

Tribuna, anul III, nr. 24, (123), din 13 iunie 1959, p. 2.

M. EMINESCU ¹

1850—1889

Născut la 15 ianuarie 1850, la Botoșani, drept al șaptelea copil din cei unsprezece ai căminarului Gheorghe Eminovici și ai soției sale Ralu, Mihai primește botezul șase zile mai târziu, la biserica Uspenia (Adormirea Maicii Domnului), avînd de naș pe stolnicul Vasile Jurașcu, iar printre asistenți pe călugărița Fevronia, de la mănăstirea Agafton, sora mamei sale. Zodia sub care se năștea copilul s-a dovedit una dintre cele mai generoase pentru destinele poeziei românești: însă cronică familiei era tulburată, la timpul acela, de continue griji și neliniști, la cari participă și pe cari le alimentează, în egală măsură, ambii soți, cum o dovedesc nenumăratele acte judiciare, urmăriri, împrumuturi, procese legate fie de proprietăți urbane, la Botoșani, fie de domenii rurale, și îndeosebi de situația din ce în ce mai nefericită a Ipoțeștilor. Originar din Călineștii lui Cuparencu, din Bucovina, nu departe de Suceava, Gheorghe Eminovici, la obîrșie Iminovici, trece prin școală, deprinde limbi străine și știința gospodăririi bunurilor, ajunge vechil și apoi arendaș la diverși proprietari de moșii, printre care și Costache Balș de la Dumbrăveni, sporindu-și astfel bună-

¹ Prefață la M. Eminescu, *Scrieri alese*, București, Editura pentru literatură, 1964, p. VII—LVII (colecția Scriitori români).

starea atât grație temperamentului său energic, dar și zestrei ce-i adusese, în 1840 căsătoria cu fiica stolnicului Jurașcu. Cîștiguri realizate din concesiunea accizului spirtoaselor din județul Botoșani și din anume tranzacții imobiliare, ca și succesive împrumuturi în galbeni grei îi dau putința să cumpere în 1849 jumătate din moșia răzeșească a Ipoteștilor și doi ani mai târziu să ridice și casă nouă. Dar împrumuturile scadente, agravate și de obligațiile luate față de ginerele său, profesorul Drogli de la Suceava, la căsătoria din 1871, a fiicei sale Aglaie, și neonorate timp de șase ani, grăbesc pierderea Ipoteștilor, pe care Gheorghe Eminovici îi vinde la 10 februarie 1878 pentru suma de opt mii de galbeni austrieci.

În această așezare, peste care umbrele, sporite cu timpul și de periodice drame familiale, se adunau din ce în ce mai dense, poetul a cunoscut o copilărie dintre cele mai fericite. Casa părintească privea spre dealurile împădurite din față, după cortina căroră îmbiau: pădurea însăși a Cătămăreștilor, gîrla pădurii și iazul cu insula din mijloc, unde în tovărășia fratelui, cititor al lui Robinson, desfășurau războiul împotriva broaștelor, urmat de răsunătoare victorii, de cari studentul de la Berlin își va aminti cu nevindecată melancolie. Aici și-n acești ani binecuvîntați ai copilăriei se încheagă inițierea poetului nu numai în farmecele naturii și-n tainele firii

*(Mama-i știa atîtea povești, pe cite fuse
Torsese în viață... Deci ea l-au învățat
Să tilcuiască semne ș-a păsărilor spuse
Și murmura cumînte a riului curat),*

dar și-n puritatea originară a vieții de țară, a cărei complexă cunoaștere copilul o soarbe de timpuriu și de la izvor. O șezătoare, în miez de iarnă, cu fete stînd pe țolul așternut în jurul focului, întretinut cu vreascuri, și dărăcind lîna (*Cînd crivățul cu iarna din Nord vine în spate*), îl ține treaz pînă ce jarul cu mirajele

lui incandescente și basmele de pe tărîmul celălalt îl strămută în împărăția viselor, la pieptul mamei, ce, surîzînd, îl veghează...

Despre anii de școală și de învățătură, la Ipotești, se știu puține lucruri sigure. În anii 1858—1859 și 1859—1860 urmează clasa a treia și a patra primară la Cernăuți, iar între 1860 și 1863 la K. K. Ober-Gymnasium din Cernăuți, unde fuseseră — unii mai mult, alții mai puțin — și frații săi, și unde face clasa întâi gimnazială și a doua — pe care o repetă — iar din aprilie 1863 nu mai figurează în cataloage. Din amintirile acestor ani, și-ndeosebi ale timpului petrecut în gazdă la Dziwick, birjarul, în „casa cu plopîi“, va reține, mai tîrziu, în însemnările-i vieneze, cîteva sugestive „suveniri din copilărie“, cu escaladarea merilor din grădină, și pentru a culege mere rămase din scuturătură, dar și pentru a demonstra, din lecțiile de naturale, agilitatea maimuțelor, cu farse între colegi de gazdă și cu mici încercări actoricești, din repertoriul cărora Kotzebue nu lipsește. Între aprilie 1863 și toamna lui 1864 Eminescu e la Ipotești, unde, de bună seamă, ia cunoștință de cărțile căminarului, cronici, îndeosebi, și deprinde slova chirilică. După o tentativă nereușită de a obține, de la minister, o bursă pentru a urma clasa a treia a gimnaziului din Botoșani, o adresă a președintelui consiliului județean de la Botoșani, din 7 noiembrie 1864, vestește pe d-l Mihail Eminovici că a fost ales „în unanimitate“ și numit în funcția de scriitor al cancelariei consiliului, cu onorariul de 250 lei lunar. Cînd peste un deceniu și ceva, la București, într-o epistolă amară către un prieten, în care face portretul tatălui său, prototip al „deșertăciunei“, care a pricinuit atîta rău familiei, vorbește de piinea ce singur și-a cîștigat-o încă de la vîrsta de 14 ani, la această slujbă de „scriitor“ la cancelaria consiliului județean din Botoșani face aluzie. Însă cinci luni mai tîrziu, într-o petiție din 5 martie 1865, scrisă de un jălbaș oarecare,

dar cu iscălitura originală, M. G. Eminovicz își motiva în orto- și caligrafia jălbarului (după conceptul solicitantului, poate) demisiunea în chipul următor : „Avînd dorința de a urma studiile colegiale la gimnaziul plenariu din Bucovina, mă văd constrîns de a abdica îndătorirelor cerute de la personalul postului de scriitoriu, ce-l am ocupat pînă acum la cancelaria dirigeată de dmv“. Pe versoul petiției de demisie, redactată de același jălbar și cu o iscălitură tot originală, încadrată în parafe, Mich. G. Eminovici dă procură fratelui său Șerban să-i încaseze salariul pe luna februarie. În vremea aceasta, trupa Fanny Tardini-Vlădescu își încheie cea de a doua stagiune teatrală la Cernăuți, și tînărul Eminovici a cărui demisie va fi ținut seamă de aceasta — se și afla, de bună seamă, printre spectatorii cărora profesorul I. G. Sbiera, suplinitorul suferindului profesor Aron Pumnul, le înlesnea intrarea în teatru. Cînd trupa Tardini-Vlădescu părăsește, la 9/21 martie 1865. Bucovina, tînărul amant al Thaliei, căreia-i va închina următorii patru ani din viață, dispare și el din Cernăuți. În toamna aceluiași an reappare, locuiește în casa profesorului Pumnul, îngrijește de biblioteca gimnaziștilor, căreia-i și donează trei cărți, și se pregătește, desigur, în particular, pentru examene. La 12/24 ianuarie 1866 Aron Pumnul se stinge în venația unanimă a bucovinenilor. Cu toate că nu-i fusese elev, faima ilustrului profesor, patriotismul său, opera și îndeosebi antologia *Lepturariului* ce-i era cunoscută, smulg tînărului gimnazist „M. Eminoviciu, privatist“, înțiilele acorduri publice, oda funerară *La mormîntul lui Aron Pumnul*, tipărită dimpreună cu alte omagii româno-germane, versificate, în placheta *Lăcrimioarele învățăcelor gimnaziști den Cernăuți la mormîntul preaiubitului lor profesoriu Arune Pumnul...* Din Cernăuțiul bîntuit de holeră trimite revistei *Familia* de la Budapesta, condusă de Iosif Vulcan, calobararea sa, ce marchează odată cu apariția poeziei *De-aș avea...* la 25 faur/9 martie 1866, nu

numai începutul unei cariere poetice, dar și împămîntirea numelui Eminescu, pe care directorul *Familiei* îl substituie lui Eminovici. Colaborarea la *Familia* se urmează între 1866—1870 și constituie o etapă bogată în sugestii a poeziei eminesciene. Prin iunie, poate, Eminescu e la Blaj, încercînd să-și recupereze examenele întîrziate, legînd cunoștințe durabile cu studenții blăjeni și evocînd în poezii, pe care le încredințează *Familiei*, fie peisajul Ipoteștilor, fie nostalgia bucovinene, fie imagini din istoria revoluționară a Transilvaniei, fie preumblări și meditații comune, de-a lungul Tîrnavei, în tovărășia unui amic mai vîrstnic, precum Filimon Ilia, fie aspecte și ecouri politice, care-l vor preocupa tot mai mult, precum în *Junii corupți*. Anul următor, 1867, îl află peregrinînd cu trupa lui Iorgu Caragiale, purtîndu-și prin grajduri lada sa de cărți și studiînd pe Schiller, din care va tălmăci *Resignațiunea*, transcrisă, dimpreună cu meditațiunea *Elena* — prima versiune din *Mortua est !* pe acea misterioasă „iubită de la Ipotești“, a de el. Cînd, în ce răgaz al peregrinărilor — în orice caz înainte de octombrie 1866 — va fi cunoscut Eminescu pe eroina mării sale „meditațiuni“ de iubire și deznădejde, *Mortua est !* pe acea misterioasă „iubită de la Ipotești“, a cărei fantasmă (*O, dulce inger blind...*) nu-l va părăsi nici în plină pasiune veroniană, la Iași, biografia poetului nu îngăduie încă a o bănuî. Sufleur și, din necesitate, actor în trupa Pascaly, participă la marele turneu pe care acesta îl întreprinde din mai pînă în septembrie 1868 în cîteva din centrele ardelenе: Brașov, Sibiu, Lugoj, Timișoara, Arad, unde poetul va întîlni pe Iosif Vulcan, Oravița, Buziaș, tot atîtea prilejuri de comuniune etnică, în entuziasmul nestăvilit al mulțimilor. Sufleur, încă din toamna aceluiași an, la Teatrul Național, asistă la 16 martie 1869 la reprezentarea *Damei cu camelii*, jucată de soțul Pascaly, cînd prietenii săi de poezie ocazională Ioniță Bădescu și V. Dumitrescu-Păun oferă un sonet omagial.

La 19 martie 1869 asista la concertul Carlotei Patti, care-i va inspira poezia postumă *La o artistă*. La 1 aprilie intră în societatea literară „Orientul“, condusă de Gr. H. Granda, a cărei adunare generală din iunie îl va însărcina să culeagă folclor din Moldova. Cu prilejul morții principelui Barbu Dimitrie Stirbey, în tovărășia lui Ionită Bădescu și V. Dumitrescu-Păun, compun câte o odă funebruă, ce vor apărea în cursul lunii aprilie într-o broșură volantă. Ultimul turneu cu trupa Pascaly, în Moldova și Bucovina, îl apropie de familie, și cu asentimentul și subsidiile, aleatorii, ale căminarului pornește la studii în Viena.

Cînd în toamna anului 1869, descindea în Viena, tînărul Eminescu era nu numai stihuitorul de oarecare notorietate din paginile *Familiei* sau al altor poeme necunoscute, pe cari și le transcria cu acuratețe și-n ordine în cel de al doilea caiet, confectionat de el (s. ms.-ul *Marta*), dar și posesorul unei solide culturi literare, în primul rînd teatrale și istorice, căruia problemele politicii interne și internaționale nu-i erau de fel indiferente, cum transpare din romanul *Geniu pustiu*, început încă de la București, pe care avea să-l transcrie caligrafic la Viena și căruia urma să-i aducă amplificări, poate și o schimbare a titlului, cu mult mai cuprinzător, *Naturi catilinare*. În eurent cu repertoriul la zi, comedii și melodrame, majoritatea localizate de înșiși directorii de trupe, Eminescu era un adevărat cunoscător al teatrului universal, cu Shakespeare în frunte, cetit în traduceri germane, dar și cu problemele de teatru, cum se vede din tălmăcirea aproximativ integrală a tratatului lui Rötcher (*Artă reprezentățiunei dramatice*), începută la București și terminată la Viena, tratat prin excelență de tehnică teatrală, în largă accepție a cuvîntului, întesat la tot pasul cu referințe shakespeareene și pe care fostul suflour al Teatrului Național îl visa tipărindu-se pentru uzul actorilor noștri. Cunoașterea repertoriului nostru national,

prin sine și prin lecturi, și adîncă asimilare a lui Shakespeare, cultul căruia va crește de-a lungul anilor în intensitate, reies cu strălucire din studiul ce publică, la Viena, fiind, în *Familia* din 18/30 ianuarie 1870, rar document de informație și clarviziune la un tînăr de douăzeci de ani. Turneele trupelor din țară agitaseră, dincolo de munți, ideea creării unui fond de teatru în Ardeal, și studiul lui Eminescu e încă un sprijin în favoarea acestei perspective. Supunînd repertoriul dramatic românesc din timpul acela unui sever examen, el judecă cu ascuțime comediile lui Alecsandri și dramele lui Bolintineanu, reproșînd acestuia că s-a lăsat prea mult influențat de „geniala acvilă a Nordului“, de Shakespeare al dramelor istorice, cînd ar fi trebuit să se inspire din basmele și comediile lui feerice. „Goethe — un geniu — adăoga tînărul critic, a declarat cum că un dramaturg care cetește pe an mai mult de una piesă a lui Shakespeare e un dramaturg ruinat pentru eternitate. Shakespeare nu trebuie cetit, ci studiat, și încă astfel ca să poți cunoaște ceea ce-ți permit puterile, ca să imiți după el...“ Și după ce recomandă dramaturgi de noutatea unui Holberg sau Björnson, elogiul ce aduce lui Victor Hugo nu se cetește fără vădită emoție : „Pe popor în luptele sale, în simțirea sa, pe popor în puterea sa demoniacă și uriașă, în înțelepciunea sa, în suflul său cel profund știe a-l pune pe scenă Victor Hugo, și numai el. Adorator al poporului și al libertății, el le reflectă pe amîndouă în contururi mari, gigantice, pe cari adeseori puterile numai omenеști a unui actor nici că le pot urmări cu expresiune. Pe acest bard al libertății îl recomandăm cu multă seriozitate junimii ce va vrea să se încerce în drame naționale-române“. E aproape o profesiune de credință, națională, atît de lesne de înțeles la tînărul peregrin, descins într-o metropolă în care zvonurile politicii internaționale în continuă fierbere se intensificau cu fiecare zi și în mijlocul unei junimi studioase, în care toate provinciile românești erau repre-

zentate. Această ambiantă, conjugată cu propriile sale inclinări, explică intervențiile publicistice ale tânărului student, „auditor“ de filozofie, în ziarele românești ca *Albina*, unde ia apărarea lui Aron Pumnul împotriva lui Dimitrie Petrino, și în *Federațiunea*, din Pesta, în probleme de strictă politică națională a românilor din Ardeal. Preocupările tânărului îmbrățișau însă mai mult, mergînd pînă și la detalii. Membru ordinar al societății studentești „România“ încă de la 20 octombrie, 1869 (pe o convocare din 12.I.1870, la o ședință a societății „România“ schițează un început de poem, *Maio*, cu versuri înrudite cu unele din *Epigonii*), iar al „Societății literare și științifice“ la 23 octombrie 1869, o ciornă de proces-verbal, elaborat, cu probabilitate, într-una din ședințele celor două societăți studentești, înainte ca fuziunea lor să ducă la alcătuirea „României june“, îl arată interesat în chestiunea cărților didactice din Ardeal, în subscripții și beneficii pentru subvenționarea unei academii de drept ardelen, în curent cu fondul religionar din Bucovina, ale cărui imense venituri au răspuns de atîtea ori nevoilor culturale ale românilor. Paralel cu ședințele societăților, la care ia o parte activă, cu întîlnirile colegiale, și-ndeosebi amicitia cu Slavici, paralel cu cursurile universitare, Eminescu își pregătește înțlia colaborare la *Convorbiri literare*, unde e primit cu entuziasm, și i se și tipăresc *Venere* și *Madonă* la 15 aprilie și *Epigonii* la 15 august 1870. Ideea unei reuniuni a studenților tuturor academiilor din țară și din străinătate începe să preocupe societățile studentești, și în martie 1870 ziarele publică un apel subsemnat de N. Teclu, ca președinte, Petre Pitei, casier, și M. Eminescu, secretar, vestind convocarea la 15 august a unui congres studentesc la Putna. „Acolo, între murii monasteriului de la Putna, se spunea, zac de trei secole și mai bine sacrele oseminte ale unui erou român, carele cu brațul său puternic a fost cel mai mare apărător al românismului

în Orient și al civilizațiunei creștine în secolul al XV-lea. El a înfrînt incursiunile barbare, nu numai spre gloria și fericirea națiunei române, ci și spre binele Europei întregi". Și după ce solicită sprijinul moral și material al românilor de pretutindeni, apelul sfîrșește : „Lumea civilizată cată astăzi cu așteptare la poporul român. Să demonstrăm lumii că geniul poporului nostru viează, să-i arătăm că națiunea noastră înțelege misiunea sa în momentul cînd știe să prețuiască și să glorifice faptele marilor săi bărbați". Dar izbucnirea războiului franco-german din 1870 avea să amîne convocarea de la Putna cu un an. În numărul din 15 septembrie 1870 al *Convorbirilor literare*, Eminescu publică o *Notiță asupra proiectatei întruniri la mormîntul lui Ștefan cel Mare la Putna*, în care îi plăcea să anticipeze : „S-a născut conștiința, spunea el, că o întrunire a studenților români din toate părțile ar pute să constituie și altceva decît numai o serbare pentru glorificarea trecutului nostru, și că, cu o ocaziune atît de favorabilă în folosul său, am pute să ne gîndim mai serios asupra problemelor ce viitorul ni le impune cu atîta necesitate". E, fără îndoială, în aceste cuvinte, programul obștesc de o viață întreagă, pe care poetul l-a aplicat în oricare din oficiile publice cîte a exercitat. Însă amînarea congresului și furia militaristă dezlănțuită de războiul franco-german nu-l mîhniră mai puțin. „Într-un pustiu să fiu, și nu mi-aș pute regăsi liniștea", scria poetul în septembrie 1870 lui Iacob Negruzzi, în aceeași epistolă în care-i trimitea și somptuoasa poveste *Făt-Frumos din lacrimă*, cu care va debuta deopotrivă de magistral și în proză, și pe care mărturisea că-i e cu neputință să o retușeze. Și, cu toate acestea, atît basmul — în care se simte mîna unui meșteșugar abil — cît și prefacerile continui la cari, încă de pe acum, supune poemele *Mortua est !* și *Înger de pază*, ce vor apărea în anul următor în *Convorbiri*, atestă că poetul nu se lasă abătut de la marile îndatoriri ale creației, oricît anume

fraze din corespondența timpului acestuia cu redactorul. *Convorbirilor* ar sugera o impresie contrarie. Cînd își autoriză corespondentul să șteargă orice va crede de cuviință din manuscrisele ce-i trimite, ceea ce, cîțiva ani mai tîrziu, va interzice formal, poetul e tot atît de disimulat cît și-n elogiul ce aduce comediei *Viclenie și amor* a lui Iacob Negruzzi, în care „elementul clasicității“ ar predomina, în timp ce însemnările intime, manuscrise ale sale, din timpul acela, înregistrează o opinie cu totul defavorabilă.

„Mă mir de ce mai cereți autorizarea mea întru suprimarea strofelor rele, cînd eu v-am dat-o de mult cu atîta încredere și, vă asigur, cu atîta bucurie. Ștergeți numai, pentru că nu sînt înamorat de loc în ceea ce scriu ; știu numai prea bine că chiar ce rămîne neșters nu-i de vreo samă deosebit“, îi scria în epistola din 6 februarie 1871, cînd *Mortua est !*, care va apărea peste trei săptămîni, se afla desigur în redacția *Convorbirilor*, și larga jertfă de care dădea dovadă e mai curînd ecoul acelei frămîntate elaborări la care fusese supus poemul. Aceeași îngăduință o manifestă poetul și față de versurile cîte mai trimite, precum *Înger de pază* și *Noaptea*, în scrisoarea din 16 mai 1871, cînd adaogă, copiate de mîna sa, după ce îmbunătățise expresia, introducerea și primul capitol din studiul lui Slavici asupra maghiarilor. „Eu nu vă trimit acum decît niște nimicuri neînsemnate, căci pentru de-a corege și a da o formă mai omenească unor operate mai întinse îmi trebuie timp și dispozițiune. Dacă cele ce v-alătur de la mine ar fi rele, nu vă jenați și aruncați-le în foc“. Dar despre această „indispoziție psihică“ și cauzele ce o provocau se exprimă și mai lămurit în scrisoarea din 11 februarie 1871 : „Dacă o epistolă ar fi să fie expresiunea mai mult ori mai puțin clară a dispozițiunii psihice în care se află un om cînd scrie, atunci aș avea multe de spus ; mai ales că fiecare din noi e un organ central, care-și asimilează într-un moment

toate întâmplările lumii care-i vin la cunoștință ; dar am hotărît să nu vă mai scriu impresiunile ce le-au făcut și le fac asupra mea raporturile de azi ale Europei în genere și ale țării noastre în parte. Și la ce v-aș și spune ceea ce simt și cuget cînd în orice caz nu pot schimba nimica din toate celea...”

Serbarea de la Putna, a cărei pregătire începuse încă din anul trecut, pune din nou stăpînire pe spirite, și noul comitet, al cărui președinte e Slavici, iar secretar tot Eminescu, purcede cu hotărîre la organizarea, cu toată opoziția, mai mult sau mai puțin mascată și, după serbare, fâțiș violentă, a unei minorități, în frunte cu V. Bumbac, bucovineanul. Un apel public, cu dispoziții de itinerar, subsemnat de președinte și secretar, în Cernăuți și difuzat prin presă pleda pentru o cît mai bogată participare : „O adunare numeroasă de români din toate provinciile române, însuflețită de unul și același spirit, aceasta este podoaba, frumusețea și sublimitatea serbării, iar nu flamurile împlîntate și arcurile de triumf“. Tot în Cernăuți, la 3 15 august 1871, M. Eminescu și Pamfil Dan, în numele comitetului, trimit lui Dimitrie Brătianu, ce salutase cu entuziasm congresul de la Putna în coloanele *Românului*, o scrisoare de frumoasă ținută filozofică, în care tema generațiilor ce se complinesc era din nou tratată : „Cum la zidirea piramidelor, spunea scrisoarea, acele piedici contra pasurilor vremii, fundamentele cele largi și întinse purtau deja în ele intențiunea unei zidiri monumentală, care e menită de-a ajunge la o culme, astfel în viața unui popor munca generațiilor trecute, care pun fundamentul, conține deja în ea ideea întregului. • Este ascuns în fiecare secol din viața unui popor complexul de cugetări cari formează idealul lui, cum în simburile de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg“. Trei zile mai tîrziu, la 6 august 1871, Eminescu era la Ipotești, de unde mulțimea lui Maiorescu, Alecsandri și

Pogor pentru alegerea cuvîntării lui Xenopol — singura prezentată — deoarece ceilalți „computori” își retrăseră cuvîntările din „liberă voință...” și tot la Ipotești, poate, făcea ultimele corecturi la *Inchinarea lui Ștefan-vodă*, splendidul poem tipărit fără iscălitură, în foi volante, în tipografia *Buciumului român* din Iași, pe care Eminescu îl împarte participanților de la Putna și care apare în presă cu iscălitura lui D. Gusti. Ceremoniile religioase, parastasul, ospetele populare, procesiunile în reculegere, spre mănăstiri, cu pași de pelerin pios, de-ți făcea impresia că „gîndurile poetului planau în depărtări ce numai el știa să le pătrundă”, somnul în culcușul de fîn din turnul istoric, solemnele chemări ale clopotului Buga, a doua zi de dimineața, prînzul din beciul boltit al mănăstirii, în degustarea vinurilor și-n binecuvîntarea egumenului Arcadie Ciupercovici, emoția cu care poetul citește poemul pentru slova lui Ștefan-vodă (*O, Ștefan! tu ești mare și la mormîntul tău!*) în mijlocul unei asistențe cucerite — toate aceste detalii, atît de credincios păstrate în amintirile lui Ștefanelli, pun în lumină nu numai interesul cu care Eminescu a urmărit desfășurarea serbărilor de la Putna, dar și marea parte de răspundere ce a avut în organizarea lor. Rezultatul pelerinagiului de la Putna avea de ce să-l mulțumească pe poet. Renașterea simțului național și afirmarea unui același neam peste hotarele artificiale erau rezultate prețioase și îmbucurătoare. Așa se explică pasiunea cu care, în ultima parte a anului 1871, participă și răspunde grupului dizidenților, pentru care, ca și pentru Hasdeu de altminteri, congresul de la Putna fusese, nici mai mult, nici mai puțin, decît o profanare. Acuzației de cosmopolitism ce i se aducea Eminescu îi răspunde amintind, îndeosebi, de articolele sale din *Federațiunea*, atît de curajoase, și în care problemele politicii naționale a românilor din imperiul habsburgic erau formulate în termeni răspicați, ce i-au atras un început de urmărire judiciară, ceea ce se poate deduce și

din următorul crîmpei : „În articolul *Echilibrul*, publicat în *Federațiunea* (mai 1870), am susținut autonomia Transilvaniei, fărâmare dualismului, a unei forme ce contrazice natura obiectivă a monarhiei, dreptul ce-l are fiecare popor de a-și determina voința prin legi și de-a avea un propriu organ pentru formularea acestor voințe, o legislativă“. Sfirșitul anului 1871 și începutul lui 1872, pînă prin aprilie, sînt prinși de lipsuri de bani și de boală. Într-o scrisoare din decembrie 1871 către Șerban, care ar dori să-i trimită un „aparat de faradisațiune (*für Nervenlehnung*)“, ce costa fără transport 24 fl., îi înșiră toate lipsurile și trebuințele, nevoia mutatului deoarece sta departe de Universitate, bacșișurile obligatorii de Anul nou, cînd la birt, la cafenea, fiecare dă cel puțin un florin, și-l roagă să stăruie pe lingă tatăl său să-i trimită banii înainte de întii, iar lui Matei să-i comunice să nu mai trimită scrisorile nefrancate, pentru care trebuie să plătească de fiecare dată cîte 22 cruceri, așa că le va refuza — ceea ce duce la vremea cînd poetul, după amintirile lui Ștefanelli, solicita, cu un gest mutesc, intrat în tradiție, o „pițulă“ (10 creițari), prețul unei cafele negre. Bolile ce se țin lanț pînă în april, cînd dau căldurile, și despre care-și informează părinții, s-ar datora, între altele, după credința doctorului „izolării depline în care trăiește și încunjurării societății și a oamenilor“. Și cu toate că e în curent cu „împrejurările grele“ prin care trec cei de la Ipotești, stăruie pentru trimiterea banilor din timp, mai cu seamă pentru „plata chiriei“, adevărată sărbătoare pentru proprietarii săi, oameni săraci și ei, ba chiar și pentru cei opt galbeni, necesari la plata semestrului doi. În aprilie, odată cu căldurile, simte nevoia unui pardesiu, paltonul fiind prea greu — și încă nu destul de cald pentru a umbla în jachetă. Iar în scrisoarea din martie 1872, în care bilanțul necazurilor îi smulge declarația că anul acesta e „nefast“ pentru el, acest dramatic strigăt de alarmă, agravat și de scumpetea crescîndă, pe care expo-

ziția universală din anul viitor o întetește : „Vă spun drept că trăiesc cu mare greutate. În momentul în care vă scriu aceste știri mă aflu în lipsă deplină de bani, așa încît va trebui ca mîni să împrumut de la cineva, deși și împrumutarea e grea, căci cunoscuții mei, studenți ca și mine, n-au nici ei de unde“. Ceea ce consună cu una din filele manuscriselor vieneze, în care, în contrapagină cu o versiune din *Memento mori*, se pot citi consemnate în florini, diverse capitole ale unui buget cu pasiv și proiecte, din care se pot spicui : „25 locuință pe 2 luni ; 25 prînzul pe 2 luni ; 30 (pare-se tăiat) cărțile Aglaiei ; 15 la ovreiu ; 12 la cafenea ; 6 fl. 25 — datorii ; 3 f. 10 Magdu ; 18 fl. didactru ; 7 fl. Ioan (poate Slavici) ; 12 fl. mîncare ; (indesc.) locuință ; 10 fl. bibliotecă ; 2 fl. oltean ; 2 birtaș“ etc. Hărțuiri ale sănătății și ale finanțelor, ce nu tulbură totuși nici inspirația, nici puterea de creație, nici lecturile (în însemnările bibliografice, și chestiuni predilecte ; o ediție germană, din 1854, a călătoriilor lui Demidoff, o istorie a literaturii poporului retoroman, din 1870), nici studiile tînarului poet, care în vremea aceasta elabora lucrări de extensia și valoarea unor poeme ca : *Demonism*, *Odin și Poetul*, *Cugetările sărmanului Dionis*, *Înger și demon*, o năvălă de fantezia, lirismul și adîncile reflexe kantiene din *Sărmanul Dionis* și mai cu seamă nu numai fundamente, dar și vaste panouri din „poemul deșertăciunilor“ marele poem postum de 1.300 de versuri, *Memento mori*. La 1 septembrie 1872 Eminescu se afla la Iași, și într-o memorabilă ședință a *Junimii* — pe care spiritul ghiduș al lui George Panu, ce n-asistase, a reconstituit-o cu malițiozitate — cetește nuvela *Sărmanul Dionis* și fragmentul *Egipetul* din *Memento mori*, travestit, în procesul-verbal redactat de Xenopol, sub titulatura *Diorama*.

La sfîrșitul anului 1872 Eminescu e la Berlin. Printre motivele ce-l determină să părăsească Viena sînt de bună seamă, în primul rînd cele ce privesc cursurile universitare, cum însuși va recunoaște cînd va vorbi de cursul de este-

tică și de istoria filozofiei germane contemporane, profesat de herbartianul Robert Zimmermann. O scrisoare a lui Șerban, dată : Botoșani, 31.11.1872, reproșă poetului că nu s-a înscris încă la Universitate, ceea ce Eminescu făcea pe data de 18 decembrie 1872. Carnetele de cursuri pe semestre, ce, din fericire, se păstrează, ni-l arată urmînd cu asiduitate varii cursuri, predate de străluciți profesori ai timpului, de la Facultatea de filozofie a Universității Friedrich-Wilhelm din Berlin, ca, de pildă : în primul semestru de iarnă — 1872—1873, *Logica și fundamentul filozofiei* cu Dühring ; *Istoria generală a filozofiei*, cu Zeller ; *Principiile logice ale științelor experimentale* cu Helmholtz ; *Despre cîteva rezultate ale științelor naturale mai nouă*, cu Du Bois-Reymond ; *Istoria egipteană*, cu Lepsius ; *Concepția istorică a istoricilor vestiți*, cu Dühring ; *Monumentele egiptene*, cu Lepsius în semestrul al doilea april-august 1873) ; *Istoria modernă*, cu Droysen ; *Moravuri și obiceiuri ale egiptenilor*, cu Lepsius ; *Expunerea și critica filozofiei lui Hegel*, cu Althaus ; *Despre optimism și pesimism filozofic și politic*, cu Dühring ; în semestrul de iarnă 1873—1874 : *Istoria filozofiei grece*, cu Bonitz ; *Instituțiile, istoria și antichitățile dreptului roman*, cu Dernberg ; *Istoria egipteană*, cu Lepsius ; iar în ultimul semestru, ce sfîrșea la 10 iulie 1874 : *Istoria romană*, cu Nitzsch ; *Economia națională*, cu Dühring ; *Geografia fizică*, cu Pagendorff și *Fiziologia nervilor*, cu Munk. Paralel cu aceste largi perspective științifice, viața poetului se împărțea, cu aceeași constantă pasiune, între creații literare de amploarea poemelor de inspirație folclorică : *Călin Nebunul*, *Fata-n grădina de aur*, *Miron și frumoasa fără corp*, prestigioasa evocare a Orientului celor o mie și una de nopți, din terținele Șeherezadei, și neliniști familiale, dublate de sentimente, ca cele cuprinse în epistola din 18 iunie 1873 către părinți. Tăcerea lui Iorgu, căruia și el și Șerban i-au scris de cîte două ori, îl pune pe gînduri. De aceea cere să fie informat și scos cît mai curînd „din această neliniște“.

Despre Șerban, pe care-l vede destul de rar, dă relații, cari anticipează atmosfera enigmatică în care va sfîrși, un an după Iorgu, medicinistul Șerban la Berlin : „Dacă vorbeșc cu el despre afacerile lui, el nu mă clarifică niciodată într-atîta ca să știu ce are de gînd să facă. Ceea ce știți d-voastră despre el știu și eu, și nici cred ca să-i fi descoperit el vreunui om din lume tot ce gîndește“. O rază de lumină, cu atît mai duioasă cu cît exprimă delicate sentimente de familie, se desprinde din scrisoarea ce trimite, cam tot acum, surorii sale Harieta : „Am auzit, îi scrie, că tu dorești ceva și că nu spui nimănui ceea ce dorești. Acum te întreb : nici mie, nu ? Te rog să-mi scrii, ca să știu cel puțin eu — închide scrisoarea frumușel și mi-o trimite fără s-o știe nimenea — vom vedea atunci ce lucru mare e“. Sentimente ce-l apropiiau de Ipotești, unde s-ar fi dorit mai curînd întors, cum mărturișește în aceeași scrisoare din 18 iunie 1873 către părinți : „Pe la finele lui august sau începutul lui septembrie gîndesc că mi-oi isprăvi examenele și m-oi întoarce-n țară. Aștept cu nerăbdare capătul vieții mele de student, care desigur pentru mine numai plăcută n-a fost“. Dar capătul acesta se va prelungi mai bine de un an, cu ocoluri pe care neprevăzutul le pregătea în taină. Poetul la vremea aceasta împlinea funcția de secretar al agenției noastre diplomatice din Berlin, condusă un timp de T. Rosetti, junimist notoriu, apoi de N. Kretzulescu, „bătrîna excelență“, tipul birocratului predestinat, care-i și scade salariul cu două treimi și căruia îi plătește, de necaz, cu sarcasme bine dozate, cum se vede în următoarele rînduri către T. Rosetti, fostul său protector : „Depeși cifrate se trimit zilnic, iar scrisori confidențiale către măriasa, la fiecare două zile. Găsește excelența-sa că taxa de birjă e prea mare : depeșă cifrată : îl salută pe excelența-sa pe stradă un ovrei care cumpără haine vechi : scrisoare către măriasa despre popularitatea ciștigată în neamul lu Israel. Fericit muritor eu, care numai duc scrisorile acestea la poștă, nefericit măriasa, care tre-

buie. să le citească pe toate. Încolo, excelența-sa m-a redus la 30 de taleri pe lună, cu parigoria că o să-mi dea o bursă. De o muri odată excelența asta, lucru de care eu de alminteri mă îndoiesc, atunci să știți că moare *cu onoare* luînd în considerațiune sau primind asigurarea prea osebită... Zău, e o delă snuruită, un dosar rămas neluat în seamă, uitat de toată lumea, o diată, o iscălitură indescifrabilă, o antichitate din vremea lui Papură-vodă". La 17/29 ianuarie 1874, Maiorescu, ce se pregătea să vină ministru al școlilor, propune lui Eminescu un post de profesor la Universitatea din Iași, cu condiția să-și pregătească doctoratul — „o nimica toată", cum spunea el. Propunerea o făcea în numele întregului cerc al „Junimii", și ca semn al prețuirii, dar și pentru că „pesimști de felul d-tale, spunea Maiorescu, terbuie, poate, din cînd în cînd, să fie deșteptați din visul prea concentrat al microcosmosului lor interior și îndreptați în atenția lor spre legăturile intime, ce-i unește cu noile încercări de viață în patria comună". Răspunsul poetului din 5 februarie 1874 cuprinde una din acele confesiuni ce caracterizează adevărata sa personalitate. Propunerea ce i se face, orcît l-ar măguli, „vine totuși prea devreme" și-l pune în fața unui grav proces de conștiință : „Pot eu ca fără un plan de studii hotărît, pe care să-l fi prelucrat în întregime, să îndrăznesc la vîrsta mea să mă apuc de acest lucru ?" O docență liberă asupra unui teren mărginit din filozofie, de pildă Kant sau Shopenhauer, întemeiat pe scrierile lor respective, i-ar fi convenit mai mult decît un curs complet asupra filozofiei lor, pentru care se cere o pregătire specială și anume, cunoștințe de antropologie și științe naturale. Și „mai e ceva", adaugă Eminescu „Kant mi-a căzut în mîină relativ tîrziu, Shopenhauer de asemenea ; ce-i drept, îi cunosc, însă renașterea intuitivă a cugetărilor în mîntea mea, cu specificul miros de pămînt proaspăt a propriului meu suflet, nu s-a desăvîrșit încă". Este, desigur,

în aceste rezerve, așa de plastic exprimate, o rectitudine intelectuală rar întâlnită în timpul acela, ce, coordonată cu temperamentul său „ticăit“, cum însuși o spune și Maiorescu, ca să-l stimuleze, vor sfîrși prin a anula cariera universitară a unui mare poet. După o serie de amînări și după o raită arheologică la arhivele din Cracovia și Lemberg, fără rezultat, în parte și din convingerea că „în critica documentelor nu e permis a visa“, ajunge la Iași, unde e numit pe ziua de 1 septembrie 1874, director al Bibliotecii Centrale din Iași urmînd ca la mijlocul lui noiembrie să se întoarcă în Germania pentru a depune doctoratul. Dar noiembrie e în întregime prins de alarmele dramei lui Șerban, alienat, internat la spital; decesul atrage după sine o lungă corespondență din partea agenției noastre diplomatice din Berlin, reclamînd banii investiți — toate trecînd prin inima sfîșiată a poetului, a cărui, totuși, primă grijă e să recomande celor de la Ipotești să „tăinuiască mamei“ nenorocirea.

Iașul în care a petrecut trei din anii cei mai frumoși, dar și mai frămîntați, ai scurtei sale existențe a însemnat pentru Eminescu: Iașul bibliotecarului, al revizoratului școlar, al redactorului la *Curierul din Iași* și — zaimf spin-tecat de fulgere, așternut „peste țărîna cea grea“ — marea lui iubire pentru Veronica Micle. Numit director al Bibliotecii Centrale Universitare din Iași pe data de 1 septembrie 1874, Eminescu funcționează pînă la 1 iulie 1875, o zi mai tîrziu predînd gestiunea succesorului său, Dimitrie Petrino. Rapoartele, însoțite de tabele explicative, cu cari Eminescu, în calitate de director al bibliotecii, propunea ministerului achiziționarea vechilor cărți bisericești și laice — îndeosebi rapoartele din 15 octombrie 1874 și 6 martie 1875 — au fost studiate, și ele atestă la autorul lor cunoștințe tehnice dintre cele mai serioase, precum și o adîncă înțelegere a problemelor de cultură, pe cari tipăriturile și manuscrisele din veacurile trecute le ridică. După ce recomandă autorizații tutelare ca „în marginea

restrînselor mijloace ce s-au încuviințat Bibliotecii din Iași să se adune această literatură an cu an, încă continuu și sistematic“, stăruie asupra valorii și importanța ei : „Importanța scrierilor acestora nu se poate stabili teoretic și de dinainte, ea se vede atît în curgerea vremii și se schimbă după punctele de vedere cari predominază la studiul lor. Netăgăduită este însă valoarea lor stilistică și lexicală. *Stilistică*, căci nu sînt scrise sub influența limbelor moderne, cel puțin nu a celei franceze, și se găsesc în ele locuțiuni care încep a dispărea din limba de astăzi și se înlocuiesc prin șabloane de fraze străine dezvoltării de pîn-acum a limbei noastre ; *lexicală*, prin mulțimea de cuvinte originale pe care scriitorii bisericești și laici, siliți să recurgă la proprii mijloace, le întrebuintează în compunerile lor“. Încercările de datare și de identificare a autorului, parantezele sprijinind recomandarea uneia sau alteia dintre achiiziții (de pildă pentru *Fabule și istorioare* de Anton Pann, București, 1847 : „scrierile lui Pann au devenit rare“), dimpreună cu celelalte elemente descriptive arată o pregătire ce impune. După cum impune și conștiinciozitatea dublată de modestie, cu care, precum în adresa din ianuarie 1875, își declină răspunderea în evaluarea competentă a unui dicționar și a unei gramatici slavo-române, cu toate că multe din observațiile și ipotezele cronologice ale bibliotecarului au fost, după spusa specialiștilor, fericit intuite. Că toate aceste daruri ale unui tehnician luminat în problemele cărții au putut fi răsplătite cu înscenarea unui proces de sustragere a cărților nu are de ce să mire, date fiind moravurile politice ale vremii. Petiția ce adresează președintelui Înaltei curți de conturi, exact în vremea cînd Raluca Eminovici se stîngea din viață, ca și răspunsurile ce dă judecătorului de instrucție vădesc o conștiință sănătoasă și pură. Aceleași calități aceeași riguroasă disciplină și aceeași înaltă conștiință profesională le va dovedi Eminescu și în funcția de revizor școlar al județelor Iași și Vaslui, la care-l îmbrie Maiorescu. Omul cărților se dovedea

în aceeași măsură și om al terenului, al muncii în aer liber. În scrisoarea din 18 iunie 1875, răspundea lui Maiorescu, că primește „bucuros” propunerea, deoarece, cu propriile-i cuvinte : „aș intra în contact cu populația rurală, singura care mă interesează îndeosebi”. Bogăția mărturiilor rămase din această activitate revizorală, procese-verbale de inspecție, recomandări de cărți școlare, rapoarte, toate caligrafiate în caracteristica scriere de epică, demonstrează chipul înalt în care Eminescu și-a îndeplinit oficiul. Procesele-verbale stăruie asupra stării localurilor de școală, a materialului didactic, a frecvenței elevilor, a gradului de asimilare a cunoștințelor, a buneii lecturi. La Gropnița, de pildă, în noiembrie 1875, numărul elevilor, 12, îi pare „prea mic”, în schimb, la Laza, în aprilie 1876, „frecvența” (15 elevi prezenți din 41 înscriși) „se explică prin începerea muncilor agricole, la cari și copiii sînt luați”. Tipică pentru complexitatea ei și pentru ochiul de Argus al revizorului mi se pare următoarea însemnare pe marginea inspecției din noiembrie 1875 în satul Stîncă : „Reparațiile trebuitoare școlaei din Stîncă. Repararea păreților — lipit și vărut. Acoperirea cu stuh — căci e numai cu rogoz — și trece ploaia. Ogradă. Ogeagurile ruinate. Firma (?). Ornic (oprit 16 franci și n-au reparat). Harta Europei de legat. Traian de încadrat. A se da doi stînji leni în regulă”. La 31 martie 1876 guvernul conservator demisiona și mizeriile politicii începeau să-și arate colții. Un aviz al Consiliului Permanent cere revizorului, despre a cărui febrilă activitate chiar și redusele informații de pînă aici au putut da o idee, să justifice pentru ce între 15—31 martie a.c. n-a inspectat nici una din școlile rurale din județul Iași și ce l-a împiedicat să-și îndeplinească *această datorie*. Acestui insolit aviz al Consiliului Permanent Eminescu îi opune un categoric fine de neprimire în raportul din 4 mai 1876 adresat ministrului și despre al cărui ton el însuși afirmă că ar fi „aspru”. Raportul e una din paginile magistrale ale prozei polemice și pamfletare, în care Eminescu

excela, și el s-ar cuveni citat în întregime pentru logica lui strînsă și pentru calmul și umorul cu care stigmatizează o administrație șicanatoare și formalistă, ca aceea a școlilor din timpul acela. Trecînd în revistă multele obligații pe cari revizorul le are, numărul mare de școli (152), orografia celor două județe și proastele căi de comunicație, raportul scoate în lumină absurdă pretenție a avizului Consiliului Permanent : „...nu știu din care articol al legii instrucțiunii s-ar putea deduce regula că revizorul, care împreunează toate activitățile unei cancelarii într-o singură persoană, fiind curier, copist, registrator, administrator, examinator etc., trebuie să fie cu toate aceste și vecinic în călătorie, încît la fiecare 15 zile să facă revizie, și aceste în marginile a cei 212 1/2 l.n. pentru fiecare județ. Dacă există un asemenea revizor în țară, vă rog a mă informa unde-i acel prețios individ, ca să apelez la vasta sa experiență și să aflu în care mod — mai mult sau mai puțin apostolic — își îndeplinește sus-menționata datorie“. Cînd la 24 octombrie 1876 junimiștii, paraponisiți, își serbează, cu tradiționala bună dispoziție, cea de a XIII-a aniversare, a societății lor, în cîntecul comic pe care Iacob Negruzzi îl consacră „nouvei direcțiuni“, revizorul Eminescu își are și el cupletul :

*Eminescule, poete,
Umblai în cabriolet
Luni întregi, din sat în sat,
Școlile de inspectat.
Ca nalt revizor școlar,
Stai în gazdă la primar
Și cu primărițele
Îți incurcai ițele.*

Detaliul „cabrioletei“ nu pare să fie fictiv. Un anume scris tremurat, îndeosebi în manuscrisele-registre-comerciale cu cari se deplasa la inspecții, și-n cari numele iubitei

de la Iași e invocat, îi acordă un grăunte de autenticitate. Pe linia aceluiași glume de aniversare, din același timp sau sugerate numai, pentru o viitoare aniversare, alături de ironii portretistice la adresa lui Maiorescu, Carp și Pogor, figurează în manuscrise și următoarele autoironii, ca o dovadă că poetul nu le disprețuia când erau nevinovate, așa cum făcuse și prin 1875, după apariția *Muzei de la Borta-Rece* a lui Mihail Zamfirescu, de la care a acceptat denumirea „Minunescu“, cu care-și încheie poemul simbolic *Antropomorfism* : „Mihalis Eminescu, vecinic doctorand, în multe științe nefolositoare, criminalist în sensul prost al cuvântului și în conflict cu judecătorul de instrucție, fost bibliotecar, cînd a prădat biblioteca, fost revizor la școalele de... fete, fost redactor *en chef* al foi vitelor de pripas și al altor jurnale necitite colaborator“. Ceea ce designă *Convorbiri literare* și *Curierul de Iași*, organ prin excelență al intereselor administrative, în care notele, articolele, foiletoanele literare (*La aniversară* și *Cezara* au apărut aici), polemicile și dările de seamă, cum sînt acele ce face prelegerilor „Junimii“, dau ziarului acestuia de limitat interes local un nivel literar rar întîlnit în presa provincială și fac din el un document eminescian de unică importanță. Atenți la toate faptele de cultură de pe întreg teritoriul limbii românești, Eminescu comentează evenimente și personalități ale vieții intelectuale, precum Eliade, Massim, Bălăcescu etc., sau, oprindu-se la aspectul anacronic al unei reviste literare din Piatra, publicînd traduceri din Ponsou du Terrail, recomandă culegerile de folclor și lectura unui autor nemțean de calitate lui Ion Creangă. Stînjinit în activitatea sa, independentă, de ingerințe ale administrației ziarului, care-i cere să ia apărarea oficialităților orașului, redactorul șef respinge sugestia într-o violentă și aspră demisie, în care se poate ceti și această frumoasă profesiune de credință : „Misiunea mea după contractul verbal ce l-am avut cu asociații e să relatez fapte, nu să apăr sau să atac persoane, căci pe terenul afirmărilor

publice persoana a fost și este lucru secundar. Dacă în notițe literare am citat nume, simpla cauză e că pe acest teren termenul hotărîtor e talentul individului, pe cînd nu se cere nici un talent individual pentru a repara o uliță sau a drege finare“. Acestea și altele, hărțuielile continui ale procesului ce căminarul duce cu soțul Aglaii pînă în septembrie 1877, cînd i se va respinge apelul, nemulțumirile împotriva atmosferei persiflante din sînul „Junimii“ și nu mai puțin exasperările iubirii pentru Veronica pregătesc evadarea din Iașul atîtor creații, dar și al atîtor suferințe. Căci dacă Iașul a fost pentru Eminescu orașul prieteniei cu Creangă, cu Bodnărescu, cu Miron Pompiliu, el a fost în același timp și scena marii lui pasiuni. Cînd începe, cu adevărat, această pasiune e mai greu de precizat, dar se poate afirma cu certitudine că anul 1876 a însemnat zenitul ei. La 10 martie 1876, pe o hîrtie de epistolă, semnată cu monograma numelui său, poetul oferă Veronicăi poezia *Dorința* ; după 15 august 1876, cînd se întoarce de la Ipotești de la înmormîntarea mamei sale, compune dintr-o răsufflare amplă lamentație *Pierdută pentru mine, zîbind prin lume treci*, ce reia, cu o octavă mai sus, tema abdicării totale, la picioarele iubitei, din *Venere și Madonă* ; la 26 august 1876, strofele amuzante ale unei reuniuni de familie din *Iubita vorbește*, cu tabloul congresului de mătuși, ce va intra mai tîrziu în compunerea *Scrisorii IV* ; *O stradă prea îngustă* marchează un episod ; numeroase terține sînt tot atîtea mesaje de dragoste — cum e, de fapt, și omagiul pentru Shakespeare din poemul *Cărțile* — și, după aceea, sfîrșitul anului aduce elaborarea unor poeme ca *Strigoii* și *Călin*, în cari elementele subiective sînt cu înaltă artă sublimite. Paralel cu creația originală, poetul își copiază masive pachete din lirica populară, improvizînd printre coloane, ici și colo, reflexe din propria sa dragoste, sau cicluri de irmoase, din cari mai mult de un fir se rătăcește și-n propria sa poezie. O scrisoare din 20 septembrie 1877,

către Slavici, la București, din chiar ziua în care căminarul pierde procesul cu Drogh, denotă o stare de spirit ajunsă la saturație : „tu știi că am fost totdeauna caracter melancolic și n-am avut niciodată curagi de viață ; prin urmare, tot ce gîndesc sau fac e azi mai ticăit decît înainte. N-am inimă în mine nici cît e într-o mămăligă, nu gîndesc nici la tine, nici la lume, nici la mine însumi. Singura deosebire e că am devenit susceptibil, că orice atac, cel mai nevinovat, mă iritează, încît am o adevărată *Berserkerwut* (furie nestăpînită), că s-au înmulțit oame-nii cu cari nu mai vorbesc nici un cuvînt și c-am s-ajung să nu mai vorbesc chiar cu nimeni, nici tu mine însumi. Nu-i vorbă, s-a supărat văcarul pe sat și satul habar n-are. Dar dacă-i așa, se vede că nu poate fi altfel“. O scrisoare a lui Pogor din 2 noiembrie 1877 către Maiorescu relatează că din colecta de 716 lei pentru *Timpul* a dat 16 galbeni lui Eminescu cînd a părăsit Iași.

Cînd anume a părăsit Iașul, deci cînd a descins Eminescu în București, e încă de domeniul ipotezelor. La 12 octombrie 1877 poetul se afla la Iași, de unde vestea, cu amorul său inepuizabil, pe Slavici că va porni de cum va primi banii, dimpreună cu bagajele, „cărți, manuscrise, ciobote vechi, lăzi cu șoareci și molii, populate la încheieturi cu deosebite naționalități de ploșnițe“. Către sfîrșitul lui octombrie, judecînd după anume articole din *Timpul*, Eminescu e la București. Slavici vestea pe Maiorescu că poetul „n-are lemne“, iar Maiorescu, în scrisoarea din 4 noiembrie 1877 către Iacob Negruzzi, era și mai dramatic, afirmînd că Eminescu „continuă a muri de foame, agonia poetilor români“. Între timp, cu disciplina și conștiinciozitatea cu care va trudi un sextenat aproape, poetul scria, abordînd tot soiul de probleme din toate domeniile. Războiul începuse cu lipsurile și greutățile lui inerente, și în vremea aceasta pe scena Teatrului Național se reprezentau piese de teatru care parodiau realitatea și degradau eroismul oștenilor. Prilej pentru Eminescu, pa-

sionatul de teatru, să redacteze întâia cronică dramatică de București și întâia polemică în care executa cu severitate cele două piese *Visul Dochiei* de Frédéric Damé și *Oștenii noștri*. „Dar la Gorni Etropol — scria indignat în articolul din 12 noiembrie 1877 din *Timpul* — la Bivolari, la Plevna, la Rahova comedie se joacă? Soldații care sînt meniți poate a merge în foc sînt aduși pe scenă, pentru ca spre petrecerea publicului să-și arate meșteșugul ca gladiatorii vechi. Plaudite Quirites!” Întregul an 1877 poetul nu colaborase la *Convorbiri*, și Iacob Negruzzi avea dreptate să amintească lui Slavici, în scrisoarea din 18 decembrie 1877, că Eminescu promisese să-i trimită „un teanc de poezii”. Avea însă mai puțină dreptate cînd, lăudînd ciclul de articole politice *Icoane vechi și nouă* ale poetului, le dădea ca pildă de ce poate un băiat de talent, care „rezumă” lecțiile de la „Junimea”. La 1 martie 1878 poetul își relua colaborarea la *Convorbiri*, și cam cu o lună înainte, la vremea cînd căminarul, încolțit de creditori, vindea Ipoteștii, se situează acea gravă, prin tonul ei decis, profesiune de credință, în care se vor fi strecurat nu puține din amărăciunile familiale, din scrisoarea către Iacob Negruzzi, cu care trimite „coala de versuri” cuprinzînd *Povestea codrului*, *Povestea teiului*, *Singurătate* și *Departate sunt de tine*, ce se tipăresc cîteșipatru deodată, și-n care, printre altele, se pot ceti aceste emoționante mărturii: „...spun drept că n-aveam de gînd a mai tipări versuri. Această cură radicală de lirism o datoram «Junimii» din Iași, căci desigur că pentru convulsiuni lirice rîsul e mijlocul cel mai bun și cel mai rău. Atîrnă adică totdeauna de valoarea ce este-n ele și de valoarea ce le-o dă autorul... Eu sînt scriitor de ocazie, și dacă am crezut de cuviință a statornici pe hîrtie puține momente ale unei vieți destul de deșerte și de neînsemnate, e un semn că le-am crezut vrednice de această. Dacă forma pe care ele a-mbrăcat-o e vrednică de rîs, vei concede că aceasta a fost intenția mea și c-atunci e mult mai

bine ca să nu se publice niciodată. În orice caz, eu n-am vrut să le dau o formă ridiculă, și dacă sînt greșeli, eu, din parte-mi, am cîntărit orice cuvînt". La 1 mai 1878 Dimitrie Petrino murea la București și Eminescu cobora steagul în bernă într-un preaman și duios necrolog. Pe vară îl aflăm într-un mic concediu de odihnă la Florești-Dolj, plasa Jiul-de-Sus, la proprietatea lui Mandrea, căruia îi mulțumește de „îngăduirea unui colț de pădure, care-mi dă toane bune și sănătate", și de asemeni pentru mia de lei, din care solîcita păstrătorului „o sută de franci spre ilustrarea existenței cu oarecare călătorii la Turnu-Severin și prin împrejurimi". Tot aici, la Florești, se pare că executa tălmăcirea primului volum din *Fragmente...* de Eudoxiu Hurmuzachi, ale cărui celelalte două volume le va tălmăci Slavici. Anul următor, 1879, e prins de grele evenimente biografice. La 6 august 1879 Ștefan Micle, soțul Veronicăi, moare, și Eminescu îi trimite, sub forma unei scrisori de condoleanțe, una din acele pagini de confesiune, în care poetul se privește pînă în adîncul sufletului său. „Veronică — îi spunea între altele — e întîia dată că-ți scriu pe nume și cutez a-l pune pe hîrtie ; nu voi să-ți spun, dar tu nu știi, nici poți ști, cît te-am iubit, cît te iubesc. Atît de mult, încît mai lesne aș înțelege o lume fără soare decît pe mine fără ca să nu te iubesc. Tu nu m-ai făcut fericit, se poate că nu sînt nici capabil de-a fi, tu nu m-ai făcut nici atît de nefericit încît să mă nimicesc, dar ceea ce era mai adînc ascuns în sufletul meu privirea ta l-a scos la lumina zilei. Văzîndu-te am știut că tu ești singura ființă din lume care în mod fatal, fără să vrea ea, fără ca eu să voiesc, are să determineze întreaga mea viață". Astfel de „șiruri", ce nu sînt numai „duioase", cum le afla Veronica, anulează însemnătatea acelui „greu moment Mite", despre care vorbește Maiorescu în „însemnările lui zilnice", cu explozii pasionale, autentic marivodaj sentimental, cu omagii rimate, de-o inspirație presupusă *ad-hoc*, precum *Atît de fragedă*, ale

cărei rădăcini se pot urmări împletindu-se în huma fertilă a Iașilor, și care va și apărea în toamnă, nu fără o nejustificată reacțiune din partea Veronicăi, în *Convorbiri* din 1 septembrie 1879. O lună mai târziu apărea elegia *Despărțire*, îmbibată de toate filtrurile iubirii ieșene, iar la 1 ianuarie 1880, ca-ntr-un colocviu al umbrelor, poetul evoca pe cea mai „dulce“ dintre icoane, într-o improvizatie instantanee, poemul *O, mamă...*, ce va apărea în martie 1880. Cu pragul anului acesta s-ar zice că începe — atât de multe sînt izbutirile de deznădejde — ultimul trieniu al existenței sale, atât de generos totuși și poate cel mai bogat în creații desăvîrșite. Greutățile muncii de gazetă, a cărei conducere îi revine cu fiecare zi, și unde politica internă, cu toate aspectele ei, de la sănătatea publică pînă la examenul tehnic, al bugetului și feluritelor lui „condeie“, sau politica internațională, de la drama prințului Napoleon al IV-lea, ucis în țara zulușilor cu prilejul unei recunoașteri, pînă la problema Comisiei europene a Dunării, îl solicitau neînterupt, dau, la răstimpuri, impresia că unele numere din *Timpul* sînt în întregime scrise de dînsul, de la editorial la ultima informație, și de la *entrefilet* la reportajul parlamentar. O scrisoare din 20 aprilie 1880 către Harieta, care-l invita la Iași de sărbătorile Paștelui, trădează un moment dintre cele mai depresionare, și el se datorează de bună seamă, în primul rînd muncii extenuante, și în al doilea, crizei prin care trece dragostea lui cu Veronica, ce-i va restitui la 27 iunie 1880 versurile, și printre ele și *Dorința*, primită cu patru ani înainte, vestindu-l și de distrugerea scrisorilor, și mai puțin, poate, noii muze, Cleopatra Poenaru, aceea despre care vorbesc toți corespondenții timpului aceluia, și Mite Kremnitz, și Gane și Maiorescu. Înstrăinarea cu care vorbește — în scrisoarea pomenită mai sus — de cei ai familiei sale surprinde oarecum. După ce o înștiințează că se simte bolnav trupest, „dar și mai mult sufletește“, o roagă, pe Harieta, să-l scuze față de tatăl său cum va

crede de cuviință („ce nevoie are el să-și bată capul cu grijile mele, ce nevoie să știe cîte sufăr. Alții nu înțeleg, dar el ?“) și îi promite s-o vadă : „poate la toamnă... Dar să nu mai vorbesc, nu de toamnă, ci nici de ziua de mîni... Lumea-i schimbăcioasă, și toate visurile noastre și nădejtile sînt făcute ca să se spulbere în vînt. Toamna anului e una pe an, apoi îi urmează primăvara. Toamna vieții vine fără să știi cînd, nici de undă... numai vezi că totul a trecut, pentru a nu se mai întoarce. Și-apoi se simte omul bătrîn, foarte bătrîn, și ar vrea să moară. E mult de atunci, Harietă, de cînd eram mici de tot și ne spuneau moșnegii povești. Povești sînt toate în lumea asta“.

1881 e, dintru înții, anul marilor cumpeni și al reculegerilor. Recitindu-și caietele de junețe (s. ms.-ele *Elena și Marta*), se oprește și la poezia *De-aș avea...* a debutului la *Familia*, și alături de vechea dată înseamnă cu creionul roșu, ca pe un dulos memento, pe cea nouă: 1866—1881. E, după aceea, anul celor cinci *Scrisori* tipărite, afară de a cincea, în *Convorbiri*, a proclamării regatului, cînd potrivește să apară în numărul de 1 mai 1881 al revistei *Scrisoarea III*, cu evocarea lui Mircea și corosivul atac împotriva liberalilor, eternizați la putere — anul întîiilor versiuni din *Luceafărul* și anul dezamăgirilor, atît în planul politicii interne, cît și în planul propriei sale situații la gazetă. O ciornă de articol, nepublicat, demasca cu vehemență apropierea dintre cele două partide ale rotativei cu prilejul proclamării regatului. O „uniune sacră“ între partide atît de antagoniste ideologicește i se pare o monstruoșitate și o problemă cu tărie, după ce ironizează miraculoasele schimbări la față pe care le poate aduce o remaniere ministerială : „Pînă cînd comedia aceasta ? Pînă cînd panglicăria de principii, pînă cînd schimbările la față de pe o zi pe alta ?“ Și sfîrșind minciunoasa mască a „Statului național“ ce ar impune apropierea, aceste accente ferme : „Vom spune noi — adevărul adevărat — voi spune-o eu, omul care n-aspiră la nimic,

care ar arunca la picioarele ministrului o Stea a României ce-o poartă un trădător ca Leca, un *Bene merenti* ce-l poartă Orășanu și aş privi cu durere orice semn de grație, ce l-aş împărtăşi cu acest soi de oameni“. O epistolă în versuri de la tatăl său, care va veni peste două luni în Bucureşti, primită la vremea asta, îl binedispune, şi răspunzându-i la 18 martie 1881 îi vorbeşte cu umor, punînd întirzierea pe seama proclamării regatului, cînd „negustorii de gogoşi şi de braşoave“, adică gazetarii, sînt foarte ocupaţi. Ce n-ar da să se poată rezezi acasă ! Pînă atunci roagă pe Nicu, fratele să-i scrie cît mai des, căci dacă îi e „acru sufletul de cerneală şi de condei“, în schimb ceteşte „cu bucurie“ scrisorile de acasă. În numărul de 1 ianuarie 1882 al *Timpului* Eminescu publică prima din cele două „cronici“ ale anului 1881, aceea internă, la un nivel intelectual cu adevărat sărbătoresc, şi în acelaşi număr el suportă întia mare înfrîngere gazetărească. Redactor şef al *Timpului* din 1880 şi pînă acum, el se vede înlocuit, direcţia politică trecînd cu începerea anului 1882 asupra lui Gr. Păucescu, ce iscălea primul articol, în care regreta „termenii prea coloraţi“ ai articolelor din trecut, în timp ce o notă redacţională relata instituirea unui comitet de tineri distinşi (nota spune „destoinici“) pentru „a veghea ca ideile susţinute în ziar să fie conforme cu tendinţele partidului“. Însă : indiferent la ultragii (dar cine a descifrat vreodată pînă la fund inima nefericitului Hyperion ?), poetul porcede la elaborarea din urmă a marelui său poem autobiografic *Luceafărul*. În timpul acesta, vechea iubire renaşte din cenuşa ei, şi poetul, prins între remuşcări şi deznădejdi, putea scrie la 28 februarie 1882 : „...Un lucru crede. Nu voi iubi niciodată o altă femeie, şi tu rămîi în mintea şi sufletul meu ceea ce ai fost totdeauna : visul de aur al vieţii mele, singura mea aspiraţie, şi viaţa cu tine, singura mea speranţă. Dar ce

oare să fac în contra imposibilității materiale? Nu pot face nimic, și mă lupt în contra ei zadarnic și fără chip de a putea învinge. În această luptă simt că viața mea și chiar puținul talent ce mi l-a îngăduit natura se mistuie fără nici un rezultat. Te sărut dulce, femeia mea iubită și dragă și dacă, după toate cele zise, tot poți să mă mai iubești, iubește-mă, dacă nu, dă-mă uitărei, dar nu crede că vreodată te voi uita sau voi înceta de a te iubi". În martie își vestește iubita că-i pregătește un interior agreeabil, la 10 aprilie 1882 sfârșea *Legenda Luceafărului*, ce se citea în „Junimea“, și va constitui planșa de lucru pe care, împreună cu Maiorescu, se vor executa ultimele retușuri ale versiunii definitive, ce va trimite, în toamnă, la Viena, și va apărea în aprilie 1883 în *Almanahul „Românului june“*. În mai 1882, Veronica poposea în interiorul pregătit și tot atunci poetul schițează măsuri de evadare. Postul de profesor de germană de la Iași — îi scrie, la 31 mai 1882 — e rezervat și dacă Pseudo-Ureche nu-i va cădea sub condică până atunci, îl va cere. Când, în toamna aceluiași an, vorbește, în cunoscuta epistolă, citată întâia dată de Vlahuță în *Curentul Eminescu*, de imposibilitatea de a părăsi Bucureștiul, damnat cum e, ca un alt Sisif, să urce veșnic o piatră ineputabilă, poetul e la limita ultimă a epuizării, și fiecare cuvânt al epistolei sîngeră și blestemă. „Simt că nu mai pot, mă simt că am secăt moralicește, că mi-ar trebui un lung, lung repaos ca să-mi vin în fire. Și cu toate acestea, ca lucrătorii cei de rînd din fabrici, un asemenea repaos nu-l pot avea nicăieri și la nimeni. Sînt strivit, nu mă regăsesc și nu mă mai recunosc... Aștept telegramele Havas, ca să scriu iar, să scriu de meserie, scrie-mi-ar numele pe mormînt și n-aș mai fi ajuns să trăiesc!“ Și totuși, anul 1883 îl află la aceeași modestă masă de brad, ca și cum și-ar fi presimțit amurgul, șle-

fuindu-și cîntecele de iubire, din cari comunică o parte și lui Iosif Vulcan pentru *Familia*, și punînd la punct întreg acel pachet de inedite de după *Luceafărul*, ce vor completa și vor constitui marea surpriză a ediției Maiorescu de la finele anului. Prezența intermitentă a poetului la ședințele „Junimei” din primăvara lui 1883, periodicele internări la spital, simptomele unei surescitări neobișnuite, pe care Maiorescu o consemnează, alarmat, încă de la 30 mai/11 iunie 1883, înainte de a participa la Iași, în 5 iunie, la inaugurarea statuii lui Ștefan cel Mare, augurau un deznodământ tragic, temut de toți, ce nu-i zguduie mai puțin, și care se produce în ziua de 28 iunie/10 iulie 1883.

Între 28 iunie și 15 august poetul e internat la Sanatoriul Șuțu. La 14 octombrie 1883, solicitat de Maiorescu, Alecsandri face la Ateneu o lectură publică din *Fîntîna Blanduziei*, în scop de binefacere, al cărei venit slujește la internarea bolnavului într-un institut din străinătate. La 20 octombrie, însoțit de Chibici, Eminescu părăsește Bucureștiul și este internat în Sanatoriul Ober-Döbling, de lângă Viena. Scrisorile de la C. Popasu, nepotul lui Maiorescu, din Viena, descriu fazele și-l arată pe bolnav cînd foarte loconvace, discutînd cu medicii despre vechimea limbii române, cînd refuzînd invitația la masă a directorului pentru că nu are haine curate și cînd, în sfîrșit, la finele lui ianuarie 1884, prezentînd o ameliorare sensibilă a sănătății. O scrisoare a poetului, din 12/24 ianuarie 1884, către Chibici vorbește îndelung de demoralizarea în care se află și de foamea niciodată potolită, de dorința de a se întoarce cît mai curînd în țară („să mă satur de mămăliga strămoșească, căci aici, de cînd mă aflu, n-am avut niciodată fericirea de-a mîncea măcar pînă la sațiu”), și, mai cu seamă, îl arată îngrijorat, voind să știe cine anume suportă cheltuielile întreținerii lui în sanatoriu (ceea ce, fie spus în treacăt, provoacă, în replică, una din cele mai

umane și mai delicate scrisori din corespondența olimpi-
pianului Maiorescu). Îngrijorarea bănească e încă una din
trăsăturile caracterului său. Multe liste de datorii, risipite
prin manuscrise, din care unele „presante“, arată nu numai
continuele lipsuri în cari se zbate, dar și hotărîrea de a-și
onora datoriile contractate. După un drum în Italia, pînă
la Florența, în tovărășia lui Chibici, se înapoiază la Iași,
unde Vlahuță îl vizitează în două rînduri, a doua oară în
decembrie 1884, găsindu-l bine cu sănătatea. La Iași poetul
locuiește la hotel „România“ (fostul han al lui Băcalu),
într-o „hulubărie“ puțin recomandabilă, de aceea îl roagă
pe Chibici să țină la el cîtva timp „așa-numita mea ladă“,
dacă la Simțion, unde se află în prezent, nu mai e cu pu-
tință : „sănătatea mea scîrție într-una, ca o moară de
mult stricată, ba poate ireparabilă... O tristă iarnă mă
așteaptă și o tristă viață“, după care îl informează că supli-
nește, în locul catedrei de istorie, pe care o solicitase la
Școala comercială, catedrele de geografie și statistică, cu
un program foarte încărcat, pentru care lipsesc cărțile, și
„consistînd dintr-un dicționar de mii de nume proprii și de
cifre statistice“. Cît despre bibliotecă, la care a fost exem-
plarul director ce se cunoaște și unde acum avea o atri-
buție subalternă, „e atît de încurcată și îngrămădită, încît
ar trebui un an sau doi pentru a introduce orînduială
în acest haos ereditar“. În august 1885 e la Liman, lîngă
Odessa, de unde îi scrie lui Burlă o epistolă plină de deta-
lii și respirînd singurătate. Băile de glod cald i-au scăzut
durerile. La Odessa a fost de două ori, pentru medica-
mente și tutun. Dar tutunul e și scump și rău, din care pri-
cină „orientalul“ din el „o duce greu“. Dușmanul cel mare
al singurătății sale e însă „urîtul“. Nu prea are cu cine
vorbi, nici ce ceti, doar „o ediție a lui Heine, rătăcită
printre bucoavnele doctorului secundar“, iar în concluzie :
„Vîntul și valurile lacului, cu freamătul lor neîncetat, iată

singurul acompaniament al zilelor și nopților, cari se scurg uniforme și monotone, cu bătăile unui ceasornic de părete". În 1886 face un drum la București, pe vară e la băile Repedea de lângă Iași, iar în noiembrie — internat la ospiciul de alienați de la Mănăstirea Neamțului. Emoția cu care obștea românească urmărește lunga agonie a poetului determină o largă mișcare de simpatie și multe apeluri la caritatea fie oficială, fie particulară, pentru a-i ușura lipsurile. În ianuarie 1887, Șt. G. Virgolici solicita sprijinul lui Iacob Negruzzi pentru obținerea unei recompense naționale. „E o adevărată rușine pentru țară, spunea el, ca un asemenea om să nu aibă cu ce trăi în viață, când numele lui va trăi cît veacurile". Și cum, tot la vremea aceasta, Vlahuță și admiratorii bucureșteni vînturau ideea unei colecte publice, poetul îi scrie una din acele memorabile pagini de protest, atît de obișnuite temperamentului său, în care se afirmă integritatea morală a scriitorului și care merită să fie gravată, cu atît mai mult cu cît, în lunile ce urmează, resortul acesta de aur începe să cedeze :

„Mănăstirea Neamțului
ianuarie în 26, 1887

Dragă Vlahuță,

Nu te pot încredința îndestul cît de odioasă e pentru mine această specie de cerșetorie, deghizată sub titlul de subscripție publică, recompensă națională etc. E drept că n-am bani, dar aceasta e departe de a fi un motiv pentru a întinde talgerul în public. Te rog, dar, să desistezi cu desăvîrșire de la planul tău, oricît de bine intenționat ar fi, de-a face pentru mine apel la public. Mai sînt destule alte mijloace onorabile pentru a-mi veni în ajutor, iar cel propus de voi e desigur cel din urmă la care aș avea vre-odată recurs.

Te rog ca în scrisoarea ta viitoare să-mi comunicî, de se poate, adresa lui Iancu Caragiale, căci am a-i aduce aminte o promisiune care mi-a făcut-o.

Sărutîndu-te și rugîndu-te să spui complimentele mele d-nului și d-nei Păucescu, rămîn al tău

credincios prieten,
M. Eminescu.“

În toată această revărsare de simpatie, chiar dacă îmbracă uneori forme demagogice : o singură notă stridentă, ce se cuvine testată viitorului, cu atît mai mult cu cît vine din partea urbei natale a poetului. Pe vară, sesizat de voci din public, consiliul județean din Botoșani dezbate chestiunea unui ajutor lunar pentru nefericitul poet, și se aud glasuri socotindu-l „prea mare pentru județ“ și în favoarea precăderii ce ar trebui dată cazarmelor. În toamnă poetul redactează adevărîțe și scrisori de mulțumire pernelor ce-i trimît ajutoare sau companiilor de teatru ce dau dau reprezentații în beneficiul lui. În 1888, cum urmează să-i apară ediția a treia a Poeziilor, despre care Harieta vestea că și-o va îngriji singur, poetul anunță pe Maiorescu că „poezii nepublicate“ care să intre în noua ediție nu posedă. Vestea că Veronica voiește să-l viziteze la Botoșani o primește cu melancolică bucurie: „Ar fi o zi de sărbătoare, îi scrie, ar fi o mare plăcere ca tu să vii la Botoșani, să mă vezi unde sînt bolnav, și din minut în minut îmi aștept sfîrșitul, căci pentru societate sînt de mult mort“. În compania Veronicăi, care, în decembrie 1888, vine la Botoșani, Eminescu pleacă la București. Un grup de scriitori tineri îi oferă direcția noii reviste *Fîntîna Blanduziei*. În februarie 1889 se reîmbolnăvește, și la 15 iunie același an se stinge din viață. Însmormîntarea, în ziua de 17 iunie, are loc la cîmîtirul Bellu, în numerosul cortegiu luînd parte, dintre notabili, Kogălniceanu, Maiorescu, Lascar Catargiu.

Corul, condus de Bărcănescu, intonează *Mai am un singur dor*, poemul său testamentar. *Mormînt făr' de noroc / Și fără prieteni*, spune una din formele cîntecului, și era, desigur, și credința poetului. Dar anii ce s-au adunat au dezmințit această credință. Mormîntul poetului e astăzi loc de pelerinaj, căci neamul întreg îi este prieten.

*

Dacă, așa cum s-a putut observa din repede a noastră trecere în revistă, viața lui Eminescu a fost și scurtă și întunecată, opera sa, în schimb, este nu numai vastă, dacă o raportăm la cei abia 17 ani de intensitate creatoare, dar și luminoasă, prin toate acele incandescențe pe cari le-a sădit în fiecare din paginile scrise și cari, departe de a diminua, sporesc pe măsură ce anii se adaogă anilor.

De unde vine această nepuizabilă lumină a poeziei lui Eminescu și cînd s-au produs întîiele semne ale miracolului, iată întrebări pe care fiecare și le poate pune și la cari se poate răspunde în felurite chipuri, după temperamentul interpretului. O delimitare istorică e însă absolut necesară. În anul 1866, cînd Eminescu debutează, întîii cu o odă funerară pentru Aron Pumnul, și, la puțin timp după, la *Familia*, cu poezii atît de puțin originale ca *De-aș avea*, o variație pe tema unei doine și *O călătorie în zori*, o compoziție convențional romantică, poezia noastră era dominată de personalitatea a doi dintre cei mai populari rapsozi ai ei : Alecsandri și Bolintineanu. Numeroase sînt reflexele acestor doi poeți în primele compuneri ale lui Eminescu, fără a putea spune, cu certitudine, cît de robit era discipolul, la timpul acela, de spiritul poeziei maimarilor săi, și dacă în alegerea întîiilor piese ce trimite *Familiei* nu intră și o bună doză de strategie literară, proprie tuturor debutanților, și ale cărei resorturi poetul nostru a dovedit nu o dată că le posedă și le mînuiește cu

abilitate. Că și Alecsandri și Bolintineanu erau, mai ales la timpul acela, adevărații idoli ai debutantului, îndoială nu poate fi. Cînd, după cei patru ani ai stagiului de la *Familia*, la Viena fiind, în articolul despre *Repertoriul Teatrului Național*, publicat în ianuarie 1870, avea să vorbească cu serioase rezerve de teatrul lui Bolintineanu, Eminescu nu pregetă să aducă un călduros omagiu poetului : „Venim cu părere de rău — spunea tînărul publicist — la creațiunile dramatice ale d-lui Bolintineanu. O repetăm : cu părere de rău, căci națiunea așteaptă cu mult mai mult de la poetul cel mare și iubit, de la copilul ei cel dezmiardat, decît acele drame fără caractere, fără scop, fără legătură, imposibile prin nimicnicia lor, astfel că autorul lor se pare a fi uitat că e compunătorul plin de geniu și inimă a Cîntecelor și a plîngerilor — a *Baladelor* — *sînte oglinzi de aur ale trecutului românesc*” (s.n.). Iar lui Alecsandri, căruia i-a păstrat un adevărat cult întreaga viață, avea să-i consacre cîteva luni mai tîrziu, în același an 1870, cunoscutele trei strofe cu care se încheie sacrul cortegiu al veteranilor din *Epigonii*. Însă dincolo de sentimentele acestea de prețuire și de admirație, întrebarea este dacă, în 1866, discipolul nu depășește oarecum cele două cercuri de influență, dacă nu năzuia spre alte zări, dacă nu intuise pe aceea a propriei sale experiențe, dacă manuscrisele sale nu conțineau și piese de o cu totul altă valoare. Și răspunsul îl dau, în primul rînd, înseși acele manuscrise (s.m.-ele *Elena* și *Marta*) confecționate de poet și-n care a copiat, cu grafii variate, multe din poemele epocii acesteia, fie că apăruseră, unele dintr-însele, în paginile *Familiei*, sau în foi volante, fie că cea mai mare parte erau inedite. Răspunsul îl dă, de asemeni, producția, ulterioară debutului, de la *Familia*, unde în același an, 1866, în iulie și august, publică poeziile *Din străinătate* și *La Bucovina* atît de personale, atît de subiective, atît de origi-

nale : trimisă, întâia, poate, din Cernăuți, iar a doua, poate, de la Blaj. Distanța ce separă aceste două poezii de cele două dinaintea lor e aceeași ca și dintre o floare de câmp și una artificială. Nostalgia cu care evocă peisajul natal nu e o simplă temă poetică, este expresia adâncii iubiri pentru paradisul adolescenței în care-și va face apariția întâi în versiunea de atelier, reluată, a aceleiași poezii, apoi în postumele *Un roman* (1874) și *Codru și salon* de peste un deceniu, acea enigmatică „iubită de la Ipotești“, de a cărei pretimpurie pierdere poetul nu s-a consolat niciodată, și care va fi eroina revelatoarei meditațiuni *Mortua est !* cea de-a treia poemă trimisă *Convorbirilor*. Iar *La Bucovina* e, pentru cetitorul atent, cu mult mai mult decât tributul de recunoștință al unui pelerin, cum obișnuiseră și Alecsandri și alți pribegi ai revoluției de la 1848, care-și aflaseră un atât de ospitalier azil la Cernaucă Hurmuzăcheștilor. Pentru Eminescu Bucovina e cu mult mai mult decât paradisul ce slăvește, de la primele versuri chiar (*N-oi uita vreodată, dulce Bucovină, / Geniu-ți romantic, munții în lumină / Văile în flori...*), și la care îl duc toate gândurile și aspirațiile (*Cînd pe bolta brună tremură Selene...*) ea este tărîmul binecuvîntat unde poetul a dobîndit conștiința propriei sale vocații :

Numai lingă sinu-ți geniile rele,
Care îmi descîntă firul vieții mele,
Par-că dormita ;

Mă lăsară-n pace, ca să cînt în lume,
Să-mi visez o soartă mîndră de-al meu nume
Și de steaua mea.

Și versurile (subliniate, se cuvin reținute nu numai pentru revelația lor biografică, dar și pentru perspectivele ce deschid înlăuntrul acestei biografii. Pentru că adolescentul

acesta de 16 ani să vorbească de „steaua“ sa cu siguranța și simplitatea cu care o face, înseamnă că anii aceștia bucovineni au fost cu mult mai rodnici decât aparențele îngăduite a presupune și că o bună parte din producția sa poetică din perioada *Familiei*, fie tipărită, fie inedită, a germinat în chiar acest binecuvîntat pămînt. Că nu poate fi încă vorba de o cronologie sigură a creațiilor eminesciene e de la sine înțeles, cu toate că prezumțiile, și de multe ori certitudinile, nu lipsesc. Cînd în anul, cu osebire generos, 1881, al *Scrisorilor*, poetul își recitește caietele de junețe, și ajungînd la a XIX-a piesă (*De-aș avea...*) cu care debutase la *Familia*, subdatată 1866, juxtapune, cu creionul roșu, noua dată — 1881 — această emoționantă întîlnire de cifre poate fi privită ca o autentificare a datelor pe care poetul le așază în josul poemelor sale. E cazul — între altele — al poemelor *Frumoasă-i...*, postuma ieșită la iveală abia în 1905, și *Mortua est !*, pe primul ei titlu *Elena* (meditațiune), ambele subdate 1866, întîia cu creionul roșu al reviziei din 1881, a doua : 1866, octombrie. E drept că următoarele două-trei versiuni, elaborate pînă în primăvara anului 1871, cînd expediază poezia *Convorbirilor*, păstrează, deși prefacerile sînt esențiale, aceeași dată : 1866, octombrie, ceea ce nu face decît să reconfirme existența autentică a primei date. Lectura paralelă a acestor două poeme (*Frumoasă-i...* și *Mortua est !*), rod al aceluiași an, nu și al aceluiași moment psihologic, ar avea de ce să uimească și să tulbure, dacă astfel de treceri subite dintr-un registru într-altul n-ar ține aproape de o a doua natură în creația lui Eminescu. Poetul, ce medita la căpătîiul iubitei fără viață, fie ispitind castelele celeste :

*Cu arcuri de aur zidite din stele,
Cu riuri de foc și cu poduri de-argint,
Cu țărături de smîrnă, cu flori care cînt :*

ce ar fi putut ademeni — supremă consolare — sufletul iubitei, fie înfruntînd divinitatea pentru atît de absurda ei hotărîre :

*La ce?... Oare totul nu e nebunie ?
Au moartea ta, înger, de ce fu să fie ?
Au e sens în lume ? Tu, chip zîmbitor,
Trăit-ai anume ca astfel să mori ?
De e sens într-asta, e-ntors și ateu,
Pe palida-ți frunte nu-i scris Dumnezeu*

— încît smulgea unuia dintre cei mai intuitivi comentatori, lui Nicolae Iorga, exclamația : „A Byron sună, dar și a supremei încordări la rampă“ — poetul acestei dramatice „meditațiuni“ putea totuși, în același timp, să picteze unul din cele mai senine peisagii, precum cel din *Frumoasă-i...*, în care fiecă detaliu intonează un imn de puritate naturii caste :

*Pe stîncă sfărmată mă sui,
Gîndirilor aripi le pui ;
De-acolo cu ochiul uimit
Eu caut colò-n răsărit
Și caut cu sufletul dus
La cerul pierdut în apus.
Cobor apoi stîncă în jos,
Mă culc între flori cu miros,
Ascult la a valului cînt,
La geamătul dulce din vînt.
Natura de jur, împrejur,
Pe sus e o boltă de-azur.
Pe jos e un verde covor
Țesut cu mii tinere flori,*

înainte de a sfîrși cu acest madrigal, brădat cu simboluri și aluzii, însă deopotrivă de candid :

*De ce nu am aripi să zbor !
M-aş face un fluture uşor,
Un flutur uşor şi gentil,
Cu suflet voios de copil,
M-aş pune pe-o floare de crin
Să-i beau sufletelul din sîn,
Căci am eu pe-o floare necaz :
Frumoasă-i ca ziua de azi !*

Diversitatea aceasta de inspiraţie, afirmată încă din anul debutului, se menţine de-a lungul întregii perioade de la *Familia*, între 1866, şi sfîrşitul anului 1869, inclusiv. Un ciclu de poezii : *Nu e steluţă, Din lyra spartă... Care-o fi în lume... Phylosophia copilei, Cînd priveşti oglinda mării*, scrise un an-doi mai tîrziu, rămase, pentru a spune astfel, în cartoane, cum în cartoane a rămas, pînă la definitivarea din 1871, şi meditaţiunea *Elena*, sînt — deşi misterioase la prima lectură, citite în perspectiva dramei sentimentale a iubirii pretimpuriu înhumată —, reflexe explicite şi vădesc la tînărul poet, sfîşiat de melancolii şi de aspiraţii, o discreţie la nivelul mării lui suferinţe. E ca şi cum şi-ar fi închis într-un sicriu ermetic iubirea, la care îngenunchează din cînd în cînd. Atunci inspiraţia sa rătăceşte în simbolul abisurilor marine, cărora le smulge o strofă subiectivă, de o sobrietate atent gîndită pînă şi în rima finală :

*De-ai pătrunde c-o privire
Al meu sîn,
Să vezi marea-i de mîhnire
Şi venin,
Ai cunoaşte-atuncia bine
Traiul meu :
Suflet mort, zîmbiri senine —
Iată eu.*

A spune că drama aceasta sentimentală, din adolescență, și-a fluturat vălurile cernite de-a lungul întregii vieți erotice a poetului și că a vegheat ca o divinitate selenară chiar elanurile marii lui pasiuni pentru iubita de la Iași n-ar fi de loc exagerat. Fantasma de la Ipotești e prezentă, dintru întâi, într-un poem vienez, *Iubitei*, de mai restrînsă circulație, scrisă în octava toscană și părăind uneori, prin cîteva puncte provizorii, cu rime repetate, mai curînd un exercițiu de virtuozitate ritmică, dar care, la un examen mai atent, se dovedește nu numai adînc prin multele și sinuoasele lui silogisme, dar sugerat și greu de sens numai în perspectiva vastei drame :

*O, nu-mi muri, o, nu-mi muri, iubită,
C-atunci în veci prin noapte-aș rătăci —
Mi-aș sfărma viața-n jalea cea cumplită
Și de durere n-aș putea muri.
Aș purta-n timp inima-ncremenită,
Cu ochii stinși, și gura-ar amuți.
Durerea ta m-ar face să trăiesc,
Ca să trăiesc, ca să înnebunesc.*

*Așteaptă dar cu moartea ta, iubită,
Pin' ce de fericire-oi muri eu.
Cu roze să-ncununi fruntea-mi pălită,
Zîbind să mă săruți, amorul meu ;
De-oi învia să știi, dumnezeiță,
Că-un somn a fost angelic, deși greu.
De nu mă voi trezi să știi, să știi —
Că-n veci visez la ochii tăi cei vii.*

. : \

*Oh, nu-mi muri, te rog ! Căci tot ce-n lume
Eu am iubit murit-au prea curînd —
Orice amor ce n-a luat drept glume
Al meu amor e astăzi în mormînt. —*

*Dar astăzi văd c-am pierdut doar un nume :
Căci ea ești tu — tu, ea — într-un cuvânt,
Tu mi-ai murit o dată. — Să nu-mi mori
De-a doua oară, înger de amor.*

Am amintit ceva mai sus de una din piesele aceleiași drame, *Care-o fi în lume...*, scrisă în distihuri, și pe care, la Berlin, poetul o reia într-unul din tiparele metrice deosebite, în favoare la epoca aceasta a studiilor, cum ar fi terțina. Insistența aceasta, mai curînd predilecția pentru o temă adînc sădită în inimă, ca o cicatrice pururi sensibilă, vorbește de la sine. Din nou, la gîndul că o iubire reală („*De înger suflet, chipul de femeie*“) i-ar putea fi partea, lumea își rîde de el și certitudinea poetului cristalizează într-o terțină-inscripție :

*Ea n-a fost niciodată... doar în tine
De-a fost vr-odată ea, de mult e moartă,
Astfel de chip o dată-n lume vine.*

Iar la Iași, cînd o doua zi, poate, după ampla și patetica lamentație veroniană (*Pierdută pentru mine, zîmbind prin lume treci !*), ce-și poartă valurile contradictorii dintr-o strofă într-alta, ca un lac bătut de viscol, conturează definitiv admirabila elegie *O, dulce, înger blind...*, cine s-ar mai putea feri să vadă în juxtapunerea acestor două măști ale lui Ianus una din legile perpetue și ale sufletului omenesc, și ale creației eminesciene în-deosebi :

*O, dulce înger blind,
Cu ochi uimiți de mari,
La ce mai reapari
Să-ngrîui al meu gînd ?
Părea că te-am uitat,
Că n-oi mai auzi*

*Că-mi amintești v-o zi
Din viața mea de sat !
Mai poți să-ți amintești
Cum noi împlam disculți
Și tu stetea-i s-ascuți
Duiosase-mi povești ?
Spuneam cum am împlat
Frumos fecior de crai
În lume nouă ai
Iubita de-au aflat !*

...Și după ce copila a înțeles că el vorbește „în pilda“ ei și i-a răspuns în acea ingenuă dăruire de sine, al cărei secret singure iubirile adolescente îl cunosc („*Tu nu mă vei căta / În veci rămân a ta / Căci drag îmi ești de mor...*“), și după ce poetul o mustră că nu s-a ținut de cuvânt și nu l-a chemat „alătura-n sicriu“, la stînga ei, în mormînt, această relevatoare concluzie, pe care biograful de mîine, cînd perdeaua de pluș a misterului de azi va fi ridicată pe de-a-ntregul, o va descifra și expune în toate datele ei :

*Dar azi, cînd se părea
Că-n veci eu te-am uitat,
Tu iar te-ai arătat
Ca-n tinerețea mea ;
Sufierea ta ușor
Zburat-au, răcorînd
Și reîntinerînd
Întîiul meu amor.*

*Mai taré să-mi vorbești :
— De mine ce te temi ? —
S-aud cum lin mă chemi
Acolo unde ești !*

Curînd, cîrînd şi eu
Îmi pare c-oi pleca
Pe dulce urma ta
Iubit copilul meu !

Sînt aceleaşi penumbre, aceleaşi semitonuri şi aceeaşi
suavă duiosie pe care, alături de tortura pasiunii şi de
haina înveninată a lui Nesus, sentimentul iubirii la Emi-
nescu le cunoaşte, şi din care au izvorît nu numai sone-
tele, prin excelenţă muzicale („*Cobori încet... aproape, mai
aproape... / Pe veci pierdut, vecinic adorato !*“) dar şi o
comedie psihologică de acuitatea schiţei *La aniversară*, şi
idila înrudită din fericita şi inaccesibila *Floare albastră*,
cu atît de pătrunzătorul ei ecou, ce urcă de dincolo de
mormînt, nu numai din grota de nepătruns a ultimului
vers :

Şi te-ai dus, dulce minune,
Ş-a murit iubirea noastră —
Floare-albastră ! Floare-albastră !...
Totuşi este trist în lume !

Anii de studenţie, de la Viena şi Berlin, cu greutăţile,
dar şi cu preocupările intelectuale şi politice ce s-au vâ-
zut, au extins sfera de inspiraţie a poetului şi au pus
temeliile unor lucrări de proporţii, pe care poeziile din
epoca *Familiei* abia le lăsau să fie întrezărite. O poemă
ca *Junii corupţi*, datată de poet 1866 şi publicată în *Fa-
milia* din 1869, cu virulenta satiră la adresa tinerimii, ce
nu înţelege semnele vremii („*Dreptatea, libertatea nu
sunt numai un nume*“) de după risorgimentul italian, şi
profeticele accente dintr-o strofă ca următoarea :

*Cad putredele tronuri în marea de urgie,
Se sfarmă de odată cu lanţul de sclavie
Şi sceptrele de fier ;*

*În două părți infernul portalele-și deschide,
Spre-a încăpea cu mia răsufletele hîde
Tiranilor ce pier !*

pe de o parte, și cîteva imagini proprii marelui poem vienez *Memento mori*, strecurate în piesa de teatru *Mira*, operă din jurul anilor 1868-1869, pe de altă parte, sînt singurele indicii că poetul frămînta proiecte cu mult mai vaste, pe cari mediul de intelectualitate al Universității din Viena și răgazul propriilor sale căutări erau în măsură să le favorizeze. Se cunoaște valoarea artistică a poemului *Împărat și proletar*, precum și importanța lui în creația lui Eminescu. Tipărit abia în decembrie 1874, el e conceput încă de la Viena, întîi ca un monolog al „proletarului“, iar după războiul franco-german și după căderea Comunei („*Versalia învinge, iară Comuna cade*“) din mai 1871, completat și amplificat cu tablourile războiului civil și apariția Cezarului. Cercetări anume au scos la iveală din manuscrisele vieneze ale poetului o întinsă bibliografie de lucrări de economie politică și de publicații legate de evenimentele timpului. Sînt acolo menționați, unii mai mult, alții mai sumar, și Marx, și Proudhon, și Bastiat, și Louis Blanc, și *Volkstaat*, gazeta berlineză a lui Bebel, la care colabora și Marx, și *Journal officiel* al Comunei. Se întîlnesc, cele mai multe în nemțește, și formule pe cari istoria socialismului le-a încețățenit și popularizat, cum ar fi, de pildă, protestul și lupta împotriva „exploatării omului de către om“ — în notele lui Eminescu : „*Nicht knechtung des Menschen durch den Menschen*“ (A nu șerbi pe om, prin om), pe care, într-o variantă foarte apropiată, o folosea și Kogălniceanu, omul reformelor lui Cuza, însetatul de libertate, cel ce, la Viena fiind, în 1842, asista la reprezentarea lui *Don Carlos* de Schiller, la Burgtheater, și cînd ducele de Posa reclama libertatea de gîndire (*Geben Sie Gedanken-*

freibeit), nota cu emoție : „Atunci o mie de aplausuri s-au ivit în sală : crede-mă, eu plingeam, pentru că știam că această dorință în veac nu se va împlini în țara mea“. Pentru această libertate și, de bună seamă, pentru mult mai mult, pentru o orînduire socială fundată pe justiție, cu oborîrea tuturor pronomilor, cum se spunea la 1828, luptă și se sacrifică și proletarii poemului lui Eminescu. O spicuire a cîtorva din adevărurile pe care le proclamă proletarul în cuvîntarea sa ajunge ca să comunice cititorului nu numai justetea, dar și fiorul sacrelor revolte. A fi dat curs și glas, în stihuri atît de viguroase, al căror ecou răsună prelung din depărtarea a pouă decenii și în imagini greu de uitat, unor aspirații atît de îndreptățite, este marele merit al poetului și este ceea ce explică și faima binemeritată a poemului. De la Grigore Alexandrescu al *Anului 1840* nu mai răsunaseră în poezia românească accente atît de ferme, turnate într-un atît de vibrant metal ritmic. Poate că un istoric literar al viitorului ar putea reconstitui, întemeiat pe documente, atmosfera și audiența de care s-au bucurat, de-a lungul anilor, în cluburile mișcării muncitorești de la noi, versuri ca următoarele, în cari credințele și aspirațiile lor împrumutau un veșmînt atît de solemn, și din cari multe au ajuns aforisme :

: : : : : : : : : : : :

*Spuneți-mi ce-i dreptatea ? — Cei tari se îngrădără
Cu-averea și mărirea în cercul lor de legi ;
Prin bunuri ce furară, în veci vezi cum conspiră
Contra celor ce dinșii la lucru-i osîndără
Și le subjugă munca vieții lor întregi.*

: : : : : : : : : : : :

Virtutea pentru dinșii ea nu există. Inșă
V-o predică, căci trebui să fie brațe tari,
A statelor greoaie cară trebuie-mpinse
Și trebuesc luptate războaiele aprinse,
Căci voi murind în singe, ei pot să fie mari.

Și flotele puternice, ș-armatele făloase,
Coroanele ce regii le pun pe fruntea lor,
Ș-acele milioane, ce în grămezi luxpase
Sunt strînse la bogatul, pe cel sărac apasă,
Și-s supte din sudoarea prostitului popor.

De ce să fiți voi sclavii milioanei nefaste,
Voi, ce din munca voastră abia puteți trăi ?
De ce boala și moartea să fie partea voastră,
Cînd ei în bogăția cea splendidă și vastă
Petrec ca și în ceruri, n-au timp nici de-a muri ?

De lege n-au nevoie — virtutea e ușoară
Cînd ai ce-ți trebuiește... Iar legi sunt pentru voi,
Vouă vă pune lege, pedepse vă măsoară
Cînd mîna v-o întindeți la bunuri zîmbitoare,
Căci nu-i iertat nici brațul teribilei nevoi .

O ! aduceți potopul, destul voi așteptarăți
Ca să vedeți ce bine prin bine o să ias' ;
Nimic... Locul hienei îl luă cel vorbăreț,
Locul cruzimii vechie, cel lîns și pizmătareț,
Formele se schimbă, dar răul a rămas.

Istoria umană în veci se desfășoară,
Povestea-i a ciocanului ce cade pe ilău.

Aminteam mai sus de juvenila piesă de teatru *Mira*, de prin anii 1868-1869, și de prezența unor imagini în-deaproăpe înrudite cu cele din *Memento mori*, poemul vienez din care la 1 septembrie 1872 Eminescu citea la „Junimea”, odată cu *Sărmanul Dionis*, *Egiptul*, și un episod referitor la evul mediu. Iată acel pasaj din confruntarea dintre bătrînul Arbore, portarul de Suceava, stîlp al domniei lui Ștefan cel Mare, și Ștefăniță-vodă, nevolnicul urmaș al aceluia : „Adeseori m-adîncesc în noaptea acestui suflet bătrîn și rece, în marea lui cea adîncă și întinsă... căci alta-i lumea ce-o vezi cu ochii... și-aceea-i tristă, și alta-i lumea ce-i vezi în oglinda speranței și în visul cel frumos al trecutului, și aceea-i frumoasă... alta-i fundul cel amar al mării, alta-i fața apei cea lucie. Adeseori iau de la basm, de la păzitorul cel posomorît al trecutului cheile lui de aur și deschid porțile inimei mele și a nemărginitelor dome ale trecutului. Frumos lucesc deasupra-mi pietrele cele reci și negre, sub cari zac beciurile tainelor neștiute de nimeni. Trec prin domele unde idolatrii se-nchină la focul pîlpîitor al lemnelor, goi și stupizi, trec prin mulțimea de secolii și popoară ce-au trecut... și mă opresc înaintea gîndirei mele. Adeseori, în sufletul meu, întorc înapoi roata cea uriașă a timpului cu codrii săi de secolii, cu popoarele sale... etc.” După care urmează evocarea romanilor și, prin contrast, a descendenților lor de azi, ceea ce înseamnă că poetul meditase, înainte de a ajunge la Viena, asupra poemului, din care, poate, cum și grafia îndeamnă uneori să presupui, redactase anumite episoade. *Memento mori* trec în revistă istoria omenirii pe epoci ; de la cele mai vechi pînă la căderea lui Napoleon, și avea poate să încheie cu vreun nou episod din istoria noastră, după acela al raiului Daciei, înainte de cu-

cerirea ei de romani. *Epigonii* înșiși, prin anume vecinătăți topografice și prin același tipar metric, sugerează ideea că ar fi putut fi incluși aceluiași poem. Mai puțin epic ca *Legenda secolelor* a lui Victor Hugo, *Memento mori* realizează această succesiune a civilizațiilor, acoperite de nisip, într-un registru descriptiv, în largi panouri evocatoare. Poemul, unul din cele mai extinse din creația lui Eminescu (numără 1.302 versuri), scris la răstimpuri diferite, cu repetiri, pe cari le-ar fi retușat, și cu lacune, pe cari le-ar fi împlinit, conține multe și mari frumuseți de detaliu și de ansamblu și confirmă, încă de timpuriu, aptitudinea pentru creația vastă la acela care avea să realizeze poeme ca *Demonism*, *Odin și Poetul*, *Diamantul Nordului*, *Gemenii*, *Codru și salon*, ciclul *Scri-sorilor*, de o atât de perfectă unitate, *Luceafărul*. Inceputul poemului amintește, în stihuri magistrale, din cuvînt în cuvînt aproape, imaginea-cheie întilnită în crîmpeul dramatic de mai sus :

*Cînd posomoritul basmu — vechea secolilor strajă —
Îmi deschide cu chei de-aur și cu-a vorbelor lui vrajă
Poarta naltă de la templul unde secolii se torc —
Eu sub arcurile negre, cu stîlpi nalți suiți în stele,
Ascultînd cu adîncime glasul gîndurilor mele,
Uriașa roat-a vremii înapoi eu o întorc.*

Nenumărate sînt pasajele descriptive la cari ne-am putea opri, începînd cu cele mai demult cunoscute, al *Egiptului*, redactat înainte de a fi urmat, la Berlin, cu profesorul Lepsius, cursuri speciale de egiptologie, sau al Grăciei, sau al Romei, fiecare cu specificul ei ; ne limităm totuși la un mic frăgument desprins din episodul cel mai dezvoltat, al raiului Daciei (53 strofe), în care zîna Dochia, cu pasărea măiastră pe umăr, în luntrea ei trasă de lebezi, coboară marele fluviu :

Luna înspre ea îndreaptă pasuri luminoase-ncete,
Diadem de topiți aștri arde-n blondele ei plete,
Încălzind aerul serei, strălucindu-i fruntea ei ;
Ale domei scări negrite se-nsenin — ca neaua sara —
Întră-n domă. Ard colonne sub lumina ei cea clară
Și-și aruncă unu-ntr-altul umbra neagră dintre ei.

Stelele în cîrduri blonde pe regină o urmează,
Aerul, în unde-albastre, pe-a lor cale scinteiază
Și rămîn întunecate nalte-a cerurilor bolți ;
Doma strălucește-n noapte ca din marmură zidită,
Prin o mreață argintoasă ca prin vis o vezi ivită,
A ei scări ajung din ceriuri a stîncimei negri colți.

Iară fluviul care taie infinit-acea grădină
Desfășoară-n largi oglinde a lui apă cristalină,
Insulele, ce le poartă, în adîncu-i nasc și pier ;
Pe oglinzile-i mărețe, ale stelelor icoane
Umede se nasc în fundu-i printre ape diafane,
Cît uitîndu-te în fluviu pari a te uita în ceriu.

Și cu scorburi de tămîie și cu prund de ambră de-aur
Insulele se înalță cu dumbrăvile de laur,
Zugrăvindu-se în fundul riului celui profund,
Cît se pare că din una și aceeași rădăcină
Un rai dulce se înalță, sub a stelelor lumină,
Alt rai s-adîncește mîndru într-al fluviului fund.

Pulbere de-argint pe drumuri, pe-a lor plaiuri verzi
— o ploaie —,

Snopi de flori cireșii poartă pe-a lor ramuri ce se-ndoaie
Și de vînt scutură grele ômătul trandafiriu
A-nfloririi lor bogate, ce minat se grămădește
În troiene de ninsoare, care roză strălucește,
Pe cînd sâlcii argintoase tremur sînte peste rîu.

*Aeru-i vărătic, moale, stele izvorăsc pe ceruri,
Florile-izvorăsc pe plaiuri a lor viață de misteruri,
Vintu-ngreunind cu miros, cu lumini aerul cald ;
Dintr-un arbore într-altul mreje lungi diamantine
Viorii sclipesc suspine într-a lunei dulci lumine,
Rar și diafan țesute de painjeni de smarald.*

Lupta dintre romani și daci și grandiosul sfârșit al lui „Decebal (palid ca murul văruiț în nopți cu lună)”, blestemându-și biruitorii, în același poem, recheamă, prin contrast, un alt poem, din aceeași perioadă vieneză, *Odin și Poetul*, scris în versuri albe, de o grație particulară, în care grandoarea halelor nordice, unde zeii stau la masă cu eroii legendari ai trecutului, este umanizată de ironia, surisul, familiaritatea cu care, invitat de Odin, bardul nostru stă la taifas cu zeii, cărora le povestește de lumea de pitici din care vine :

*Dar un bătrîn ce sta-ntr-un colț de masă
Ridică cupa lui cu mîed : — Ascultă,
Nu mi-i ști spune ce mai face țara
Ce Dacia se numea — regatul meu ?
Mai stă-nrădăcinată-n munți de piatră,
Cu murii de granit, cu turnuri gote,
Cetate-mi veche Sarmisegetuza ?
— Nicicum, o, Decebal. O văd
Pentru întîia dată acum înălțată
Prin părul tău ca o coroană mîndră,
Lucrată-n pietre scumpe ca-n granit.
— Dară urmașii acelor romani ?
— Ce să vorbesc de ei ? Toți oamenii
Pigmei sunt azi pe vechiul glob... dar ei
Între pigmeii toți sunt cei mai mici —
Mai slabi, mai fără suflet, mai mișei.
Romani sau daci, daci sau romani, nimic*

*N-aduce aminte de-a voastră mărire.
Orice popor, oricît de prăpădit,
O piatră va găsi, sau o bucată
De fier ori de aramă, ca să sape
Cu ea urmele-adînci ce le-ați lăsat —
Voi oameni mari, ce stați acum cu zeii
Și ospătați cu ei — în colbul negru —
Uitat ș-ușor al vechiului pămînt.
Dar ei... De-ar merge-n sud și-n nord — nimica...*

Cu aceeași virtuozitate cu care a evocat măreția legendară a Nordului, poate la Berlin — dar și cronologia e încă nesigură — poetul evocă Sudul și lumea celor o mie și una de nopți a Orientului, de astă dată în terținele poemului *În căutarea Șeherezadei* — urmat, puțin timp după, de stanțele *Rimelor alegorice*, variații, în fond, ale căror terține monorime, întrerupte de un vers stingher, în care, la capătul peregrinării și al desfătărilor pămîntene, aceeași „profeță vrăjitoare“ („*Eu am știut... / S-atrag cu-a tainelor și-a basmei rază / Poeți cu inimi ceruri-doritoare*“) — la picioarele căreia a-nngenuncheat ca „adoratori din vremea foastă“ —, răspunde nedumeririi bardului și proclamă principiul etern al iubirii și al geniului speciei în cel mai strict spirit schopenhauerian :

*Ce-i lumea asta mă întreb acum
Au nebunit-au, sau domnește ciurma ?
De-acopăr moartea, ranele hidoase
Cu ris, cu-amorul, cu beții, cu gluma ?*

*„Ba nu — răspunse-atunci Șeherezade —
Nu, nu îi vezi așa precum se cade ;
Viața lor un vis al morții este,
Azi pradă ei, iar mîni ea o să-i prade.*

*Ce afli-n lume ? mii de generații,
Popoare mîndre sau obscure nații
De mult periră și pe-a lor cenușă
Trăiește... cine ?... ei ! înmormîntații.*

*Moarte și viață, toate-n două fețe :
Căci moartea e izvorul de viațe,
Iar viața este riul, ce se-nfundă
În regiunea nepătrunsei cețe.*

*Femeia-i goală, cufundată-n perne,
Frumsețea ei privirilor așterne ;
Nu crede, tu, că moare vre odată,
Căci e ca umbra unei vieți eterne.*

*Iubirea ta-i viață — a ei iubire
E viață iar și iar de omenire.
Voința ei ș-a ta de se-mpreună,
Atunci e suflet în întreaga fire“.*

Cu toată varietatea de teme, ce încă de pe acum apare evidentă și care ar putea fi urmărită în atîtea alte planuri — precum al poeziei bachice, în care a realizat poema cu puternic parfum arhaic *Umbra lui Istrate Dabi-ja-voievod*, al tălmăcirilor horățiene, de exactitate de sens (*Către Marcus, Către Bullatius*), de o asimilare a spiritului poetului latin și de o eleganță a transpunerii ce singură explică sobrietatea tragică a Odei (*în metru antic*), în care farmecul decisiv vine și de la rara stăpînire a versului adonic ; al parodiilor homerizante precum în *Minte și inimă* — nu strică să ne amintim că Eminescu a pus un sigiliu indelebil pe cîteva din marile teme ale lirismului din toate veacurile : poezia naturii, simțămîntul zădărnicii vieții și presimțămîntul amurgului ireversibil, iubirea. De la Eliade al *Zburătorului*,

prin Alecsandri al pastelurilor sau Coșbuc al idilelor născădute și pînă la Tudor Arghezi al bazarului oriental din Aldebaran, lirica românească (pentru a nu mai vorbi de marii liricii în proză : Eminescu, Sadoveanu, Emanoil Bucuța) a cunoscut o bogată înflorire a poeziei naturii. Codrul, izvoarele, cerul, aștrii, luna, florile și gîngăniile, izolate sau în cortegii nupțiale, din poezia lui Eminescu, sînt numai ale lui. Ele nu sînt elemente decorative : oricît de prestigioase, precum la Alecsandri în *Concertul în luncă*, ele fac parte din universul eminescian și sînt, aproape, creații ale fantaziei poetului, atît de nedespărțite sînt de verbul sau de metafora ce le exprimă. De aceea imitatorii poeziei lui Eminescu, tot acel mimetism al curentului eminescian, pe care-l denunța la sfîrșitul veacului trecut, cu atîta vigoare, Vlahuță, s-a dovedit steril pentru că ei au împrumutat idolului formulele numai, fără cutia lor de rezonanță. „Căci o strună-i orce creangă și o limbă-i orce frunză“, spunea un stih din *Călin nebunul*, dar acestea nu s-au revelat decît lui Eminescu. Biografia nu precizează, pe cît mai amintesc, dacă poetul a văzut cu proprii săi ochi lacul Meran (în fond, văzut-o el, altminteri decît cu ochiul deschis dinlăuntru, Egiptul, apele sfințite ale Greciei sau mirajele Orientului ?), dar oglinda acestui peisaj, ce-nchide ea un sicriu de cleștar nufării mortuarii ai Ofeliei, poetul a văzut-o :

*Un rîu, vezi, mișcă unda-i
Cea visător-bolnavă,
Un cîntec în dumbravă,
O floare vîd pe lan,*

*O stea în cer albastru,
Ce-aruncă-a ei icoană*

*Pe-oglinda albă, plană,
A lacului Meran.*

(Stam în fereasta susă)

Luna, care a însoțit, cu marile ei tăceri, peregrinările tuturor romanticilor, ei, la Eminescu, când penelul unei rafinate game cromatice :

*Luna moaie-n ape albastre și le-ntinde pe cimpie
Pinzării învăpăiete de zăpadă viorie*

(Călin Nebunul)

și când bagheta magică ce deschide solemna meditație a *Scrisorii I* :

*Lună, tu stăpin-a mării, pe a lumii boltă luneci
Și gândurilor dînd vieață, suferințele întuneci ;
Mii pustiuri scînteiază sub lumina ta fecioară,
Și cîți codri-ascund în umbră strălucire de izvoară !
Peste cite mii de valuri stăpinirea ta străbate,
Cînd plutești pe mișcătoarea mărilor singurătate !
Cîte țărături înflorite, ce palate și cetăți,
Străbătute de-al tău farmec ție singură-ți arăți !
Și în cite mii de case lin pătruns-ai prin ferești,
Cîte frunți pline de gânduri, gînditoare le privești !*

De la drama sentimentală din adolescență, din 1866, și pînă la liedurile de iubire cu care s-a întors în coloanele de debut ale *Familiei* din 1883 (*S-a dus amorul...*, *Cînd amintirile*, *Adio*, *Ce e amorul ?*, *Pe lîngă plopul fără soț...*, *Și dacă...*), poezia de iubire a lui Eminescu a trecut prin toate treptele divinei comedii dantești. Ea a cunoscut infernul, și purgatoriul, și paradisul. „*Cînd mă atingi, eu mă cutremur, / Tresar la pasul tău cînd treci*“ ex-

primă stări sufletești pe care numai o inimă castă le resimte. „*Apa-n fundu-i se pătrunde / De-al tău chip și ți-l alege*“ schițează unul din madrigalurile cele mai discrete, „*Căci tu ești tu, iubită ! / Și am dorit, ah cât ! / Să fim odată singuri / Și iată-ne-n sfârșit !*“ nu înregistrează, oare, ca o sensibilă placă de platină, neliniștea și bătăile de inimă ale unui demult îndrăgostit ? Dar iubirea poetului nu cunoaște numai stările acestea idilice ale *Dorinței* din 1876, pe care poetul o și trimite pe hîrtie de epistolă și parafată cu monograma sa. Întors de la Ipotești, unde asistase la înmormîntarea mamei sale, în august 1876, poetul improvizează, dintr-o respirație patetică lamentație *Pierdută pentru mine, zîmbind prin lume treci !*, cea mai categorică mărturie a chinurilor dragostei. Alternînd abjurarea și supunerea, așa cum o făcuse și-n *Venere și Madonă*, marele poem de la Iași izvorăște din suferințe reale și ilustrează tema acelui „război civil“ (iubire și ură) inimi de care vorbește Shakespeare în unul din sonetele sale ; aceea esență a clasicului distih catulian : *odi et amo...*, „urăsc și iubesc, fără să știu de ce ; ce știu e că mă chinui ca un osîndit pe cruce“ :

*Cochetă, lunecoasă, lingușitoare, rece —
Cu viața-mi sfărîmată uritul tău petrece ;
Și să te vezi privită cu patimă, cu jînd,
Să vezi că cel mai tare se face om de rînd,
Cu gura numai spumă se pleacă în genunchi,
— Priveliștea aceasta te bucură-n rărunchi —*

*Să-l vezi că la picioare-ți se tirie un vierme
Și recea-ți ironie mai mult încă să-l sferme.
O cât de bine știi tu natura ce a vrut
Cînd a făcut zăpadă și diamant din lut,
Știi ce voiește dînsa cu ochi-ți străluciți —
Ea vrea prin o zîmbire să fim nefericiți.*

Să văd a ta făptură să nu mai fi ajuns !
Ce demon oare-n cale-ți m-a pus ca să pătrunz —
Și de sub frunte ochii mai bine i-aș fi rupt
Decît să sorb din ochi-ți veninul ce l-am supt,
Decît să fiu un preot la un astfel de cult,
Mai bine-mi rupeam capul ș-aș fi pierit de mult !

Și totuși, totuși, scumpo... de nu te-aș fi văzut,
Au astă bogăție de-amor aș fi avut ?
Durerea-mi este dragă, căci de la tine-mi vine
Și îmi iubesc turbarea, căci te iubesc pe tine ;
Urăște-mă, privește la mine cu dispreț,
Să te iubesc prin astea tu mai mult mă înveți .

Spuneți-mi cum că fața o mască e de ceară
Și mai mult o să crească iubirea mea amară !
Că-n lupanar văzut-o-ați jucînd, bătînd din palme
Și o să-mi par-un înger, în gîndul lui cu psalme !
Spuneți de ea tot răul de vreți să-nnebunesc :
Că-i heteră, un monstru, că-i Satan — o iubesc !

„Că tu a mea viață și moartea mea ai fost“, spune un vers al elegiei din valurile vremii..., din care, după apariția ediției Maiorescu, Luchian și-a extras legenda pentru întunecatul portret ce a creionat lui Eminescu, și adevărul este că toată poezia de dragoste de după 1880 (*Rugăciunea unui Dac* și *Despărțire* sînt două excepții, pe care elegia *O, mamă...* le anulează) are un profund timbru funerar. Scrise în taină, unele începute la Iași, dar definitivitate la București, liedurile de iubire din amurgul vieții, comunicate *Familiei* în 1883, par scrise de pe tărîmul celălalt. Sînt mesajele de dincolo de mormînt ale unuia dintre cei chinuți dintre martirii lui Eros, și care a ajuns, precum în *Ce e amorul ?*, la conștiința supremei renunțări :

Căci scris a fost ca vieața ta
De doru-i să nu-ncapă,
Căci te-a cuprins asemenea
Lianelor din apă.

Poet al înaltelor cugetări și revolte, (așa cum apare în poemele de compoziție *Memento mori*, *Împărat și proletar*, în *Scrisori*), plecat peste urna nesățioasă a timpului și meditănd la destinul efemer al omului („muști de-o zi pe-o lume mică de se măsură cu cotul“), Eminescu a fost, înainte de toate, liricul prin excelență al propriilor sale experiențe, al propriei sale vieți, cu bucuriile și deznădejile ei, indiferent de reflexele cari, se pot descoperi, ici și colo, în versurile sale, și venind dinspre un model sau altul al lirismului universal, sau de la unul sau altul dintre filozofii pe cari i-a frecventat. S-a consumat, pe vremuri, foarte multă cerneală pe tema pesimismului eminescian și s-au căutat obîrșii, mai apropiate sau mai depărtate, în cutele adumbrite ale biografiei sau în sisteme filozofice cu sumbră viziune. Acestea nu pot fi tăgăduite, însă poetul a dovedit, cu întreaga sa scurtă existență, o fire de luptător, optimistă, o rară energie cetățenească pusă în slujba societății și o conștiință artistică neînduplecată, grație căreia a biruit toate împotrivirile vieții și a putut să dureze, la fel cu poetul popular al *Mioriței*, aerianul poem al *Luceafărului*, supremă încununare de artă a întregii sale opere. Dacă, asemeni albatrosului lui Baudelaire, aripile lui uriașe i-au pricinuit suferințe în mijlocul unei societăți ostile, poezia sa în schimb, tocmai pentru că a concentrat într-însa toate ecourile marelui său suflet, e investită de-a pururi cu viață fără de moarte, deoarece, cum atît de minunat și de surprinzător de frumos o spune însuși Eminescu într-un exercițiu de la 1863 :

Numai poetul,
Ca pasări ce zboară
Deasupra valurilor
Trece peste nemărginirea timpului :
În ramurile gândului,
În sfintele lunci,
Unde pasări ca el
Se-ntrec în cîntări.

Interesul lui Eminescu pentru folclor urcă, cum s-a văzut, la anii, dinții ai Ipoteștilor (*Povești și doine, ghi-citori, eresuri, / Ce fruntea-mi de copil o-nseninară, / Abia-nțelese, pline de-nțelesuri*) și durează toată viața, pînă în pragul prezilelor din urmă. Din tezaurul acesta de impresii timpurii, pe care dragostea și prețuirea de totdeauna, pe de o parte, iar pe de alta cultura sa metodică l-au îmbogățit cu noi valori, și-a extras poetul nu numai atîtea din pretextele micilor și marilor sale creații, dar și sugestiile rafinatelor sale mijloace artistice.

În ce măsură Eminescu a fost un folclorist, în accepția modernă a cuvîntului, iată o problemă de secundă importanță, cîtă vreme poetul lui *Făt-Frumos din lacrimă*, al lui *Călin* și al *Luceafărului* s-a dovedit un atît de vrăjitoresc alchimist în a strămuta plumbul în aur. Crescut în umbra seniorului său în poezie, Vasile Alecsandri, autorul *Doinelor*, *Lăcrămioarelor*, dar și culegătorul cîntece-lor populare și al Mioriței, cetitor pasionat al vechilor tipărituri bisericești sau laice, în cari descoperea o limbă românească ferită de alterările contemporane, Eminescu s-a aliniat acelei tradiții folclorice din literatura noastră pe care a inițiat-o și a slujit-o pleiada unor spirite luminate ca George Barițiu, Nicolae Bălcescu, Alecu Russo, Costache Negruzzi, Ion Ionescu de de Brad, în frunte cu Vasile Alecsandri. A salva din noianul uitării — cum spunea Alecsandri — aceste producții ale ossianilor noștri,

cu expresia lui Barițiu, aceste arhive ale popoarelor, despre care vorbea Alecu Russo, și pe care Bălcescu le socotea drept unul din izvoarele istoriei naționale, era întâia dintre obligațiile oamenilor de cultură, și îndemnul venea atât dinăuntru, cât și dinafara granițelor unde, de la Herder pînă la Michelet și de la Mickiewicz pînă la Vuč Karagici, culegerile și imnurile de slavă închinete acestor „voci ale popoarelor” se urmau cu devoțiune. Eminescu a cules și el folclor, și dacă în lipsa documentelor nu se poate afirma cu hotărîre că ar fi cunoscut operațiile de teren ale folcloriștilor, a consultat, în schimb, nenumărate culegeri și publicații periodice, din cari și-a extras variata sa colecție de lirică populară, un număr restrîns de piese dramatice, precum și un bogat seceriș din paremiologia populară, al căreia cel mai mare procent și l-a procurat din încăpătorul siloz al înțelepciunii populare, al vornicului Iordache Golescu. Membru al societății „Orientul” din București, care-l însărcina — și pentru că se oferise, evident — să culeagă, în vara anului 1869, folclor din Moldova, s-ar zice că ia cu sine îndemnul și-și împlinește misiunea în anii studiilor universitare. Cele cîteva punctaje de basme, printre care și *Călin Nebunul*, cu grafia de tranziție, București-Viena, din toamna anului 1869 și un an mai tîrziu, poate doi, tot la Viena, textele celor patru basme, atât de marcate cu atributele oralității, sînt tot atîtea prezumții, sugerînd, presupunem, că Eminescu ar fi practicat și transcrierea, integrală sau abreviată, după dictare. Masivele grupe de doine din anii studenției vieneze, poate și începutul celei berlineze, sînt, neîndoios, copiate din periodice și culegeri de folclor, așa cum va proceda și în perioada Iașilor sau Bucureștilor, notînd din cînd în cînd locul de origine: Steiu din Crișova, Gura-Rîului sau cutare

ziar ardelean, anterior, primei ediții, din 1885, a culegerii lui Jarnik-Bârseanu, vechi numere din cernăuțeană *Foaie a societății*, sau chiar o obscură foaie de provincie, din Turnu-Măgurele, cu un titlu atît de pitoresc ca *Toroipanul*. Acest material atît de eteroclit la prima vedere e totuși unitar, cum arată însăși economia volumului al III-lea (*Literatura populară*) al ediției de față, și dovedește intenția poetului de a îmbrățișa întreaga arie a creațiilor populare. Grija cu care-și execută transcrierile, atenția ce le acordă, revenind la ele, în repetate lecturi : creioanele colorate ce designă pasajele izbutite, acoladele cu cari le înconjură, în întregimea lor, pe unele, calificativele (*bună, ciudată, excelentă*) cu cari le notează, plivirea unor excrescențe parazitare, intervențiile și retușele ce aplică unor texte, eliminind formele regionale, neeufonice (oltenescu *ochiară* din *lepșoara* inslocuit instantaneu cu *ochiră*), sau cacofonii dizgrațioase (*Că cît îi este omului traiul* prin așa de simplul *Și cît îi este omului traiul*) sînt tot ațitea semne că pentru Eminescu textul popular, bun obștesc, rezultat al colaborărilor succesive, putea fi supus prefacerilor, rotunjit și șlefuit, așa cum se rotunjesc și șlefuiesc, de torent și de pasul omului, pietrele din vad. De aceeași sollicitudine se bucură în manuscrisele poetului și cîntecul de lume. Cele două pachete masive de irmoase, copiate cu acuratețe și în preajma cărora, nu o dată, figurează încercări originale, sugerate de unul sau altul dintre cîntecele de lume, nu-l tulbură de fel ; dimpotrivă, s-ar zice că-l binedispun, chiar cînd, exasperat de submediocritatea unei balade ca *Maria cea bălaie, frumoasa din Bezdad*, ajunsă, grație mării ei popularități, *cîntec de lume* declină onoare de a transcrie mai mult decît primul vers. „Offenbach alungă pe Mozart și Beethoven“, scrisese într-un anume prilej ziaristul,

dar astfel de surprize nu aveau de ce să neliniștească pe poetul înălțimilor, pentru care uscatul se despărțise de ape, iar granița dintre poezie și caricatura ei nu putea fi confundată.

Paralel cu extrasele din care-și sporea colecția sa de literatură populară, Eminescu nu nesocotea nici intervențiile publiciste, fie cînd lua apărarea producțiilor populare, fie cînd un eveniment de seamă, precum apariția *Cărților poporane*, editate de Hasdeu, sau tipărirea răspunsurilor la ancheta juridică, inițiată de același, încă din 1877, începeau să fie date la lumină în noua serie a *Columnei lui Traian* din 1882. Lingvistica și folclorul, cărora, cu o formulă a vremii, le spunea etnopsihologie, erau pentru Hasdeu discipline complimentare. „Lingvistica — spunea acesta în introducerea la *Cărțile poporane* — se referă la organizarea limbilor. Etnopsihologia, pe de altă parte, cercetează credința popoarelor, depusă mai cu deosebire în literatura sa populară. Ambele, lingvistică și etnopsihologie, spiritul popoarelor în limbă și același spirit în literatură, sînt într-o corelațiune intimă, adesea indisolubilă“. Concepția aceasta era și credința lui Eminescu. „Niciodată o carte — mai adăuga Hasdeu, în același loc — nu va deveni poporană dacă ea nu vorbește în graiul cel necioplit al poporului, deci nu răsfrînge credințele poporului, speranțele lui, slăbiciunile lui, dacă știe ceva mai mult decît știe poporul în patriarhala sa neștiință“. Ceea ce la puțin timp, într-o serie de „notițe bibliografice“ consacrate unor autori ca Ispirescu și Creangă, ziaristul Eminescu relua într-o variantă înrudită: „O adevărată literatură trainică, spunea el, care să ne placă nouă și să fie originală pentru alții, nu se poate întemeia decît pe graiul viu al poporului nostru propriu, pe tradițiile, obiceiurile și istoria lui, pe geniul lui...“ Iar în comentariul

cu care însoțește publicarea răspunsurilor la ancheta juridică, Eminescu e de părere că materialele acestea „nu mai sînt de interes arheologic”, că ceea ce se dezgroapă din taințele trecutului e „România însăși, e geniul poporului românesc, de pe care se înlătorează păturile superpuse de ruine și de barbarie”. Deoarece, cum atît de plastic o spune, „știința istoriei, a limbei, a manifestărilor artistice ale unui popor, a vieții juridice, a datinelor este o știință națională, prin care se întăresc vertebrele naționalității”. Această concepție, pe care a slujit-o cu întreaga sa activitate folclorică, Eminescu a ilustrat-o îndeebi în scrisul său ziaristic, unde proverbele și locuțiunile, acele „tiparuri neschimbate, care se formează în curs de mii de ani și dau fiecărei limbi fizionomia ei proprie”, acele „mulțimi de finețe psihologice, care ele dau abia viață sunetelor moarte din cuvinte” se întîlesc la tot pasul, încrustate cu infinită artă, și împrumută prozei sale politice, ca-n urma unei adevărate transfuzii metaforice, nu numai fermitate, dar și culoare.

În aceste condiții și cu această stăpînire a izvoarelor folclorice, creația poetică a lui Eminescu avea să se resimtă pînă în cele mai intime fibre ale ei. Și, evident, nu ne mai gîndim la rara floare din urmă a *Luceafărului*, oricîte ar fi rădăcinile cîte-l mai leagă de basmul originar, deoarece — cum bine se știe — legenda lui Hyperion își trage toate sevele din inima poetului, cît la toate acele altoiuri în tulpină folclorică, ce toate au prins, unele mai mult, altele mai puțin, îmbogățind lirica noastră cu specii noi. Este ceea ce ne-a făcut să denumim un întreg sector al volumului al III-lea *Poeme originale de inspirație folclorică* și-n care-și au locul atît basme versificate, în metrică șavantă cît și legendele trecutului nostru istoric: un Traian, o Dochie, un Mușatin, turnați în nepieritoriul

bronz al metricii populare, pe care, după Alecsandri — marele sculptor al *Mioriței* și al *Kirei Kiralina* — puțin l-au mînuit cu mai multă virtuozitate, și chiar răvașele de dragoste, improvizate în timpul exilului bucu-reștean pentru iubita rămasă la Iași. Vorbind într-un loc al ziaristicii sale despre originalitatea basmelor, a căror fabulație și figurație sînt comune la toate popoarele, Eminescu se întreba unde stă diferența, în ce anume originalitatea. Original, își răspundea încă din 1880 Eminescu, e „modul de a le spune, e acel grai românesc în care se-mbracă ele, sînt modificațiunile locale, potrivite cu spiritul și cu datinile noastre“. Adăogați la acestea coeficientul propriu fiecărui artist în parte, și vom avea, pentru a ne limita numai la granițele noastre, cînd basmul lui Eminescu (*Făt-frumos din lacrimă*), cînd pe al lui Odobescu (basmul bisocianului din *Pseudocyngeticos*) și cînd pe al lui Delavrancea (*Depart, depart*). Basmele versificate ale lui Eminescu duc și mai departe procesul acesta de originalizare. Respectînd datele basmelor, așa cum au fost ele transmise de culegătorul german, și *Fata-n grădina de aur* și *Miron și frumoasa fără corp* apar, grație tiparelor metrice culte (*ottava rima* în primul; strofa de nouă versuri trohaice, cu o simetrie particulară a rimelor, al doilea), drept creații de două tărîmuri: folcloric și artistic, al căror sigiliu original îl imprimă tocmai ornamentația inspiratului arhitect. Un exemplu, desprinde din cel de al doilea basm, pe care cetitorul îl poate confrunta cu pasajul respectiv din basmul original (cf. vol. III) va arăta și mai limpede ce notă în plus a adaos poetul narațiunii, ce subtilități psihologice și mai ales din ce rime rare, din rîndul cărora nu lipsesc neologisme, se alege cea atmosferă de gros umor patriarhal, propriu datinelor nupțiale, aceleași în oricare din straturile poporului :

Și să cînte strana prinde :
— Este tare, este tare,
Și cuminte, și cuminte
Ș-arătos la arătare.
Scărpinîndu-se la ceafă.
Impăratul c-o garafă
A venit și c-un singeap
Și împlîndu-l, zice : — Ia fă,
De mi-l toarnă peste cap.

Și acù să-mi faci hatirul
Să-mi iei fata-n însoțire,
Știu că ai să fii catirul
Pentru nazuri, fasolire,
Ba să poate să te-adoarne
Cu frumos proțap de coarne
Și să-ți puie și urechi.
Cine poate s-o întoarne
Cînd așa-i venit din vechi ?

Că, să vezi, și-mpărăteasa...
De... atîta-ți spun acuma...
Taci, da ochii-ți ai de pază,
Că ce-i fata, ce-i și muma !
E și-un alt metod, ți-l sfătui,
Să taci molcom, să îngădui,
Fă-te că nici știi... n-ai treabă
Tu să-i faci frumos tabietu-i
Și-ncolo să-ți vezi de treabă.

Aceeași putere de evocare o dovedește poetul și-n
marile poeme ce folosesc metrul popular, precum *Povestea*
Dochiei și ursitorile, Ursitorile, Mușatin și codrul și chiar

în cele două poeme *Dragoș-vodă cel bătrîn* și *Peste codri sta cetatea...*, întiiul fragmentar și cel de al doilea, de o parțial hibridă, însă nu mai puțin enigmatică, frumusețe. Cu ce mijloace, în aparență simple, de astă dată, în realitate feerice, deci rafinate, sugerează Eminescu un tablou legendar, se poate observa din următorul crîmpei din *Mușatin și codrul*, poemul Bistriței străvechi, strămutată în zilele noastre, de-a lungul căreia coboară, înfrățit cu natura, tînărul voievod :

*Ștefan vodă tinerel
Trece puntea singurel,
Cu pietarul de oțel,
Cu cușma neagră de miel,
Drag i-e codrului de el.
Cum venea la vînătoare
Purta arcul pe spinare,
Cu lungi plete pin-pe spate
Dar la frunte retezate,
Copilaș în haine strîmte
Ușurel mi se mai simte.
De ocheste-o căprioară
Șoimul pe deasupra-i zboară,
De-și întiade mîna-n sus
Șoimu-n palmă i s-a pus ;
Și tot vine chiuind
Și din frunză tot pocnind,
Și cînd prinde a cînta
Codri-ncep a răsuna,
Doina cînd o tragă-nă
Frunza toată-o leagă-nă,
Că o cîntă trăgănat
Codrului de leagănat.*

Nime-n juru-i nu era,
Numai mierla fluera,
Iară el se cobora
Unde apa tremura.
Cucul cîntă, mierla-i zice :
— Ce cauți tu, băiet, pe-aice ?
Zice codrul liniștit :
— M-am pus de am înfrunzit
Pentru că tu m-ai dorth.

Răvașele de dragoste de care aminteam sînt toate improvizate printre coloanele liricii populare, culeasă încă din 1876, la Iași. Străbătute de melancolie, ele sînt autentice lieduri, în reflexele folclorice ale cărora se strecoară, precum în următorul, și ecouri —versurile subliniate — dintr-o cînticică de cîntece românești, de la 1768, tipărită în Ardeal. Fortuită sau calculată, această reminiscență, veche de un secol și care s-a rătăcit prin tîrgurile transilvane, trădează pe folclorist și pe poet, iscușiți deopotrivă, să varieze cadențele rondelului :

Alei mică, alei dragă
Cine-vrea să ne-nțeleagă
Vază frunza cea pribeagă,
Ce-i ca viața noastră-ntreagă.

Alei dragă Veronică,
Despărțirea toate strică,
De ne-alegem cu nimică —
Viața trec, frunza pică.

★

Alei dragă; alei mică,
Viața trece, frunza pică
Și din ura ce ne strică
Nu ne-alegem cu nimică.

*Măcar cine ce grăiește,
Altul alta îndrăgește.
Inima-mi pe cît trăiește
Tot la tine se gîndește.*

*Alei mică, alei dragă,
Ia vezi frunza cea pribeagă —
Așa trece viața-ntreagă
Și nimic n-o să s-aleagă.*

Și pentru că se cuvine să încheiem aceste cîteva referințe și impresii pe marginea vieții și operei poetice,¹ a lui Mihai Eminescu, nu credem a o putea face mai sugestiv, dar și mai sintetic totodată, decît cu unul din acele exerciții, pe care într-o doară și în murmurul fusului familiar l-a tors din caietul ineputabil al ritmurilor folclorice :

*În zădar în colbul școlii,
Prin autori mîncăți de molii,
Cauți urma frumuseții
Și îndemnurile vieții,
Și pe foile lor unse
Cauți taine nepătrunse
Și cu slovele lor strîmbe
Ai vrea lumea să se schimbe.
Nu e carte să înveți
Ca viața s-aibă preț —
Ci trăiește, chinuiește
Și de toate pătimește
Ș-ai s-auzi cum iarba crește.*

¹ Opera în proză, teatrul, proza politică etc. vor fi analizate în introduceri anume.

Căci este, în aceste 13 versuri, atât de nevinovate în aparență cu mult mai mult decît o filozofie a vieții în contrast cu filozofia folianților lui Faust și a autorilor mîncăți de molii ; în ele e sădit însuși actul de fundație al întregii sale opere, înalta ei justificare, și tilcul veșnicei ei nemuriri : „Nu e carte să înveți / Ca viața s-aibă preț — / Ci trăiește, chinuiește / Și de toate pătimește / Ș-ai s-auzi cum iarba crește.“

ÎN SFÎRȘIT — O STATUĂ EMINESCU !¹

Recitesc cîteva numai (*Statuile, Statui în perspectivă, Eminescu între statui, Actualitatea lui Eminescu, Carlyle și statuile*, strînse în *Dictando divers*, I, 1940) din articolele ce scriam, cu mai bine de trei decenii în urmă, și înțeleg din ele cît de constantă a rămas, în inima noastră, această preocupare și cît de justificată e bucuria de a putea înscris în fruntea rîndurilor de față un titlu ca cel de sus.

Exasperat de mulțimea obsedantă, ca-ntr-un coșmar dramatizat, a „cadavrelor în bronz“, ce te întîmpinau la toate răsîntiile Cetății, ba începuseră să invadeze și provincia, în timp ce glorii ale istoriei noastre naționale sau ale literaturii, un Bălcescu, un Eminescu, întîrzieau să-și ocupe soclurile de drept, la cari admirația și recunoașterea unanimă, îi designau, am veștejit nu odată tristul exemplu, reproșînd edililor noștri excesivul lor zel politic și nădăjduind de la obolul public singurul remediu al acestui prea tolerat oprobriu sculptural.

¹ Sub titlul *Monumentul Eminescu*, revista *Contemporanul* nr. 9, din 26 februarie 1965, publică două opinii ; cea de mai sus, care prezintă statuia lui C. Baraschi și aceea a acad. G. Oprescu, care repetă că sculptura lui C. Baraschi «nu este Eminescu».

În 1929 se împlineau patruzeci de ani de la moartea poetului și, cu gândul la ce ar fi putut să fie sărbătorirea de peste 10 ani, din 1939, la împlinirea unei jumătăți de veac de la săvârșirea lui din viață, spuneam între altele, (în *Actualitatea lui Eminescu*): „Nu ne mai îndeamnă inima la profeții, însă nimic nu s-ar opune ca, peste zece ani, lințoliul acesta de sufocantă politică să fie primenit, alte gânduri să se statornicească în cugete și un ideal de omenie și de cinstire a mucenilor sufletului să călăuzească pe cei din fruntea treburilor obștești. Toate minunile sînt cu puțință. Peste zece ani poate că se va putea călători în lună, se va vorbi la telefon cu domnii din Marte și Eminescu își va avea poate statuia și ediția definitivă a operelor sale, monumente deopotrivă de inevitabile, dar pe care zilele de astăzi nu erau menite să i le ridice“.

Iar în articolul *Carlyle și statuile*, după ce admiram verva filozofului englez, care în pamfletul său, *Statuia lui Hudson*, din 1850, se ridica împotriva intenției publicului englez de a nemuri în bronz figura „regelui drumurilor de fier“ și nu mai puțin împotriva tuturor acelor „avortoni“ de bronz, de cari s-ar speria femeile gravide, pentru stîrpirea cărora reclama un serios serviciu de ecarisaj și un competent oficiu al gurilor de canal („Arătați-mi omul pe care-l onorați, spunea Carlyle, ca-ntr-o sentință paremiologică, și voi ști din acest simptom mai bine decît din oricare altul, ce soi de om, sînteți voi înșivă“), cu gândul la pururi nevralgicul nostru alean și la tot ceca ce birocrăția și policianismul nostru născocea pentru a stăvili elanul tinerelor forțe creatoare, scriam în încheiere: „...Căci dacă din gazete aflarăți de alegerea pentru monumentul corpului didactic în contul monumentului eroilor ceferiști de la Predeal, făcută în persoana valoroșilor artiști tineri Mac Constantinescu și C.

Baraschi, nu știți cîte forțe oculte s-au deslănțuit pentru ca această alegere să se anuleze și cum printre cei mai înverșunați sînt cei din cohorta ipsosarilor. Sînt aceleași forțe oculte și aceeași neînțelegere care zăbovesc opera unui Han și unui Medrea, aleși pentru statuile lui Bălcescu și Bărnauțiu, aceeași neînțelegere care a zăbovit așezarea monumentului lui Săulescu la Predeal, și tot aceeași care nu se vor hotărî niciodată să ridice celui mai ales dintre fiii neamului, lui Eminescu, statuia de bronz, după ce el și-a ridicat-o pe cealaltă, mai nepieritoare, a poeziei“.

În ce măsură, scriind astfel nu greșeam, o dovedesc deceniile cîte au trecut pînă să putem, în sfîrșit, saluta apariția unei statui Eminescu, în inima Capitalei. Ceva, de bunăseamă, nu mergea cum trebuie în cea mai puțin perfectă dintre societățile cu putință, de vreme ce nimic din cele ce ar fi putut favoriza inițiativele nu lipsea, nici spațiul statuar, într-un București, neîntrecut încă de stadiul orientatelor maidane, nici artiști cu dalta inspirată, și totuși multășteptata întrupare întîrzia. Eram, oare, legați printr-un blestem, să nu putem ieși din zodia compunerilor alegorice și a busturilor, chiar dacă de la efigia de pe stela funerară de la Bellu, a sculptorului Georgescu, și pînă la zeescul chip solar, sculptat de Han, masca lui Eminescu ispitise pe mai mult de unul și chiar cunoscuse cîteva realizări remarcabile? Însă anii ce se apropiau lăsau să se întrevadă posibile schimbări. Solemnele statui de cărturari din fața Universității sporeau cu aceea a lui Spiru Haret, minte de matematician, dar inimă sensibilă la ridicarea, nemăsluită, a norodului, sculptată de Ion Jalea, și, după aceea, pe aceeași axă a singurelor realizări de artă în marmură și bronz, ceva mai jos, spre zarea unde asfințește drapat în purpură, soarele, masiva

statuă în bronz a lui Kogălniceanu, sfetnicul lui Cuza Vodă și omul reformelor agrare, în viguroasa întrupare a sculptorului Han.

Pe aceeași magistrală, cam la jumătatea drumului dintre cele două culmi amintite, la capătul dinspre bulevard a aleii mediane a Cișmigiului, stă de puțin timp, pentru verificarea amplasamentului, încă fantomatică, macheta viitoarei statui în bronz a lui Eminescu, operă a sculptorului C. Baraschi. Minuni în vremea noastră, mai sînt, deci, cu puțință. Ne va fi fost dat, așadar, să punem capăt certitudinii, cu care de mai bine de treizeci de ani, ne îndoiam, ca și tînguirei periodice, că nu vom apuca să vedem imagină celui mai scump dintre fiii neamului, printre noi, geniu tutelar al unei Urbe, unde a cunoscut truda și suferințele, și ale cărei moravuri levantine, mai hidoase ca plăgile Egiptului, le-a stigmatizat cu litere de foc, în proză sau versuri ? Putea-vom, în sfîrșit, să ne bucurăm și să binecuvîntăm ceasul acesta, cu osebire rar, ce așteptam de atît amar de vreme ? S-ar zice...

...Căci abia instalată macheta¹ și glasuri potrivnice, cum se și cade într-o adevărată republică a artelor și de cari nu avem a ne teme, au și început a se auzi. Istoria artelor cunoaște războiul acesta de opinii, în care numai posteritatea are cuvîntul decisiv. Că unul l-ar fi vrut pe Eminescu mai puțin tînăr, sau că altul l-ar fi dorit frămîntat, tumultuos, chiar tragic — nimic mai firesc, dacă ținem seama de mulțimea și varietatea preferințelor. Că unul sau altul dintre detalii amintește cutare sau cutare model glorios, consfințit de veacuri — iată ce duce cu gîndul la comparatismul excesiv, pe care istoricii literari și criticii l-au exercitat pe seama operei, în proză și versuri, a lui Eminescu. Dar această nu este Eminescu...

¹ *Replica*, în revistă (n. ed.).

ni se spune și ar trebui să se adauge : ...așa cum îl doresc sau cum mi-l închipui eu. Evident, și nimeni nu pretinde contrariul. Însă acesta este Eminescu, așa cum l-a conceput Baraschi, așa după cum Eminescu al lui Paciuirea, al lui Han, al lui Jalea sau al lui Vlasiu, în ziua cînd vor¹ vedea lumina forumului, vor exista numai în măsura în care vor întruchipa propria lor concepție despre viața și opera marelui poet.

Din nefericire, discuția nu se limitează numai la atîta. Ea tăgăduiește în bloc și sugerează în termeni oricum mai diluați soluția radicală a lui Carlyle. Ceea ce, negreșit, reclamă un mic apel la memorie. Eminescu al lui Baraschi reprezintă rodul unei strădanii de cincisprezece ani. Nu voi face istoricul celor patru concursuri, pe care colegul nostru Demostene Botez l-a schițat cu necesitate², dar pot să afirm că am participat la ultimele două și că nu pot trece cu vederea nici juriul, precizat, în spirit, de marea personalitate a lui Sadoveanu, nici pe membrii lui, regretatul profesor de estetică, seninul Tudor Vianu, pe sculptorii Ion Jalea³ și Vida Geza, pe Mihai Beniuc și pe Cicerone Theodorescu, pe arhitecții Teodoru și Pompiliu Macovei, așa cum nu pot uita jungla fantasmelor siberiene⁴ din friguroasa sală, de acum zece ani, a palatului, nici discuțiile noastre peripatizante, prin fața osîndiților, cum n-am uitat de ultimul concurs din 1956, cînd s-a vorbit și de *Pensieroso*, cum înainte se vorbise de *Schiller*, și nici de sugestiile unuia și altuia dintre cei de față. În toate cele patru concursuri și după eliminări, succesive, Eminescu al lui Baraschi a obținut locul întâi

¹ *Ar*, în revistă (n. ed.).

² *Pregnantă*, în revistă (n. ed.).

³ *Adaos* : Boris Creangă (n. ed.).

⁴ Înlocuit în revistă de *ipsos* (n. ed.).

și execuția monumentului. E cu puțință, oare, să ne întoarcem astăzi la practicele șicaniere, de astădată și vandalice, ale trecutului, pe care l-am evocat în rîndurile de mai sus ? N-am nici un motiv să pun la îndoială buna-credință a cuiva, de aceea îmi îngădui să nu cred într-o astfel de eventualitate.

Macheta monumentului lui Baraschi pune capăt unui coșmar ce datează de multe decenii și ne autoriză să putem spune, ca și la început : *în sfîrșit, vom avea o statuie Eminescu !*

Contemporanul nr. 9 (959), din 28 februarie 1965, p. 2.

PERPESSICIUS : HOMER AL EDIȚIEI EMINESCU
convorbire cu autorul ¹

— *Domnule Perpessicius, volumele cunoscute astăzi sub titlul Mențiuni critice și apoi Mențiuni de istoriografie literară și folclor grupează, în seria lor compactă, principală dumneavoastră operă critică. Dar — mă grăbesc să adaug — și aceea de istoriograf și cartograf al literaturii înaintașilor. Apropierea de scriitorii istoriei noastre literare a cunoscut, prin dumneavoastră, îndreptățirea și propriu-zis garanția unui temeinic act de cultură. De aceea, poate, n-ați disprețuit, ca alții, oportunitatea ocaziilor și nici nu le-ați privit cu o anume discursivitate festivă : o apariție editorială, o aniversare, un document literar v-au solicitat o participare imediată. Aceasta venea să coincidă (și să o explice) cu o pasiune bibliofilă. Tudor Vianu își amintește să vă fi văzut prima dată (erați student ?) în vechea sală de lectură a Bibliotecii Academiei (alături de un maestru al bibliografiei române ca Sadi Ionescu) aplecat peste vrafuri de tomuri cu o stăruință care, de pe atunci, nu putea să treacă neobservată. Mai târziu ați scris, într-un fel sau altul despre aproape toți scriitorii români. Cel mai mult, adică tot timpul, ați scris însă despre Eminescu.*

¹ Interviu realizat în 1970, de criticul literar D. Cesereanu.

Aș vrea să precizați : în ce împrejurări v-ați apropiat de Eminescu ?

— Interviuul duminică mă află într-o situație proastă. De plins, n-ar fi exagerat. Vorbești în cuvinte dictate de dragoste de ediția științifică a poeziei lui Eminescu, căci de fapt, minus al VII-lea volum, ce trebuia să prezinte dicționarul de rime, cele VI volume apărute din ediție nu fac decât să epuizeze, la modul editorului, firește, doar versurile. Desigur, ici și colo, în decursul celor șase volume se spun, fără a intra în amănunte, destule lucruri, privind și celelalte sectoare, ale activității poetului : proză, teatru, ziaristică, etc. Însă judecă și dumneata. Când ai pornit la drum, în toamna lui 1933, cu speranța că vei putea realiza o cât mai mare parte din cele vreo 20 de volume câte urma să aibă ediția integrală a *Operele* lui Eminescu și în anul de grație, 1970, constăți că n-ai realizat decât șase volume, toate închinat poeziei, cu ce obraz te înfățișezi în cadrul unei anchete, chiar dacă, precum în cazul duminică, anchetatorul e numai bunăvoință. Scriam în prefața celui de al III-lea volum al ediției, apărut în 1944, și cu aluzii la misterele văii regilor, din Egipt, ce se lăsau atât de greu dezlegate, dar câtă să mărturisesc că la data aceea, eram departe de a mă socoti în vreun fel printre cercetătorii manuscriselor eminesciene, al căror lung cortegiu, începînd cu Ilarie Chendi și Nerva Hodoș și sfîrșind cu Constantin Botez, înfățișau cea mai dezolantă goană a torțelor, zdrențuită. Astăzi, vechea și abia presimțita teamă, e fapt împlinit. Adaos și eu, lungului cortegiu al editorilor presumțioși, dar victime, pot vorbi, bănuiesc, cu oarecare calm. Veți fi aflat, poate, că sînt cel puțin trei ani, dacă nu patru și mai mult de cînd am întrerupt orice contact cu manuscrisele lui Eminescu. Sînt anii întunericului, pe care-l trăiesc, de la

zi la zi. Cele două operații la ochiul stîng (dreptul e de mult pierdut) n-au adus nici o ameliorare, ochiul operat atingînd un maximum de dioptrii. Trăiesc doar din amintiri, din ce în ce mai palide, și ele. Fost-am, eu, mai bine de trei decenii familiarul acestor caiete, întii în mica sală a manuscriptelor din vechea clădire a Academiei (azi birouri), în care intrai pe sub poarta cu glicine și după ce admiraseși coifurile războinice ale irișilor în floare din rondul de peste drum, pe care regretatul coleg Barbu Lăzăreanu o denumea „departamentul manuscriptelor“ ; și apoi în actuala, confortabila sală din noua clădire, după un scurt stagiū într-una mai mare cit un hambar frigid în bătaia crivețelor ? Aspirat-am eu, odată cu primăvara, mireasma leșinătoare de salcîmi, ce te ducea pe apa Styxului, în timp ce descifram o variantă sau alta ? Aproape că le-am uitat pe toate, afară de deliciile chinuitoare ale descifrării variantelor sau ale filiațiilor...

Însă întrebarea dumitale e formulată precis : „în ce împrejurări v-ați apropiat de Eminescu“ și la ea s-ar putea răspunde. Desigur va fi fost, cum zici dumneata, și o preferință profesională la mijloc, însă prilejul hotărîtor a fost acel editor, despre care vorbești într-o altă întrebare și nu mai puțin, apariția, în toamna lui 1933, a ediției lui Constantin Botez, despre care regretatul meu profesor de literatură Ion Bianu, nu înceta reproșîndu-i (și avea dreptate) „rumeгуșul variantelor“. Prelegerile profesorului nostru de literatură, Mihail Dragomirescu, închinat lui Eminescu și care făceau obiectul tratatului său de *Teoria Poeziei* ca și intențiile lui de a promova o ediție Eminescu, în colaborarea Constanței Marinescu, șefa sa de lucrări seminareale (despre a cărei teză de doctorat, *Postumele lui Eminescu*, regretatul Ion Trivale avea o opinie din cele mai defavorabile) — nu vor fi fost nici ele străine de acea preferință profesională.

— *Eminescu* — așa aș putea să înțeleg orice explicație — a fost pentru dumneavoastră o „obsesie” permanentă. La început ea putea să însemne o atitudine de lector, o admirație, o curiozitate. *Eminescu* câștigase, în acel moment, noi prozești, chiar dacă unii dintre ei erau numai sentimentali. Se consfințea și așa, după cum ați observat undeva, „una dintre cele mai emoționante religii”. Însă, dumneavoastră ați fost acela care, tot atunci, ați constatat cu durere și cu minie că nu s-a făcut ceea ce trebuia spre a se cinsti cum se cuvine memoria marelui dispărut. Citez : „n-avem o monografie a poetului, n-avem o ediție critică, necum una de mare artă și ilustrată și sîntem și mai departe de perspectiva unui monument. Avem, în schimb, un Minister al Artelor și ridicăm în chip de statui, pe unde apucăm și pentru cine se nimerește, blocuri de granit și suluri de bronz, cu mult mai pieritoare decît strofele pe hîrtie ale Floarei albastre”.

Să fie vorba, dar, de o primă străfulgerare a intenției dumneavoastră de a edita Opera lui *Eminescu* ?

— În condițiile acestea nu văd pentru ce presupunerile dumitale n-ar fi probabile. Contemporan cu lungul cortegiu, al editorilor-victime, cu lucrările lui Ion Scurtu (ce fericită inspirație conformă manuscriselor, titlul *Lumină de lună* dat uneia din edițiile sale !) și nu mai puțin prezența aceluia duh transstygian al literaturii noastre, care a fost Nicolae Iorga și care avea să închine întîiului volum al ediției noastre o întreagă comunicare academică — nu vor fi fost, nici ele, dintre cele mai puțin determinante. Tot lui îi datorăm și unele expresii categorice, ca de pildă : „nimic din ce a scris *Eminescu* nu e lipsit de interes”, pe care el însuși avea să le dezavueze nu odată, cînd prilejul i se oferea. Îmi amintesc, cu prilejul comunicării academice, de unele versuri imperfecte, eminesciene, cu tipărirea cărora domnia sa n-ar fi fost de acord.

— *Cercetarea manuscriselor a fost pentru dumneavoastră o pasiune care s-ar fi ivit „din primul an al studenției”. Ea trebuia, prin destinul ei incalculabil, să vă prilejuiască un contact neîntirziat cu cele cincisprezece mii de pagini ale manuscriselor eminesciene, depuse de Titu Maiorescu la Academia Română, în 1902. Mulți intelectuali ai vremii s-au apropiat de acel miraculos „corpus eminescianum”, cum l-ați numit, cu cele mai nobile intenții. Nici unul dintre ei nu a „visat” să-l cuprindă într-o ediție „critică și integrală”.*

Care este distanța interioară pe care ați parcurs-o de la contactul cu manuscrisele eminesciene pînă în momentul restituirii lor ?

— Vă referiți, între altele, la întîiul meu contact cu manuscrisele eminesciene și că el ar data din primul an al studenției mele. Pe Mihail Dragomirescu, fostul meu profesor de literatură română, îl interesa la un moment dat geneza *Luceafărului*. De aceea ne-a trimis, dimpreună cu alții, colegi și colege, să copiem anume texte din manuscrise. Mie mi-a căzut *Fata în grădina de aur*, unul din basmele românești ale lui Kunisch, versificate de Eminescu și cari stau la temelia *Luceafărului*. Era vorba de unul din textele cele mai caligrafice cu puțință și care nu punea nici o problemă de descifrare și filiație, adică nici una din acele confruntări, corp la corp cu manuscrisele, ce singure ele deci pasiunea. A fost, așadar, un contact superficial, trecător. Între el și momentul 1933 s-a scurs aproape un sfert de secol, „distanță” apreciabilă, în care timp problema, fie a edițiilor, fie a erorilor de tipar, fie a dezbatărilor iscate, fie a studiului estetic, propriu zis, n-au încetat, evident, să mă preocupe. Cînd am început însă să-mi redactez, manuscris de manuscris, înainte de a le carta, fișele, operație ce singură ea mi-a cerut, cu

aproximație, un an de zile, începui să cunosc „pasiunea“. Ea a pus stăpânire pe mine, dintr-o dată așa cum vinul vechi de la șătrarul Gliga Lăzărel l-a dat gata, dintr-o dată, pe abatele Paul de Marenne, în *Zodia Cancerului*, romanul lui Mihail Sadoveanu.

— Vă voi reaminti o împrejurare. Ați vorbit, odată, despre un „editor neastîmpărat, expert în lansarea romanelor de tiraj“ și căruia îi cășunase să se îmbogățească de pe urma unui volum Eminescu, volum pe care voia să-l aibă pregătit pînă cel mai tîrziu la data cînd avea loc semicentenarul morții poetului (1939). Vi se făcuse propunerea să-l alcătuiți. Probabil, în secret, ați fost interesat să dați curs unei „năzuinți an de an amînată“.

Întrebarea este următoarea: în ce măsură cariera dumneavoastră de editor al lui Eminescu a fost o operă a hazardului?

— Reamintiți de existența unui editor, ce ne-ar fi propus editarea integrală a lui Eminescu, într-un singur volum, așa cum făcuseră în 1914 editorii de la Iași. Cuzin și Cuza. Despre acel editor, și despre acele împrejurări am scris mai pe larg în articolul *Romanul unei ediții* [vezi *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor*, I, (1957—1960), pp. 333—339]. Și adăogați cetind, că, primind oferta, aș fi dat curs „unei mai vechi năzuințe“. Adevărul e totuși mai puțin nobil și nu văd pentru ce l-aș mărturisii, ca-n fața judecății din urmă. Editorul mă asigura că la capătul lucrului voi fi și posesorul unui imobil în București. Locatarul, ce eram la epoca aceea (proprietar am ajuns mult mai tîrziu, grație lui Mihai Beniuc și Fondului Literar) nu putea rămîne insensibil. Și am primit. Că abia peste cîteva luni contractul avea să se desfacă și să treacă asupra editurii Fundațiilor, recte a profesorului Al. Rosetti, directorul, care avea să și tipă-

rească întiiul volum, cu prilejul semicentenarului, asta-i o altă poveste ; despre care poate că *Romanul unei ediții* dă oarecari amănunte. În ce măsură, acum, toate aceste întâmplări, subordonate unui singur gînd, acela de a fi proprietar în București, sînt sau nu și opera hazardului, iată o chestiune ușor de rezolvat.

— *Vă rog să definiți ediția Opere de Mihai Eminescu. Edificiul ei se înalță între 1939—1963.*

— Ediția critică a celor șase volume de poezie din *Operele* lui Eminescu a urmărit, în primul rînd, să restituie tabelul cît mai fidel al variantelor și, implicit, procesul de desăvîrșire a textului definitiv. Că, paralel cu aceste două obiective principale, apar și detalii de istorie literară, precum aceea a banditului Serdaru sau aceea a corectărilor aduse textului *Scrisorii III*, cînd a fost retipărită, de ziua încoronării în 1881, în *Timpul*, se înțelege de la sine. Căci ediția noastră s-a dedicat de la început tuturor sectoarelor, inclusiv ziaristica. Am cetit, evident, ziarul *Timpul* (cu unii ani împrumutați din prețioasa bibliotecă G. T. Kirileanu de la Piatra Neamț), pagină cu pagină, pe durata redactoratului lui Eminescu și am visat nu odată ziua cînd voi edita ziarul *Timpul*, în spiritul în care a fost scris. Cu acel prilej am constatat veracitatea blestemului agenției Havas, deoarece erau numere scrise, în întregime de Eminescu, de la articolul de fond, reportajul parlamentar și pînă la ultima informație de politică internațională a agenției Havas. Ediția ziaristiceii lui Eminescu urma să reproducă în forma lui originală însuși ziarul *Timpul* dimpreună cu polemicele stîrnite (și au fost cîteva), începînd cu *Românul*, cu *Telegraful* și celelalte. Dar să revenim la cele șase volume și la cele două obiective principale. Să spunem de la început că cele două operații, deși net diferențiate, s-au desfășurat

în permanență laolaltă. Cine cunoaște cît de cît manuscrisele eminesciene, știe că bună parte din aceste caiete sînt *miscellanee*, alcătuite din file detașate și că urmărirea fie a variantelor risipite, ici și colo, fie a filiației tipurilor cari au dus la forma tipărită, este o operație, cum am spus, simultană și de fel lesnicioasă, ca presupunînd o atenție de fiecă clipă și acea constantă continuitate în lucru. Pentru a da un singur exemplu, aș trimite la grupul celor patru poeme, cunoscute din Maiorescu (mai e nevoie să spunem că ediția sa din toamna lui 1883, le-a aflat gata transcrise de poet ?) sub denumirea *Mai am un singur dor* și aș adăuga că reconstituirea celor 33 de trepte ale mausoleului de la marginea mării, vreau să spun filiația formelor anterioare care a dus la alegerea celor patru columne maioresciene, și care în ediția noastră ocupă o pagină, format mare, întreagă, nu este, poate una din micile noastre mîndrii...

— *Ce ar mai urma să faceți ca editor al lui Eminescu sau să faceți, în continuare, vreunul dintre discipolii dumneavoastră ?*

— Personal, nimic. Cînd ai visat o ediție integrală și după trei decenii te alegi doar cu șase volume, dedicate toate poeziei, nu-mi vei lua în nume de rău dacă aș prefera să nu fi cunoscut pe editorul acela de care amîntești și să nu o fi pornit la drum. Întunericul, ce mă învăluie tot mai insistent, nu-mi îngăduie nici o iluzie. Și totuși... Fiindcă vorbești de ceea ce ar urma să continue un „discipol“, aș vrea să adaug că am primit zilele acestea invitația unei colaborări și îndrumări pentru un volum de *Teatru* din Eminescu. Am reluat vechile fișe de pe vremuri și mi-am dat seama că teatrul eminescian e nu numai absent, dar că materialul ar putea alcătui două volume bine distincte, de traduceri și de teatru original. Dar poate că lucrul mai trebuie gîndit...

— Ați elaborat pentru cultura română o ediție monumentală, incomparabilă. Aș zice, ediția unui clasic, deși Eminescu este geniul sau sfântul literaturii noastre, un fel de punct „absolut” al ei. El este, cu majusculă, POETUL care :

„Ca păsări ce zboară
Deasupra valurilor
Trece peste nemărginirea timpului :
În ramurile gândului,
În sfintele lunci
Unde păsări ca el
Se-ntrec în cîntări“.

El este ceea ce, fără reticențe, este ! Nu știm, adică, un concept căruia i s-ar supune. Spre a-l parafraza pe Kant, Eminescu reprezintă pentru noi o dispoziție spirituală prin care „natura dă reguli artei”. Totuși, sustrăgîndu-se unei formule, dar nu și unei judecăți de valoare, am putea conveni că Eminescu este cel mai mare clasic al literaturii române.

Ce este, după părerea dumneavoastră, un scriitor clasic și, fiindcă am vorbit de Poet, cum ați privi clasicismul lui Eminescu ?

— Îmi face plăcere să regăsesc sub condeiul dumitale acele versuri de junețe ale poetului așa cum m-am bucurat cînd l-am auzit pe Ladislau Gáldi, cu prilejul celor 75 de ani de la moartea poetului, vorbind de poemul *Numai poetul*, într-o exegeză pertinentă. Ai dreptate cînd vorbești de clasicitatea lui Eminescu. Un poet clasic e un model. Desigur, nu în spiritul „curentului Eminescu”, pe care Alexandru Vlahuță l-a denunțat cu atîta vehemență. Biografia unui poet liric, care a plătit cu viața torturile existenței, care a iubit și a îndumnezeit, așa cum a făcut-o

Eminescu, vorbește și în numele nostru, personal. Un clasic este, după aceea, un creator de limbă literară. Și mi se pare că, mai mult ca oricine, Eminescu este unul. Făuritor al celei mai dureroase poezii de dragoste, descriptiv, precum în paradisurile *Sărmanului Dionis*, umorist de rasă, precum în schița *La aniversară*, cronicar teatral cu largă vedere, pamfletar implacabil și ziarist, versat nu numai în problemele politice, dar chiar și în cele bugetare — iată atâtea domenii în care Eminescu a statuat limba literară a fiecărui gen în parte.

— „*Singuraticul om ce-și zice Perpessicius*“ (după o expresie a lui Geo Bogza) locuiește în București pe strada Mihai Eminescu. Este o întâmplare ?

— Desigur. Strada se numea înainte vreme Romană. Și, când m-am mutat acum vreo patru decenii, eu pe ea, nu-și zicea Eminescu. La doi pași de mine e și o piață Eminescu, una din cele mai puținele. Din fericire, nici o statuă — Eminescu, din cele execrate ale foștilor edili nu strică încă armonia acestei străzi frecventate.

Tribuna, Cluj, anul XIV, nr. 712 (38), din
17 septembrie 1970, p. 5.

CUPRINS

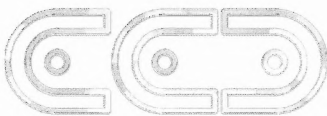
Eminesciana I (continuare)

Rectificări și contrarectificări la edițiile poeziilor lui Eminescu	5
Geneza poemului eminescian	10
Satira lui Eminescu	27
Eminescu, om de teatru	35
Postumele lui Eminescu	45
Scrisoare către editorul eminescian, integral, din anul 2000	54
Eminescu și folclorul	58
Un fir, pierdut, al Ariadnei	88

Eminesciana II

Funerariile Sărmanului Dionis	94
Pelerinaj la țeiul sacru	96
Eminescu în Cluj	100
Eminescu între statui	102
Cultul lui Eminescu	105
Eminescu, bard liberal ?	107
Actualitatea lui Eminescu	110
Botoșanii și Eminescu	114
Eminescu la Berlin	117

Eminescu, ziarist	: : : : : : : : : :	120
Viața lui Eminescu		124
G. Călinescu. Viața lui Mihai Eminescu		127
Revelații eminesciene		133
Indezirabilul Eminescu		136
Un Eminescu integral		138
Statui pentru Iosif și Chendi, pe cînd și lui Eminescu	. .	142
Cultul lui Eminescu		146
Actualitatea lui Eminescu		148
Academicieni de dincolo de mormînt (fragment)	. . .	154
De vorbă cu Perpessicius despre „Eminescu în... 20 de volume“		154
Legendă și adevăr în biografia eminesciană		158
M. Eminescu 1850—1889		165
În sfîrșit — o statuă Eminescu!		234
Perpessicius: Homer al ediției Eminescu		240
Catalogul colecției „Biblioteca pentru toți“		254

Scanare și prelucrare digitală

EM

de

Anonim

și
CAT Graur

Antwerpen
2025

